

ПЯЩАК

ВЫДАНИЕ БЕЛАРУСКАГА КУЛЬТУРНА-
АСЬВЕТНІЦКАГА ЦЭНТРУ
КЛІЗЛЕНД
ЗША

№5 (25), 1993

Рэдакцыя часопіса «Полацк» віншуе Васіля Быкава з 69-годзьзем
і зычыць яму новых творчых посьпехаў.

3.07.93 г. Менск
Дач літэратуры
ІЗЛІТ Бел. савіт

Polatsk

Published with the financial support of the parish
Mother of God of Zyrovicy,
Cleveland, Ohio, USA.

Рэдакцыйная калегія: Сьвятлана Белая (рэдактар),
Міхась Белямук (сакратар), сябры—Сяргей Карніловіч, Вольга
Дубаневіч (МакДэрмат), Янка Ханенка, Янка Салавянюк.

Editorial board : Svetlana Belaia (Editor),
Michael Bielumuk (Secretary), Members--Serge Karnilovich, Yanka
Chanenka, Olga Dubanevich (McDermott), Jan Solowianiuk

Ганаровыя сябры рэдкалегіі:
Рыгор Барадулін, Анатоль Белы, Васіль Быкаў,
Георгій Штыхаў, Язэп Юхо.

Прозьвішчы падпішчыкаў і ахвярадаўцаў рэдакцыя
будзе публікаваць у часопісе.

All correspondence should be addressed to:
S. Belaia or M. Bielumuk,
10915 Lake Rd., Cleveland, Oh. 44102, USA.
Tel. & Fax. (216) 651-3451

Святлана Белая. Беларусь, твой народ сустракаецца...

3

Наша гісторыя

Сяргей Тарасаў. Полацкая эпіграфіка X-XV стст.

4

Ірына Масько. Венгерскі дукат XV ст. — у зборы

Нацыянальнага музея Беларусі.

12

Міхась Белямук. Тапаграфія знаходак манэт і аздобаў.

14

Далёкае і блізкае

Леанід Лыч Беларускае замежжа: гісторыя і сучаснасць.

22

З архіваў КДБ

Протокол допроса Константина Езовитова.

29

Гісторыя эміграцыі

Леў Мірачыцкі. Жыццё для Айчыны. эмігранцкі лёс Ларысы Геніюш.

34

Роднае слова

Васіль Супрун. Ларысе Геніюш.

41

Рыгор Барадулін. Беларускім паэтам на чужыне.

42

Янка Юхнавец. Паэт беларускі, ці іншыя...

43

Міхась Кавыль. Із агню ды ў полымя.

44

Памяць зямлі

Антон Шукелойц. Скарбы Менскіх праваслаўных цэркваў.

51

Успаміны Яўгена Ціхановіча.

55

Святлана Белая. Віленскія беларусы расказваюць.

57

З жыцця беларускай эміграцыі.

62

На развароце. Мікола Рыжы. Канстантын Езавітаў.

На першай бачынцы вокладкі. Рыгор Іваноў. Менская ікона Божай Маці, медаль.

На чацвёртай бачынцы вокладкі. Царква Аляксандра Неўскага ў Менску.

Беларусь, твой народ сустракаецца...

Кажуць, толькі адзін раз у ноч на Яна Купалу зацвітае ў Беларусі папараць-кветка. Цвіце адну ноч. І хто адшукае яе, знойдзе сваё шчасце—споўніцца ягонае самае заповітнае жаданне.

Сотні пакаленняў беларусаў шукалі ў цёмную купальскую ноч кветку папараць і не маглі натрапіць на яе. Канулі ў небыццё іхнія мроі аб вечным каханні, багацці, уладзе. І ніхто ня ведаў, чаму не знайшлі яны чароўнай краскі, чаму ня споўніліся іхнія летуценні.

А можа аваяная легендамі папараць-кажа сваю кветку толькі таму, чыё жаданне супадае з імкненнем цэлай нацыі, цэлага народу, калі кроза аднаго—ёсць мара тысячаў, мільёнаў?

Што гэта за жаданне? У чым ёсць адвечная мара беларуса, за якую тысячы сыноў і дачок Бацькаўшчыны аддалі сваё жыццё? Пэўна, усё тая-ж сувэрынітэт краіны і яе незалежнасць, роўнасць і братэрства. А яшчэ жаданне аб'яднання, сабраць усіх дзяцей сваіх, раскіданых па белым свеце, у адну сям'ю.

Пачатак гэтаму аб'яднанню зроблены на першай Сусветнай сустрэчы беларусаў у Кліўлендзе ў 1990 годзе. І вось ягоны працяг—першы Зъезд беларусаў свету, які адбудзецца 5-11 ліпеня сёлета ў Менску.

Усяго тры гады аддзяляюць гэтыя падзеі, але колькі бліжэй сталі беларусы Бацькаўшчыны і замежжа. Сумесна выдаецца часопіс «Полацк». Адсняты фільм «Беларусы, што жывуць ў Амэрыцы». Адбыўся першы Сход беларусаў бліжняга замежжа. Сакратару часопіса «Полацк» Міхасю Белямуку нададзена званне сябры Інстытута гісторыі Акадэміі Навук Беларусі, а пісьменьніку Васілю Быкаву, паэту Рыгору Бара-

дуліну, гісторыкам Георгію Штыхаву і Язэпу Юхо, грамадзкаму дзеячу Анатолю Беламу—званне ганаровых сябраў часопіса «Полацк». У беларускіх перыядычных выданнях з'явіліся дзесяткі артыкулаў, якія спрабуюць праўдзіва адлюстраваць няпростую гісторыю беларускага замежжа. І гэта заканамерны працэс. Усё вяртаецца на кругі свая. Птушкі—ў гнёзды свае, зверы—ў норы свае, беларусы—на зямлю сваіх прашчураў. Бо:

...Тут пад кожным навекі здабытым бугром
Нашы продкі забітыя сьпяць.
Яны аддалі нам меч і касу,
Слова з вуснаў, цяпер нямых,
І нам немагчыма пайсці адсюль
І са сьмерцю пакінуць іх.

Першы Зъезд беларусаў свету, зь якім мы віншваем усіх беларусаў,—гэта яшчэ адзін падмурак у будаўніцтве незалежнасці нашай роднай краіны Беларусі. Гэта яшчэ адзін крок да нашага яднанання. І яшчэ адно сьведчанне таго, што «Беларусь, твой народ дачакаецца Залацістага яснага дня».

У купальскую ноч лета 1993 у Беларусі зноў зацвіце кветка-папараць. Хто ведае, можа ўсе разам мы і знойдем яе. Каб здзейсніліся мары сотні пакаленняў беларусаў аб стварэнні адзінай, незалежнай, прававой дзяржавы. Каб больш ніколі не таптаў сусед зямлі нашых продкаў. І каб ніколі-ніколі зноў не перарвалася сувязь паміж беларусамі.

І дапамажы нам ў гэтым Гасподзь.

Святлана Белая

Святлана Белая,
рэдактар часопіса «Полацк»

Полацкая эпіграфія X—XV стст.

Сяргей Тарасаў

Полацк, які адпаведна старажытным летапісам існаваў ужо ў 862 г., з самага пачатку свайго ўзнікнення стаў магутным эканамічным і палітычным цэнтрам. Безумоўна, гэта з'явілася падстава для яго далейшага развіцця як буйнога культурнага цэнтру ў паўднёва-заходнім арэале рассялення славян. Зручнае геаграфічнае становішча на водных гандлёвых шляхах, этнічная кансалідацыя вакол горада як балцкага, так і славянскага населення — усё гэта прывяло да хуткага росквіту як самога горада, так і развіцця яго матэрыяльнай і духоўнай культуры. Сьведчаньнем таму многія факты, у тым ліку і архэалягічныя.

Так, тэрыторыя Полацка па апошніх дадзеных у першыя стагодзьдзі яго існавання (IX—X стст.) складала каля 6 га, а ў XII—XIII стст. дасягала ўжо 50 га. У XV ст. яго плошча была ўжо 100 га. Адпаведнымі тэмпамі ішло развіццё і матэрыяльнай культуры, якое фіксуецца архэалягамі, а таксама духоўнай культурай. Сьведчаньнем апошняй зьяўляюцца ня толькі помнікі мураванага дойлідства, летапісныя звесткі аб полацкіх падзеях, славітае «Слова пра паход Ігара», «Жыццё Еўфрасіньні Полацкай» і г.д., але і шматлікія надпісы-гравіроўкі, надпісы-графіцы, якія рабіліся на ювелірных вырабах, сфрагістычных матэрыялах або рэчах хатняга ўжытку.

Сёння полацкую эпіграфіку па колькасьці немагчыма параўнаць, напрыклад, з матэрыяламі Ноўгарада, дзе за 50 гадоў архэалягічных дасьледаваньняў знойдзена больш шасьцісот берасьцяных граматаў¹.

Пераважная большасьць наўгародзкіх граматаў знойдзена на рамесных пасадах. Падобныя дасьледаваньні ў Полацку толькі пачынаюцца. Але мы маем даволі значную колькасьць помнікаў, якія былі знойдзены або зроблены непасрэдна ў Полацку. Яны зьвязаны з гэтым горадам і дазваляюць разглядаць полацкую эпіграфіку X—XV стст. як самастойную галіну навуковага дасьледаваньня.

Полацкія эпіграфічныя помнікі можна падзяліць на тры адметныя групы. Гэта надпісы на сфрагістычных матэрыялах, надпісы, гравіраваныя на прадметах, і графіта — надпісы на сьценах храмаў, праселках, посудзе і г.д.

Найбольш старажытны надпіс маецца на пячатцы полацкага князя Ізяслава (каля 970—1001). Сьвінцовая пячатка была знойдзена падчас раскопак Нераўскага канца Ноўгарада ў 1953 г.² Адпаведна стратыграфіі, яна знаходзілася ў напластаваньнях мяжы XI—XII стст., але, як высветлілася, датуецца значна ранейшым часам. Пячатка была замацавана шырокім скураным раменчыкам. З аднаго боку (правага) яна мела выяву знака Рурыкавічаў — трохзубец у так званым парадным варыянце і надпіс: «*Изас/ла/ОЗО*», на адваротным баку рэштка нечытальнага надпісу. У напісанні імя князя Ізяслава выклікае цікавасьць першая й апошняя літары. Літара «И» дадзена ў люстэркавым адлюстраванні, што хутчэй за ўсё зьяўляецца памылкаю, а апошняя «О» замяняе ў дадзеным выпадку натуральнае славянскае «Ъ». Астатнія літары маюць аналёгіі ў розных старажытных надпісах X—XI

стст., у тым ліку і ў Супрасльскім рукапісу³. Як адзначалася дасьледчыкамі, у надпісу няма літар, якія можна было б лічыць чыста ўсходнеславянскімі, але замена канечнага «Ъ» на «О» магчыма толькі ў славянскіх помніках. Гэта дазволіла заключыць, што мы маем перадачу грэчаскім гучаньнем імя «Ізяслаў» (Ізаславось) славянскімі літарамі.

Напісаньне княжацкага, па сутнасьці паганскага, імя ў грэчаскай транскрыпцыі сустракаецца ў старажытных пячатках XI ст. некалькі разоў. Гэта пячаткі Мсьціслава-Канстантына, Вячаслава — Мяркурыя, Усевалада⁴. Але самым бадай істотным зьяўляецца тое, што гэты надпіс усьлед за надпісам на карчазе, знойдзенай нападлёку ад Смаленска, стаў самым старажытным помнікам пісьменнасьці на ўсходнеславянскіх землях.

Сфрагістычныя помнікі, як правіла, бываюць зьвязаны з прадстаўнікамі княжацкай, адміністрацыйнай або царкоўнай улады. Полацкім япіскапам належалі тры пячаткі. Дзіянісю (—1183) — 2 экз., адзін зь якіх знойдзены на наўгародскім гарадзішчы ў 1954 г., і Міне (1105—1116) — знаходка з в. Янчык (Іванаўка). Перамышленскага раёна Львоўскай вобл. у 1909 г.⁵ На пячатках Дзіянісія добра чытаецца грэчаскі надпіс у пяць радкоў: «*Пячатка Дзіянісія епіскапа полацкага*», на адваротным баку выява Божай Маці «Знаменіе», абавал літары — MP і ΘV з цітламі. Пячатка, якая належала япіскапу Міне, акрамя пагруднай выявы сьв. Міны і надпісу па баках «МИ» і «НА», на правым баку мела цікавы надпіс: «День слово» — у тры радкі. Пячаткі з такім надпісам складаюць цэлую групу сфрагістычных помнікаў, у тлумачэньні сэнсу надпісаў каторых дагэтуль няма адзінства. Слова «Дьно» — «вднь» — «внутри» можа тлумачыцца як нейкая тайна, бо такія пячаткі замацоўвалі дакумэнты, а магчыма, яно мела больш шырокі сэнс: у дакумэнце знаходзіцца весьць (слова), разгарні і чытай⁶.

Надзвычай цікавымі зьяўляюцца надпісы на пячатках, якія належалі полацкім князёўнам Еўфрасіньні і яе маці Сафіі. Вядомы дзьве пячаткі Сафіі: адна знойдзена пры невысьветленых абставінах ў Ноўгарадзе да 1906 г., другая — падчас раскопак полацкага гораду Кукейнаса ў 1962 г. З аднаго боку пячаткі маецца выява сьв. Сафіі з пакутніцкім крыжам каля грудзей і надпіс у слупках: «*Агия София*», з другога боку — выява сьв. Георгія ў поўны рост з кап'ём у правай руцэ і шчытом у левай і аналягічны надпіс: «*Агиос Георгиос*». Мы зноў сутыкаемся з тым, што наглядалі ў выпадку з пячаткаю князя Ізяслава — перадачай грэчаскай транскрыпцыі, але славянскімі літарамі княжацкага імя. Цікава і тое, што ў гэтай пячатцы цяжка вызначыць правы і левы бок. Можна, вядома, па царкоўнай герархіі аддаць першынство сьв. Сафіі. Але суіснаваньне на ёй адначасова сьв. Сафіі і сьв. Георгія нагадвае шырокавядомых роўнаапостальных сьв. Канстантына і сьв. Алену — бізантыйскага імператара й ягоную жонку. Дарэчы, варта адзначыць, што каменны абразок з выявай гэтых сьвятых быў знойдзены ў часе раскопак у Полацку і мае выключную мастацкую якасьць. Датуецца абразок, як і пячатка, XII ст. Георгій Усяславіч (? — 1128), ніколі ня быў стольным полацкім князем, і мы, магчыма, маем сьведчаньне нейкага духоўнага подзьвігу Сафіі й Георгія, аналягічнаму бізантыйскай сямейнай пары.

Толькі гіпатэтычна мы можам меркаваць аб уплыве Сафіі і Георгія на лёс сваёй дачкі Еўфрасіньні — славітай полацкай ігуменьні. Навуцы вядома вісляя пячатка, якая належала Еўфрасіньні. Яна была знойдзена ў

Ноўгарадзе на Рурыкавым гарадзішчы⁷. На пячатцы маюцца надпісы: «*Иефросиня*» і «*Г/оспод/и, помози рабе своей Ефросинии нарецаемой*». Надпісы зроблены кірыліцаю і характэрныя для XII ст., а шматфігурная кампазыцыя «*Прэабражэння*» з выяваю Хрыста, прарокаў Ільлі, Майсея, апосталаў Якава, Івана, Пётра на падобных пячатках больш не сустракаецца.

Калі зь першымі полацкімі князямі зьвязана пранікненьне бізантыйскай культуры і асьветы на Полаччыну, то Еўфрасіньня Полацкая, як ніхто, садзейнічала паўнаводзьдзю гэтых жыцьцёва-істотных для грамадства крыніц. Выдатным помнікам сусьветнага прыкладнога мастацтва зьяўляецца крыж, які быў зроблены па замоўленасьці Еўфрасіньні ў 1161 г. майстрам Лазарам Богшам. Акрамя мастацкай каштоўнасьці, гэты помнік мае вялікую эпіграфічную каштоўнасьць. На тарцовых баках крыжа, на сярэбрых пласьцінах быў зроблены вялікі надпіс. Побач зь інфармацыяй аб кошце работы самога крыжа, аб яго ўласьніцы было зьмешчана і заклічце. На адваротным баку, у самым нізе, пад выяваю сьв. Панцеляймона—імя майстра. «*Въ лето 6669 покладает Офрасинья честный крестъ въ манастири своемъ въ цркви святого Спаса. Чъстное древо бесценно есть, а кованье его злото и серебро и камень и жънчюгъ въ 100 гривнъ а (...) 40 гривнъ. Да не изнесеться из манастиря никогда же яко ни продати ни отдати аще се кто преслоушаеть изнесеть и от манастиря да не бруди емоу помощникъ чъстней крстъ ни весь век, ни в боуд. щии и да будет проклят святою животворящею Троицею и святыми отци 300 и 1 семью съборъ святых отецъ и буди ему часть съ Юдою иже преда Христа кто же дръзнетъ сътворити с... властелинь или князь или пискоупъ или игоуменья или*

инъ который любо человек а боуди емоу клятва си. Офросинья же раба Христова сътяжавши крестъ сии, приметъ вечную жизнь съ все..ми (святыми).

І дадатак: «*Г/оспод/и помози рабу своему Лазору нареченому Богши съделавъшему крестъ сии цркви святого Спаса и Офросиньи*».

Надпіс на крыжу, паліяграфія асобных літар падцьвярджае яго старажытнасьць, бо падобнае напісаньне найбольш характэрна якраз для XII ст. У навуковым сьвеце гэты помнік добра вядомы. На наш погляд, цікава, па-першае, тое, што надпіс сьведчыць пра трывалыя традыцыі, якія ўсталяваліся ў Полацку ня толькі спэцыфічна дзелавах, а таму скупых пісьмёнаў, але і своеасаблівай літаратурнай традыцыі. Па стылю другая частка надпісу — заклічце — нечым нагадвае «Жыццё Еўфрасіньні», асабліва тыя фрагменты, дзе перададзены непасрэдна словы самой ігуменьні. Нельга выключачь з пункту гледжаньня логікі верагоднасьць, што такое заклічце складала сама манашка-князеўна.

Па-другое, істотна, што ў гэтым надпісе некаторыя словы носяць адбітак мясцовай гаворкі: «*пискоупъ*», «*злото*», «*древо*»⁸. Да гэтай жа катэгорыі, на наш погляд, можна аднесці: «*бесценно*», «*чъстный*», «*игуменья*», «*кованье*», «*боуди емоу*», і г.д.

Вялікая роля асьветніцкай дзейнасьці Еўфрасіньні, яе духоўны подзьвіг былі высока ацэнены й яе сучасьнікамі. Як мяркуе пецяярбургская дасьледчыца Н.С. Сярогіна, ужо ў XII ст. пасля сьмерці Еўфрасіньні 23 мая 1173 г. і перанясеньня яе мошчаў у Кіеў, былі складзены ў яе гонар трапар, і сьціхр і канон. Там, між іншым, ёсьць наступныя словы:

Іс корені благородна благородства и многим добротам.

плод процела еси.

*возрастиши лоза по всей земли рустей. ко полотску градъ осеняющи и вином веселия напаяеши*⁹.

Да наступнай катэгорыі полацкай эпіграфікі адносяцца графіці. Іх можна ўмоўна падзяліць такім чынам: надпісы на сьценах сабораў і надпісы на асобных рэчах, якія выяўляюцца падчас археалягічных раскопак. У Сафійскім, а асабліва ў храме Спаса-Еўфрасіньнеўскага манастыра знойдзена багата розных надпісаў XI—XIV і нават XV стст. Найбольш старажытным сярод іх па праву лічыцца надпіс на валуне, які ляжаў у падмурку Сафійскага сабору.

Камень знойдзны ў 1977 г. пры расчыстцы паўднёвай сьцяны храма, дзе знаходзіўся ўваход. З вонкавага баку ўваходу вышэй узроўню падмурка, у мураванку былі пакладзены магутныя валуны. Адзін зь іх (крайні заходні) ад сабора захаваў надпісы.¹⁰

На камні знаходзіцца некалькі надпісаў рознага часу, большасьць зь якіх уяўляе імёны ўласныя. Надпісы глыбокія, а таму добра захаваліся.

Найбольш поўным і падрабязным зьяўляецца надпіс, складзены з чатырох словаў, падзеленых паміж сабою кропкамі: «*Давыд Таума • Мікоула • Къпсьъ*». І ніжэй як подпіс: «*ТАУМА †А*». Пры паліяграфічным аналізе дадзеных надпісаў знайшліся шматлікія аналагі ў пісьмовых крыніцах пераважна XI ст. Так літара «*А*» аналягічная літарам на камені, сустракаецца ў Астравым евангелыі 1056-1057 гг., Наўгародзкай мінее 1097 г., Супрасльскім рукапісу XI ст. Літара «*Ъ*» з высокай спінкаю характэрна для таго-ж Астравіва евангелія, зброніка Сьвятаслава 1073 г. падобная да літары З — у надпісу на Цьмутараканскім камені. Цікава, што як лічыў Я.Ф. Карскі, напісаньне «*Ы*» і «*Б*» сустракаецца ў рука-

пісах радзей за «*Ъ*», у асноўным у помніках паўднёва-заходнеславянскіх або спісаных з паўднёва-славянскіх арыгіналаў¹¹. Палеаграфічны аналіз усяго надпісу дазволіў датаваць яго другой паловай XI ст., што адпавядае часу будаўніцтва полацкай Сафіі.

Акрамя таго, высокая культура напісаньня літар дазволіла дапусьціць, што Таўма, які падпісаўся ніжэй, быў чалавекам высокаадукаваным, кніжнікам, рука якога прывычалася да пісаньня. Пералічаныя ім у надпісе імёны, відаць, не што іншае, як будаўнічая арцель. Тое, што Таўма напісаў сваё імя адразу пасля Давыда, можа сьведчыць пра яго высокае палажэньне ў эрархічнай лесьвіцы арцелі.

Надпіс «*Петъръ*» быў зроблены пазьней вышэй прыгаданых надпісаў і адносіцца да першай паловы XII ст., а «*воришько*» — у пачатку XIII ст.¹²

Самі імёны даволі рэдкія, «*Тоума*» не сустракаецца ў летапісных і эпіграфічных помніках XI ст., у той час, як яго вытворны тып «*Томаш*» або «*Тумаш*» характэрны для заходнеславянскіх зямель. «*Къпсьъ*» — адна з форм імя «*Копос*», «*Копоско*», вядомага з другой паловы XV ст. прозьвішча «*Копосов*». Назоўнік «*Копос*», «*Копыс*», відавочна, выступаў ня толькі ў якасьці антрапоніма, але і тамоніма ад назвы горада Копысь. Горад гэты вядомы ўжо з 1059 г. і ўваходзіў у склад Полацкага княства.

Імя «*Воришько*» мела сваёй асноваю не слова «*вор*», а вытворнае ад «*Ворон*», аналягічна «*Ворыга*», «*Ворыха*».

Да сёньняшняга дня не ўсе надпісы на камені расшыфраваныя. Некаторыя дасьледчыкі мяркуюць, што ёсьць на ім нават непрыстойныя надпісы. Поўная дэшыфроўка полацкага каменя яшчэ наперадзе. Але ўжо сёньня мы маем ня толькі выдатны ўзор старажытнай эпіграфікі, але і жывыя імёны

тых, хто быў непасрэдна звязаны з будаўніцтвам трэцяга на Русі і чацвёртага ў сьвеце Сафійскага сабору.

Адукацыя сярод жыхароў Полацка XII—XIII стст. была звычайнай зьявай. Яна распаўсюджвалася паміж самых шырокіх колаў грамадства. Доказам таму можа служыць і надпіс, зроблены полацкім баяром Ваінегам на сьцяне Кіеўскай Сафіі. Надпіс быў нашкрабаны на першым паверсе храма напалёку ад алтара на слупе ў цэнтральным нефе¹³.

«Воинег писал Журяговиць полоцянин». Як адзначыў С.А. Высоцкі, запіс зроблены даволі няўпэўненай рукою. Аўтар яго блытаў напісаньне літар «Н» і ў сваім імені «Воинег». Будзе зразумела, калі ўлічыць, што гэты палачанін быў баярам, і рука яго была больш прывычаена трымаць меч, чым сьціло. На фрэсцы Сьв. Ануфрыя, дзе пакінуў аўтограф Ваінег, знойдзена больш за 20 графіці, у тым ліку і запіс аб Баяванай зямлі.¹⁴

Кашоўнымі эпиграфічнымі помнікамі зьяўляюцца графіці Спаскай царквы Еўфрасіньнеўскага манастыра. На жаль, у сувязі з тым, што ў храме дагэтуль не праводзіліся комплексныя рэстаўрацыйныя работы, а разам зь імі дасьледаваньні, знойдзена малая колькасьць графіці. Яшчэ менш іх надрукавана. Найбольш цікавым на сёньняшні дзень, на наш погляд, зьяўляецца графіці ў паўночным нефе храма, у непасрэднай блізкасьці ад алтара. Запіс зроблены ў шырокараспаўсюджаным жанры памінаньня: «М/еся/ца авоуста в день прэставіся Козумина писца иконного». У гэтым надпісе, як і ў аналягічным: М/еся/ца аугуста у 23 на памя/ть/ о/т/ца Каленика прэставіся раба Божия Соломонида», звяртаюць на сябе ўвагу рысы полацка-смаленскага говара: «Блытаньне «В»

і «У», фрыкатыўнае «Г»¹⁵. Палеаграфічна надпісы знаходзяць аналёгіі ў рукапісных помніках пачатку і сярэдзіны XIII стст. А гэта азначае, што прыгаданыя ў іх людзі маглі жыць і ў другой палове XII — першай палове XIII стст. Козуміна, безумоўна, была жонкаю іканапісца Кузьмы, добравядомага ў Полацку. Магчыма, таксама, што апошнія гады свайго жыцьця яна была ўжо ўдавою і жыла пры Спаскім манастыры. З гэтага можна зрабіць выснову, што і сам Кузьма працаваў пры манастыры. Калі ўлічыць, што Спаскі храм быў пабудаваны якраз у другой палове XII ст., то можна меркаваць, што Кузьма быў адным з аўтару фрэсак гэтага храма.

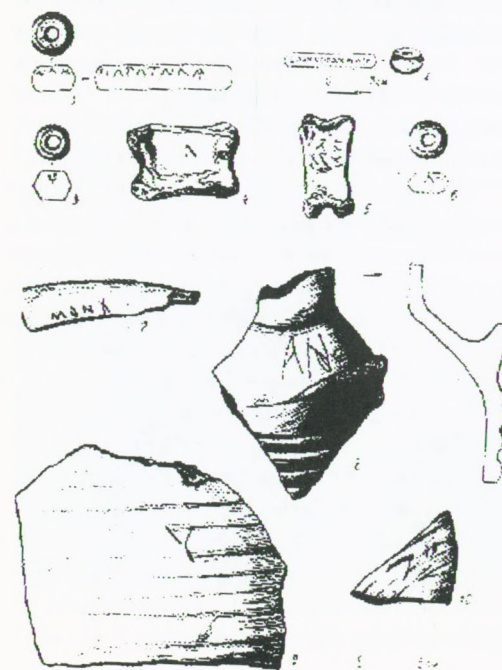

Старадаўняя цэгла-плінфа з літарай.
Сафійскі сабор у Полацку. XI ст.

Ня меншую цікавасьць маюць спаскія графіці, якія нясуць гістарычную інфармацыю. Адно зь іх датуецца дакладна — 1492 г. Гэта запіс аб сьмерці караля Казімера і «во княжени» яго сына Аляксандра: «В

лѣ/то/ седмотисячно прэставіся король а с/ы/нь его шлѣ /а/ндрѣ на кня/же/нь/е сѣль того лѣта м/еся/ца июля...». Як адзначаюць дасьледчыкі, у тэкстах ХУ ст. у дадзеным выпадку ў Спаскай царкве няма паліянізмаў. Разам з тым у найбольш ранніх графіці ёсьць рысы, характэрныя для беларускай мовы ў часы фармаваньня старажытнабеларускай пісьменнасьці¹⁶.

Таксама графіці сустракаюцца на праселках, амфарах і касьцях. Большасьць зь іх стала вядома дзякуючы архэалягічным дасьледаваньням ў Полацку або палізу яго. У 60-я гады пры архэалягічных раскопках былі знойдзены: рог лася з дзьвюма літарамі, адна зь якіх: «Н». Тры праселка зь літарападобнымі знакамі, надпісы якіх, на жаль, не чытаюцца ў 1971 г. пры работах у Полацкай Сафіі была знойдзена плінфа, дзе ў свой час па вільготнай гліне быў зроблены рабочы запіс будаўнікаў (магчыма, падлік цаглін)¹⁷.

Надпісы-графіці на рэчах паўсюдзённага ўжытку
XI—XIII стст.

Яшчэ раней стала вядома праселка, што знаходзіцца ў калекцыі Віцебскага абласнога музэя. Знойдзена яна пры невысьветленых абставінах у раскопках на тэрыторыі былой Віцебскай губэрні. Ёсьць надпіс: «Бабино пряслена». Надпіс зроблены па кругу вонкавай паверхні праселка і мае надзвычай акрэсьленыя абрысы. Пачатак і канец надпісу падзелены звычайным крыжападобным значком. Прыналежная форма прыметніка азначае асобу, якой належала праселка. Палеаграфічна надпіс можа быць аднесены да канца XI — пачатку XII стст. І ў цэлым нагадвае абрысы літар «Ізборніка Святаслава в 1078 г.»¹⁸

Багата праселак са значкамі было знойдзена падчас архэалягічных раскопак 1987–1988 гг. на Вялікім пасады ў Полацку. Сярод іх трэба адзначыць праселка з надпісам, які можна прачытаць як «пататная» — крадзенае, схаванае. З васьмі літар тры літары «А» недапісаныя, у літары «П» сьцерлася верхняя пракладзена. Разам зь літарай «Т» мае вельмі шырокія хранальгічныя рамкі. Таму для палеаграфічнага вызначэньня прыдатны толькі літары «Н» і «А». Нашкрабаная на праселку літара «Н» разам з «А» хранальгічна вызначаецца ў межах канца XI — пач. XII стст.¹⁹ Першая зь іх мае аналягі ў запісу аб Луку, япіскапу белгародскім на Рагвалодавым камені, другая — Неральскі крыж, крыж Еўфрасіньні Полацкай.²⁰

Літары і надпісы сустракаюцца таксама на амфарах і касьцях. У час раскопак Вялікага пасады ў Полацку на трох кавалках сьцёнак амфар былі заўважаны літары. «АН» па тыпалёгіі Б.А. Рыбакова адносяцца да пачатку XIII ст. «Л» — найбольш блізкая па форме палеаграфіі XI—XII стст. «У» — да сярэдзіны XI ст., але поўных аналагаў няма. Таму не выключаецца, што гэта «†»,

і тады яе можна датаваць сярэдзінай і канцом XII ст.

Сярод надпісаў на касцях яшчэ ў 60-я гг. у час раскопак на Верхнім замку знайшлі кавалак косьці з надпісам «МОНХ» — манах. Косьць, а адпаведна і надпіс архэалягічна датуюцца мяжой XII—XIII стст.²¹ Знаходка такога надпісу цалком зразумела, калі ўлічыць, што на Верхнім замку паблізу Сафійскага сабора быў адзін з найстаражытнейшых манастыроў. На Вялікім пасады косьці з надпісамі зьяўляліся бабкамі для гульні. На іх, відаць, уладальнікі біты-бабкі ставілі першую літару свайго імя.

Асобна сярод помнікаў полацкай эпіграфікі трэба адзначыць Барысавы і Рагвалодавы камяні. Побач з Полацкам каля в. Падкасьцельцы знаходзіўся вялізны ледніковы валун, на якім быў выбіты крыж і надпіс: «Г/оспод/и помози рабу своему Борису». (Зараз камень перанесены да Сафійскага сабора). Узьнікненьне выявы з надпісам звязана зь імем полацкага князя Барыса Ёсяславіча (—1128), які, відаць, такім чынам змагаўся з паганскім культам пакланеньня камяням. Справу, пачатую Барысам, прадоўжыў яго сын Рагвалод (1127—). У гэтым пляне адметны надпіс на камені, што знаходзіўся побач зь вёскай Дзятлава Аршанскага раёна: «В лето 6679 м/еся/ца мая в. день доспень кр/ест/ъ снї. Г/оспод/и помози /р/абу свему Василию в кр/е/щениі іменем Рогволоду с/ы/ну Борисову». Б.А. Рыбакоў адзначаў, што частае ўжываньне дзесяцярычнага «і» ў гэтым надпісу (што ўвогуле характэрна для полацкай эпіграфікі) падкрэсьлівае блізкасьць Полаччыны да Захаду і веданьне лацінскай графікі.²²

Акрамя вышэй згаданых, існуюць два эпіграфічных помніка, якія не належаць Полацку, але тым ня менш, звязаныя зь ім.

Гэта знойдзеныя ў Ноўгарадзе берасьцяныя граматы. Адна зь іх — шырока вядомая, да туюцца канцом XII ст. У грамаце згадваецца Гавко Палачанін «Гавько Полоцанино». Агульны сэнс граматы зводзіцца да судовай справы, у якой у якасьці сьведкі ўдзельнічае палачанін.²³ Другая грамата знойдзена ў Ноўгарадзе адносна нядаўна, і таму мы прывядзем яе цалакам: «*Пришьл искоупник ис полоцька а рать поведеа великоу а водаить пошньичь во засадоу*»²⁴. У словах гэтай граматы адчуваецца тыя-ж дыялектныя асаблівасьці, якія вышэй мы назіралі ў надпісу на крыжы Лазара Богшы: «*пискоупъ*», «*игуменья*» і г.д.

Такім чынам, на сёньняшні дзень мы маем багатую калекцыю эпіграфічных помнікаў з Полацка і яго бліжэйшай акругі XI—XV стст. Калі найбольш старажытны зь іх зьяўляецца прыналежнасьцю княжацкай улады, то ўжо графіцы XI ст. сьведчаць аб распаўсюджаньні пісьменнасьці сярод рамеснага людзю. У далейшым, мяркуючы нават толькі па колькасьці надпісаў і іх сацыяльнай прыналежансьці, гэтая тэндэнцыя расьце. Своеасаблівым пікам у разьвіцьці пісьменнасьці ў Полацку стала XII ст.

На жаль, ніхто дагэтуль не спрабаваў вызначыць, чаму менавіта гэтае стагодзьдзе дало Полацку такое духоўнае і матэрыяльнае багацьце: дзесяць мураваных храмаў, выдатны фрэскавы жываліс, непераўздымны ўзор прыкладнага мастацтва, духоўны і падзьвіжніцкі падзьвіг Еўфрасіньні і г.д. На наш погляд, імгненны ўзьлет і гэтак ж хуткі заняпад у другой палове XIII—XIV стст. нельга растлумачыць толькі гандлёва-эканамічнымі адносінамі. Як паказваюць шматгадовыя архэалягічныя дасьледаваньні Полацка, рамесная вытворчасць набыла ў ім надвычай шырокі і ґрунтоўны падмурак якраз у XIII—XIV стст. Доказам таго зьяў-

ляюцца культурныя напластаньні гэтага часу — удвая, а то й утвая большыя за ўсё іншыя разам узятых. Але ад'язджаюць у Смаленск і Гародню муляры арцелі Іаана, губляюцца сьляды нашчадкаў Богшы, няма аналагаў падзьвігу сьв. Еўфрасіньні. Ці не быў адзначаны пачатак гэтага двухсэнсоўнага пэрыяду адходам славітай ігуменьні ў Палестыну?

Адказу на гэтае пытаньне няма. Але істотна тое, што цераз тры стагодзьдзі гісторыя зноў даказала існаваньне законаў грамадзкага разьвіцьця. Прайшоўшы заняпад другой паловы XIII—XIV стст. культура Полацка перажывае новы ўзьлет у XV—XVI стст. Менавіта ў гэтыя часы культурнага і нацыянальнага адраджэньня ґрунтаваліся на багатай назапашанай спадчыне народу. Не канулі ў Лету намаганьні князя Ёсяслава Чарадзея і ягоных нашчадкаў, якія заклалі трывалы падмурак адукацыі і культуры ў Полацку і Полацкай зямлі. На ім прарасьлі новыя жыццяздольныя парасткі, адным зь якіх стаў Францішак Скарына.

Бібліяграфія

1 Колчин Б.А., Янин В.Л. Археологии Новгорода 50 лет. Новгородский сборник. М., 1982, с.94.

2 Янин В.Л. Древнейшая русская печать X века. (КСИМК). М., 1955, вып. 57, с. 39.

3 Карский Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. Л., 1928, с. 367.

Берасьцяная грамата XIII—пач. XIV ст. Знойдзена ў Віцебску ў 1859 г.

4 Янин В.Л. Древнейшая русская печать... с. 42.
5 Янин В.Л. Актовые печати Древней Руси X—XV вв. М., 1970. т. 1., с.186.

6 Там-жа с. 75-86.

7 Штыхов Г.В. Древний Полоцк. Мн.к., 1975, с. 114-115

8 Там-жа, с. 111

9 Шчыра дзякуем Н.С.Сярогінай за прадстаўленыя матэрыялы.

10 Булкин В.С., Рождественская Т.В. Надпись на камне из храма Софии в Полоцке, Памятники культуры. Новые открытия 1982 г. Л., 1984, с. 7-12

11 Карский Е. Ф.; Славянская кирилловская палеография, с. 204.

12 Булкин В. А; Рожденствская. Т.В. Надпись на камне ... с. 10-11.

13 Высоцкий С. А. Девенерусские надписи Софии Киевской XI—XIV вв. Киев, 1966. вып. I. с. 59. 134-137.

14 Там-жа с. 137.

15 Рождественская Т.В.; Древнерусские надписи-графити в церкви Спасо-Ефрасиньевского монастыря в Полоцке. Вестник ЛГУ., Л., 1983, №14, с. 68-69

16 Там-жа, с. 70

17 Штыхов Г.В. Древний Полоцк. с. 115,

18 Алексеев Л.В. Три праслица с надписями из Белоруссии. КСИМК, вып. 57, М., 1955, с. 129—132.

19 Рыбаков Б.А; Русские датированные надписи. М., 1964, табл. У—У1.

20 Там-жа. табл. I—II, У—У1.

21 Штыхов Г.В.; Древний Полоцк. с. 115. Надписи не зусім дакладна быў прачытаны Г.В. Шыхавым як «моих».

22 Рыбаков Б.А. Русские датированные надписи. с. 26-27.

23 Арциховский А. В., Янин В.Л. Новгородские грамоты на бересте. М., 1978, с. 96-98

24 Янин В.Л. Как жили в XII веке. «Неделя», М., 1986, № 11, с. 20

Венгерскі дукат ХУ ст.—у зборы Нацыянальнага музэя Беларусі.

Ірына Масько

У студзені 1992 г. калекцыя нумізматыкі Нацыянальнага музэя гісторыі і культуры Беларусі папоўнілася цікавым і каштоўным здабыткам — да нас трапіў дукат ХУ стагодзьдзя, (апублікаваны ў часопісе «Спадчына» № 2 за 1991 г.) Гэта залатая манэта, масай 3,50 г, дыяметрам 21 мм. чаканеная ў Венгрыі ў час панавання Жыгізмунда Люксембургскага (1384-1437).

Гэты дукат знойдзены ў 1976 г. пад час архэалягічных дасьледваньняў сярэднявяковага замку ў Крычаве, што на Магілёўшчыне. Кіраўнік раскопак—вядомы беларускі архэаляг, нябожчык Міхась Ткачоў. Ён і перадаў манэту ў музэй.

На цяперашні час пакуль што гэта адзіная дакладна вядомая манэта на тэрыторыі Беларусі, знаходка дуката ХУ ст. Дукат

зь'яўляўся адным з самых высокіх наміналаў у сярэднявяковай Эўропе і выступаў у ролі міжнародных грошаў, у прыватнасьці, атрымаў дастаткова шырокае распаўсюджаньне ў Вялікім княстве Літоўскім. У тагачасных пісьмовых крыніцах дукат фігуруе пад назвамі «угорскі», «вгорскі», «червоны», «добры», «важкі».

Адзін зь першых успамінаў пра залатыя плацёжныя адзінкі ў ВКЛ адносіцца да 1321 г. Гэта быў час жорскай барацьбы маладой дзяржавы з крыжакамі. Ордэну ўдалося адваяваць Жамойць. «...Гедымин, великий князь литовский, з той поражки (паражэньня—І.М.) и утраченя земли Жомойтской вельми зарфасовался (засмуціўся—І.М.) еднан, Гаштольда гетмана своего з неволи немецкой за 30 000 золотых выкупил»¹.

Венгерскі дукат ХУ ст.

Што гэта былі за «золотыя», адказаць пакуль цяжка. (Магчыма, гаворка ідзе аб цэхінах Венэцыі). Ва ўсякім выпадку, імі не маглі быць ні венгерскія, ні чэшскія дукаты, якія пачалі чаканіцца толькі дзесьці ў 1325—1327 гг. Аб іх, верагодней за ўсё, сьведчаць больш познія дакумэнты, якія прыведзены ніжэй.

У 1410 г. адбылася падзея, у якой вырашыўся лёс усходнеэўрапейскіх народаў, — бітва пад Грунвальдам. Ордэн панёс страшэннае паражэньне, ад якога ўжо ніколі ня змог аправіцца. Вітаўт і Ягайла, аднак, не скарысталі ў поўнай меры посьпех і толькі на дзесяты дзень падыйшлі да сталіцы рыцараў—Марыенбургу, зь якога ўсё-ж узялі «...откупа в 3000 пеняз (грошаў, манэт—І.М.) золотых»².

Трошкі пазьней у 1427 г., скарыстаўшы сьмерць маскоўскага князя Васіля Дзьмітрыевіча, які ў адной з духоўных грамат даручыў свайго дзевяцігадовага сына апякунству Вітаўта, вялікі князь Літоўскі зрабіў паход на Пскоў і Ноўгарад. Як сьведчыць «Хроника Литовская и Жмойтская», псковічы «... не могучи войску литовскому противися, добровольне поддалися з местом Псковом и зо всем княством»³ і прыбляцалі дань плаціць гадавую 5000 «червоных золотых», а ноўгарадцы плацілі 10 000 «червоных золотых з самого одного места Новгорода»⁴.

У час панавання Казімера Ягайловіча (1440-1492) успаміны пісьмовых крыніц пра венгерскія дукаты становяцца дастаткова звычайнай зьявай. Менавіта з гэтага часу падаецца ня толькі намінал, але й яго дзяржаўная прыналежнасьць. Так, у 1480 г. пісар Федка Хрыбтовіч выплачвае пазыку Якубу Давойновічу ў 40 «золотых вгорских»⁵.

У ліку падарункаў, якія псковічы пры-

паднеслі каралеве (жонцы Казімера—І.М.) быў таксама і «золотий угорский»⁶.

У 1482 г. была складзена «Памятная запись»... аб прыбытку, атрыманым Казімерам за продаж пасада намесьнікаў і стараст. За намесьніцтва Магілёўскае нейкі Мітка Старадубец даў 60 «золотых вгорских»⁷.

1487 г. Вялікі князь аддае на водкуп шэраг мытніц: «Продали есьмо мыто Берестейское и Дрогиченское, и Бельское, и Гродненское... на три годы за тристо коп грошей» (330 коп. — І.М.) Звыш гэтай сумы мытнікі «в каждый год мають дати по тысяче залотых вгорских»⁸.

30 красавіка 1490 г. Казімер перадаў «мыто Путивльское и корчму», за якія ўстанаўлівае арэндную плату «... по сту золотых вгорских»⁹.

Складваецца ўражаньне, што з другой паловы ХУ ст. у фінансавай палітыцы Вялікага княства Літоўскага праяўляецца тэндэнцыя, накіраваная на збор у дзяржаўную казну залатой манэты. Гэта меркаваньне падцьвярджаецца ўспамінамі летапісу аб сьмерці Казімера (1492), які «Учинил testament (завяшчаньне—І.М.), а в особливом схованю таемном мел 300 000 червоных золотых, у которых 200 000 червоных, роздал сынам; 50000 до скарбу коронного (каралеўскага—І.М.) 10 000 червоных матце своей; 30 000 червоных жоне, 10 000 червоных на костёлы, на церкву все и на шпитале оказал»¹⁰.

Вышэй прыведзены дакумэнт фіксуе вельмі вялікую суму, што сьведчыць аб дастаткова шырокім распаўсюджаньні дуката. Спадчына ў 200 тысяч залатых была вельмі патрэбна для сыноў Казімера—польскага караля Ольбрахта і вялікага князя літоўскага Аляксандра, якія ў 1500 годзе «...послали до царя Шахмата татарского (крымскага хана—І.М.) за 300 000 золотых

кожухов, также у сукно... жадаючи затыгво войска его против великого князя московского, которые всю землю Северскую спленировали (гэта значыць, захапілі частку сучаснай Чарнігаўшчыны і Браншчыны —І.М.)¹¹

У апошняй чвэрці ХУ ст. дукат каціраваўся ў межах ад 21 да 24 пражскіх грошаў—буйной сярэбранай чэскай манэты.

З дакумэнту, датаванага 80-мі гг. ХУ ст.: «...Пану Якубу Довойновичу дал сорок золотых вгорских с корчом.. а золотый тогда купован по грошу и по двадцати грошей (21 грош —І.М.), а то дано ему в него-ж, в Дорогчине»¹².

Ад 9 чэрвеня 1499 г. справаздача Літвора Хребтовіча аб прыбытку віленскага манэтнага двару: «Прибытку за чотыри годы шестьдесят тысячей золотых и тысяча золотых и девять сот золотых и двадцать золотых, а золотый по двадцати грошей и по два горши (22 грошы —І.М.)¹³

Вядучае месца Венгры ў пастаўцы залатых манэт ва Ўсходнюю Эўропу ў ХУ ст. спрычынілася таму, што вельмі хутка слова «угорский» стала настолькі звыклым для насельніцтва Беларусі, што пазней, менавіта гэта назва была перанесена і стала выкарыстоўвацца для наймення любога дуката незалежна ад дзяржаўнай прыналежнасці.

Кідаюцца ў вочы яўныя несуднасныя паміж звесткамі пісьмовых крыніц і грашовымі дэпазітамі, утрымліваючымі золата. І гэта цалкам правамерна. Дукаты — грошы багатых. У сацыяльным пляне яны належылі невялікай праслойцы грамадства. Зможныя насельнікі Вялікага княства Літоўскага радзей карысталіся зямлёй для сховішча грошаў, бо для гэтага былі тайнікі ў палацах і маёнтках.

Рэдкія знаходкі «угорскіх» лішні раз сьведчаць, што залатыя манэты не зьяў-

ляліся частым госьцем на гарадзкім ці местачковым кірмашы. Як правіла, яны выкарыстоўваліся ў якасці падарункаў, цаніліся, як ювелірная сыравіна, абслугоўвалі дыпляматычныя місіі.

Бібліяграфія

¹ Хроника Литовская и Жмойтская. — Полное собрание русских летописей. т. 32, М., 1975, с. 35.

² Владимирский летописец. — Полное собрание русских летописей. т. 30, М., 1965, с. 131.

³ Хроника Литовская и Жмойтская. с. 79.

⁴ Там-жа. с. 78.

⁵ Акты Литовско-русского государства, изданные М.Довнар-Запольским, вып. 1., М., 1897, с. 19.

⁶ Акты, относящиеся к истории Западной России, т. 1., СПб., 1846, с. 94

⁷ Акты Литовско-русского государства..., с. 52.

⁸ Русская историческая библиотека, т. XXII, СПб. 1910, кн. 4., стб. 226.

⁹ Русско-еврейский архив. Документы и материалы для истории евреев в России, т. СПб., 1882, с. 24.

¹⁰ Хроника Литовская и Жмойтская... с. 95.

¹¹ Там-жа, с. 101

¹² Акты Литовско-русского государства..., с. 19.

¹³ Там-жа, с. 92.

Тапаграфія знаходак манэт і аздобаў

Міхась Белямук
Менская вобласць

Дамашы, Маладэчанскі р-н

Каля 1915 г. недалёка вёскі быў знойдзены скарб рымскіх манэтаў, якія загінулі падчас вайны.

Польмя, №2, б.232, Мн., 1928,

Поболь ² ... 369, № 291, ЗПГКБ, мн № 1666

Дворышча, Менскі р-н.

У 1972 г. падчас раскопкаў селішча недалёк р. Пціч, археолягі знайшлі білонавую аздобленую зерню пацерку з XI ст.

Штыхов и Соболев ... б.429.

Дзягцяны, Капыльскі р-н.

У 1957 г. падчас рамонту дарогі Н.Лосеў заўважыў гліняны посуд, горла якога было заткнутае тканінай. Гаршчок быў напоўнены манэтамі і сярэбранымі аздобамі. В.Рабцэвіч, агледзеўшы пасудзіну, прыйшоў да высновы, што ў гаршчку магло змясціцца прыблізна 4500 манэтаў, але іх людзі разабралі. Беларускі дзяржаўны музей у 1957 г. атрымаў 2 арабскія дыргемы і 50 эўрапейскіх дэнараў. Нумізмат В.Рабцэвіч узімку 1958 г. паехаў у вёску, просячы вярнуць манэты й аздобы. Некаторыя жыхары адгукнуліся і В.Рабцэвіч атрымаў 200 манэтаў і 20 аздобаў, цэлых і некалькі паламаных. Мінула 6 гадоў і Беларускі дзяржаўны ўнівэрсытэт у 1964 г. атрымаў ад жыхара вёскі Дзягцяны 60 манэтаў і сярэбраную завушнічку. Гэтак у 1970 г. Беларускі дзяржаўны музей і Беларускі дзяржаўны ўнівэрсытэт мелі 320 манэтаў (297 цэлых і 23 абламаных ці абрэзанных манэтаў). Скарб з Дзягцянаў надзвычай цікавы тым, што ў ім былі вельмі рэдкія манэты, нават маюцца ўнікальныя экзэмпляры. Да такіх унікальных адносіцца дэнары абатысы Адэльгейды. Гэта новы няведамы варыянт дэнарыя. Новы варыянт манэты ангельскага караля Канута і новы варыянт імітацыі манэтам караля Этэльрэда. Да вельмі рэдкіх адносяцца варыянты манэт Бжэціслава, іх не было нават у Чэскім нацыянальным музеі ў Празе. Беларускі музей і ўнівэрсытэт падарылі чэскаму музею ў Празе гэтыя вельмі рэдкія дэнары Бжэціслава, калі ён быў князем Мараваў. Таксама да вельмі рэдкіх адносіцца дэнары імператара Гэнрыка II, чаканены ў Эслінген. Вялікая колькасць манэтаў Чэхіі робіць скарб з Дзягцянаў для Беларусі ўнікальным Шкада, што толькі невялікая частка манэтаў трапіла ў рукі нумізматаў. Калі-б увесць скарб зьбераглі, напэўна меў-бы большую навуковую вартасць. Дзягцянскі скараб. Загадкавымі манэтамі ёсць «чырвоныя», як іх людзі называлі, Рабцэвіч прыпушчае, што гэта былі бізантыйскія медзяныя фолісы, якія вельмі рэдка сустракаюцца ў скарабах Беларусі.

Абасыды	манетніца не расчытана	931	ал-Муктадыр	1аб
Окайліды	Мосул	Ірак	997	Хусан ад-даўля і Дзенаг ад-даўля 1аб

Англія	Этэльрэд II, кр.	978-1016	Лёндан	1ц	
"	Этэльрэд II, кр.	978-1016	Люіс	1ц	
"	Этэльрэд II, кр.	978-1016	Экстэр	1ц	
"	Этэльрэд II, кр.	978-1016	манетніца ???	1ц	1аб
"	імітацыя манэтам Этэльрэда			1ц	
"	Канут, кр.	1016-1035	Лёндан	2ц	
"	Канут, кр.	1016-1035	Саўтуорк	1ц	
"	Канут, кр.	1016-1035	Стамфорд	1ц	
"	Канут, кр.	1016-1035	Тетфорд	1ц	
"	імітацыя манэтам Канута			2ц	
"	Гарольд, кр.	1035-1039	Лёндан	1ц	
Данія	Гардакнут, кр.	1035-1042	Лунд	1ц	
Венгрыя	Стэфан, кр	1000-1038	манетніца ???	3ц	
Чэхія	Балеслаў I, кр.	935-967	манетніца ???	1ц	
"	Балеслаў III, кр.	999-1002	манетніца ???	2ц	1аб
"	Ольдржих, кр.	1012-1034	манетніца ???	4ц	
"	Бржэтіслаў кн.	1032-1034	Мараўскі князь	5ц	
"	Бржэтіслаў, кр.	1034-1055	манетніца ???	101ц	9аб

Нямецкая імперыя

Атон і Адэльгейда	X-XI ст.	манетніца ???	65 ц	5аб
Імітацыя манэтам Атона і Адэльгейды			6ц	
Вендкі	1000-1024	манетніца ???	23ц	1аб
Вендкі	1025-1050	манетніца ???	7ц	
Антон I, імп.	936-973	Кёльн	4ц	
Антон II, імп.	973-983	Майнц	2ц	
Антон II або				
Антон III, імп.	973-1002	Вормс	6ц	
Антон III, імп.	983-1002	Дортмунд	1ц	
Антон III, імп.	983-1002	Дэвентер (Галандыя)	1ц	
Антон III, імп.	983-1002	Магдэбург	1ц	
Антон III, імп.	983-1002	Кёльн	4ц	
Антон III, імп.	983-1002	Мачнц	8ц	
Генрык II, імп.	1002-1024	Вормс	2ц	1аб
Генрык II, імп.	1002-1024	Дэвентер (Галандыя)	1ц	
Генрык II, імп.	1002-1024	Кёльн	3ц	
Генрык II, імп.	1002-1024	Майнц	2ц	
Генрык II, імп.	1002-1024	Тіль (Галандыя)	2ц	
Генрык II, імп.	1002-1024	Эслінген	1ц	
Кандрад II, імп.	1024-1039	Кёльн	1ц	
Кандрад II, імп.	1024-1039	Тіль (Галандыя)	1ц	
Кандрад II, імп.	1024-1039	Утрэхт (Галандыя)	1ц	

Бернгард I, герц	973-1011	Люнэбург	1ц
Бернгард II, герц	1011-1059	Люнэбург	1ц
Генрык III, герц	982-985	Рэгенсбург	1ц
Генрык IV, герц	995-1002	Рэгенсбург	1ц
Вігман, гр.	967-1016	Вреден	2ц 1аб
Дітмар, гр.	памёр 1048	Ніжняя Эльба	2ц
Арібон, архп.	1021-1031	Эрфрут	1ц
Вілігіс, архп.	975-1011	Майнц	1ц
Пілігрым, архп.	1021-1036	Кёльн	1ц
Бернольд, яп.	1027-1054	Утрэхт (Галандыя)	1ц
Бертольд, яп.	995-1019	Тоўль (Францыя)	1ц
Бруно, яп.	1009-1029	Аўгсбург	1ц 1 аб
Удальрых, яп.	1025-1040	Базель (Швайцарыя)	1ц
Адэльгейда, абатіса,	999-1044	Кведлінбург	1ц
Генрык II, імп.	1002-1024	манетніца ???	1аб
???		Шпейер	1ц
імітацыя манэтам Кёльна			3ц
імітацыя манэтам Люнэбургу			1ц
Нямецкая сьцёртая			1ц
Захадня-эўрапейскія сьцёртыя			4ц

В.Рабцэвіч атрымаў ад жыхароў вёскі Дзягцяны 20 цэлых і некалькі разламаных аздобаў і кусок серабра ў выглядзе конуса, памерам 20мм на 5 мм і даўжынёй 25 мм. Аздобы былі сярэбраныя: завушнічкі, упрыгожаныя зерню і сканьню, падвескі зь ліставага серабра ў выглядзе конскіх галоў, бранзалеты плясьціністыя шырынёй у 40 і 45 мм, пярсьцёнкі зьвітыя з тоненькага дроту, некаторыя зь якіх мелі вочкі з камняў і шкла, скранёвых кольца ў шэсьць, некаторыя зь якіх мелі напаеныя шарыкі, пакрытыя зерню; абломкі скранёвых кольцаў. Праўдападобна, што скарб манэтаў і аздобаў мог важаць ад 5000 да 7000 г.

Потин... б.125, 174—176, 178, 182, 190-191, 219; Потин²... б. 180, № 369; Потин³... б. 207, №183; Потин⁴... б. 5-7; Потин⁵... б. 23-29, Быков... б. 30-35, Рябцевич...б. 204-210, Штыхов¹⁸... б. 167-168; АНГ Беларусі. Мн. 1979, б. 70

Дроздава, Талачынскі р-н

У 1971 г. Сяргеева З.М. раскапала курган і знайшла шклозалочаныя пацеркі з XI ст. Сяргеева³... б.405,

Забор'е, Вялейскі р-н

У 1892 г. Ф.Пакорўскі праводзіў раскопкі курганоў каля рэчкі Ільля, даток Вялейкі. У кургане з жаночым пахаваньнем знойдзены сярэбраны пярсьцёнак. Покровский⁴... б.146.

Заслаўе, Менскі р-н

У 1926/28 гг. А. Ляўданскі праводзіў раскопкі курганоў з жаночымі пахаваннямі, знайшоў аздобы сярэбраныя, як скранёвае вітае кальцо, тры пярсцёнкі, адну шкло-залочаную й адну шклосярэбраную пацеркі. Ляўданскі ў адным з курганоў знайшоў арабскі дыргем, які падчас вайны прапаў.

Саманіды	Самарканд	Узбекістан	943-954	Нух ібн Наср
Ляўданскі ⁴ ...	б. 89-92;	Яніцкая... б. 155, № 177,		Равдіна... б. 61 № 78

Заслаўе, Менскі р-н

У 1967 г. Г.Штыхаў раскапаў самы вялікі курган, у якім пры нябожчыку была бронзавая пазалочаная падвеска і нямецкая сярэбраная манэта Атона й Адэльгейды з 990-995 г., чаканеная ў Саксоніі,

Потін⁶... № 96; Штыхаў⁷... б. 132; Штыхаў і Захарэнка... № 15; Равдіна... № 78; Штыхаў 16... б. 170

Заслаўе, Менскі р-н

У 1978 і 1979 г. Ю. Заяц праводзіў раскопкі курганнага могільніка. Знайшоў у 1978 г. сярэбраную вугорскую манету Стэфана з 1000-1038 г. У 1979 г. знайшоў сярэбраныя скранёвыя кольцы і сярэбраныя пярсцёнкі.

Заяц³... б. 435; Заяц⁴... б. 362; Равдіна. № 78; ЗПГКБ' Менская воб., № 1835 е.

Заслаўе, Менскі р-н

У 1983 г., паводля Леаніда Побалы, у калекцыянера Г.Хаментоўскага была манэта, знойдзеная ў Заслаўлі. Манэта, быццам-бы, «греческая». Асабіста Л.Побаль манэты ня бачыў, адсюль маецца сумніўнасьць, ці яна грэцкая, ці бізантыйская.

Поболь²... б. 366, № 257.

Івань, Слуцкі р-н

У 1981 г. А. Егарэйчанка праводзіў раскопкі гарадзішча і знайшоў шклозалочаныя пацеркі. У 1983 г. таксама былі знойдзены шклозалочаныя пацеркі падчас раскапаў гарадзішча.

Егорейченко¹... б. 347. Егорейченко²... б. 388, ЗПГКБ Менская воб.. № 2587

Ізбішча, Лагойскі р-н

У 1987-1990 гг. В.Казей і Г.Штыхаў праводзілі раскопкі селішча і знайшлі зьлітак-грыўну 63 мм даўжыні, 9 мм дыяметрам, вагой 19,7 г. Раскапаўшы курган, былі знойдзеныя 8 манэтаў, але не паведамляецца, што гэта за манэты.

Штыхаў¹⁶... б. 74, 80

Кастыкі, Вялейскі р-н

У 1938-1939 г. Г. і Ул.Галубовічы ў кургане знайшлі 2 шклозалочаныя пацеркі XI ст. Яніцкая... б. 155, № 179

Каменка, Менская губ.

Паколькі ў Менскай губ. было некалькі вёсак Каменка ў сучаснай Менскай воб. ёсьць 16 вёска ў Каменка. Невядома дакладна, у якой вёсцы быў знойдзены скарб. У 1873 г. Рыгор Радзевіч знайшоў скарб, які складаўся з манэтаў, сярэбраных зьліткаў-грыўнаў і сярэбраных аздобаў. Расейскае архэалягічнае таварыства з гэтага скарбу атрымала 21 манэту і 8 рэчаў.

Рымскія	Траяна	імп.	98-117	2
"	Адрыяна	імп.	117-138	1
"	Антоніна Пія	імп.	138-161	5
"	Марка Аўрэлія	імп.	161-180	8
"	Комада	імп.	180-192	5

Сярэбраны зьліток-грыўна вагой 97,0 г.

Сярэбраны плясьціністы гравіраваны пярсцёнак

Сярэбраныя пярсцёнкі з дроту 3 шт.

Сярэбраныя падвескі на сярэбраным абручу 2 шт.

Сярэбранае невялічкае сіта

Паколькі падобнае сіта было знойдзенае ў Чарняхуўскім магільніку, а падобныя пярсцёнкі знайшлі ў Крыму, то азодбы скарбу з Каменкі адносяць да рымскага імпарту.

Иверсень... б. 250, Кропоткин²... б. 97, № 1384, Кропоткин⁴... б. 103-106

Клёцк

У 1853-1856 гг у часопісе «Современник» Павал Шпілеўскі публікаваў артыкулы «Путешествие по Полесью і беларусскаму краю». У 1991 г. у Менску выдалі артыкулы П.Шпілеўскага кнігай. П.Шпілеўскі піша, што будучы ў Клёцку купіў манэты, якія былі знойдзены «не так даўна каля замку». Манэты, купленыя П.Шпілеўскім, былі татарскія, а адна манэта рымская імператара Антоніна Пія 948-117 г.

Шпілеўскі... б. 58. Рябцевич... б. 190, № 23, Поболь²... б. 360, № 165.

Клёцкі р-н

У сярэдзіне XIX ст. у вёсцы Зубкі жыў Юры Берновіч, ён ня толькі зьбіраў старажытныя рэчы і манэты, але часамі рабіў раскопкі курганоў. Ягоную калекцыю як спадчыну атрымала ўнучка Сафія Качановіч. Польшкі народны музэй у Варшаве купіў калекцыю арабскіх дыргемаў. Паводля складу закупленых манэтаў можна зрабіць выснову, што яны ёсьць часткаю вялікага скарбу, які быў знойдзены ў ваколіцы Клёцка. Ня выключана амжлівасць, што дыргемы Абасыдаў з аднаго скарбу, а дыргемы Саманідаў з другога скарбу, бо паміж імі розьміца часу на 90 год. Калі дыргемы Абасыдаў і Саманідаў з аднаго скарбу, то патрабалася вялікая колькасьць дыргемаў, каб запоўніць 90-гадовы прагал.

Абадсыды	Багдад	Ірак	807/8	ар-Рашід	1
"	Багдад	Ірак	809/10	ал-Амін	1
Саманіды	Самарканд	Узбекістан	900-904/5	Ізмаіл ібн Ахмад	3

Саманіды	аш-Шаш	Узбекістан	894-906	Ізмаїл ібн Ахмад	5
"	Андараба	Іран	907-911	Ахмад ібн Ізмаїл	2
"	Самарканд	Узбекістан	910	Ахмад ібн Ізмаїл	2
"	аш-Шаш	Узбекістан	907-914	Ахмад ібн Ізмаїл	11
"	манетніца ???		913-914	Ахмад ібн Ізмаїл	1
"	Андараба	Іран	920/1	Наср ібн Ахмад	1
"	Балх (?)	Афганістан	932	Наср ібн Ахмад	1
"	Нісабур	Іран	935/6	Наср ібн Ахмад	2
"	Самарканд	Узбекістан	921-941	Наср ібн Ахмад	8
"	ат-Таякан	Афганістан	912/3	Наср ібн Ахмад	1
"	аш-Шаш	Узбекістан	918-942	Наср ібн Ахмад	21
"	Самарканд	Узбекістан	948/9	Нух ібн Наср	1
Імітацыя саманідзкіх дыргемаў					1
Балгары на Каме		манетніца ???	???	Мікайл ібн Джарфар	1
<i>Kmetowicz pp.30-46</i>					

Копці, Смалевіцкі р-н

У 1929 г. А.Рынейскі раскапаў курган, у якім знайшоў ад рукі лепленую кераміку і манэты. Апісаньня манэтаў няма, але гэта, праўдападобна, былі арабскія дыргемы.

Рынейскі б. 73

Бібліяграфія

Глядзі ў папярэдніх нумарах часопіса «Полацак»

Заяц ²—№24, Кропоткін ²—№18, Поболь ²—№18, Потін ¹—№19, Потін ²—№21, Потін ³—№22, Сергеева ³—№20, Равдіна—№22, Рязцевіч¹—№18, Штыхов⁷—№ 20, Штыхов¹⁶—№22, Штыхаў, Захаренка—№24, Яніцкая—№18

Быков А. Восточные монеты Дегтянского клада. «Тр. Гос. Эрмитажа». Л. 1961, т. IY.

Егорейченко А. Раскопки городища у дер. Ивань. —АО за 1981 г. М. 1983 г.

Егорейченко А.² Раскопки в Ивань. —АО за 1983 г. М. 1985

Заяц Ю.³ Раскопки и разведки в окрестностях Заславля —АО за 1978 г. М. 1979

Заяц Ю.⁴ Раскопки в окрестностях Заславля —АО за 1979 г. М. 1980

Иверсень Ю. О кладах. «Тр. У археологического съезда в Тифлисе в 1881 г.», М. 1887 г

Кропоткин ⁴ О некоторых кладах римских монет, найденных в России. КСИМК, М. 1956, №66

Ляўданскі Л.⁴ Археалёгічныя раскопкі ў м. Заслаўі, Менскай акругі—«Працы кафедры археалёгіі». Мн., 1929,

Potin V⁴. Degtansky Poklad a cesko-ruske styky v XI století--Moravske numismaticke rozpravy. Brno 1959, #15

Потин В.⁵ Дегтянский клад денариев середины XI в.—«Тр. Гос. Эрмитажа», Л. 1961, т. IY.

Потин В.⁶ Монеты в погребениях древней Руси и их значение для археологии и этнографии — «Тр. Гос. Эрмитажа», Л. 1971, т. XII

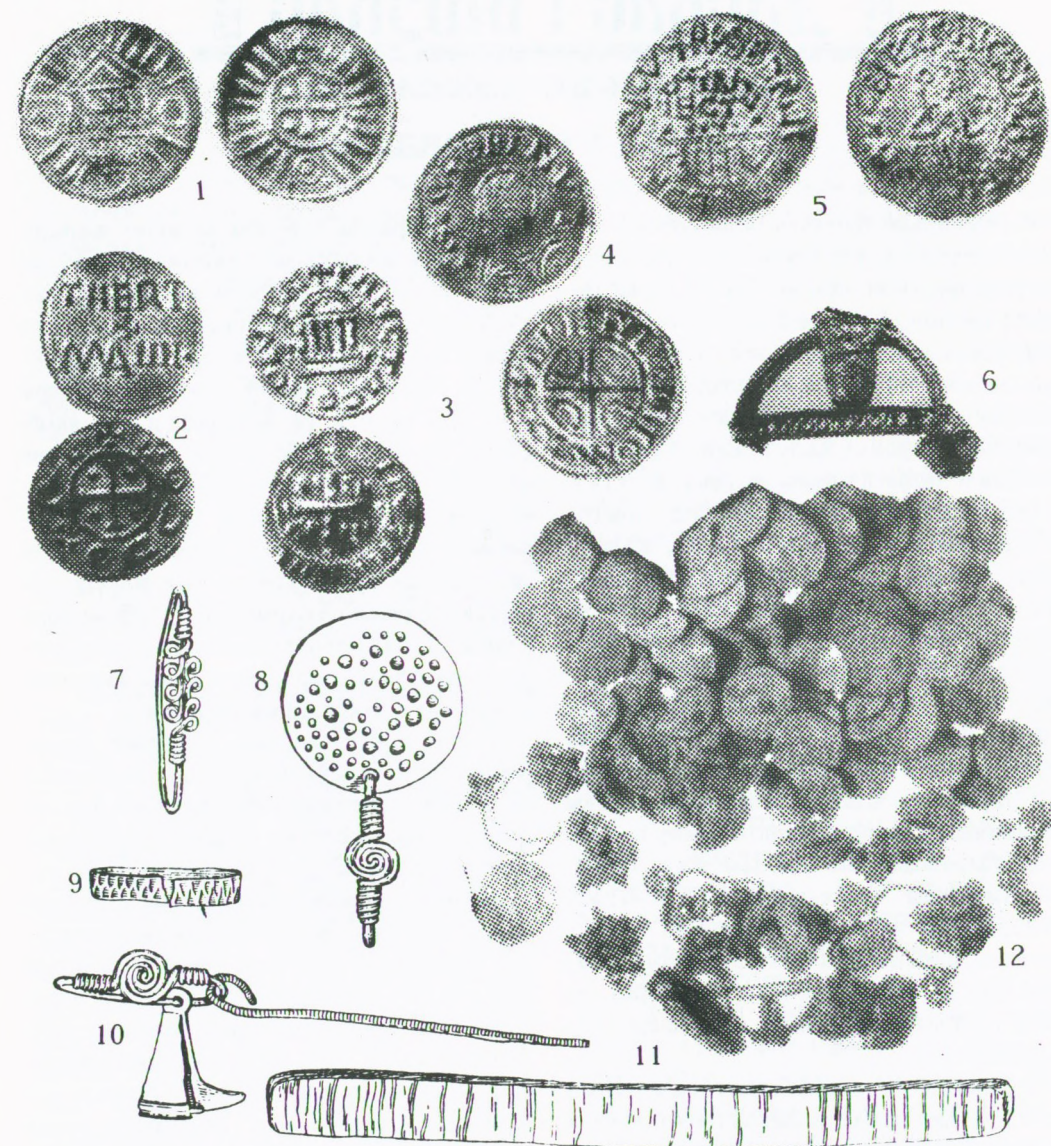
Рынейскі А. Да археалёгічнага вывучэння Беларусі —«Наш край», Мн., 1929, №11(50)

Рязцевіч В.⁴ Новые монеты Дегтянского клада. —«Беларускія старажытнасці». Мн., 1972

Шпилевский П. Путешествие по Полесью и белорусскому краю. Мн., 1991 г.

Штыхов Г.¹⁸ Экономическая жизнь городов. Очерки по археологии Белорусии. Мн., 1972, ч.2

Kmetowicz A. Nieznany skarb dirhemow arabskich z X w. z terenu Bialorusi--Wiadomosci numizmatyczne, War. 1974, #1(67).

1. Вендкі; 2. Атон III, імп., Дартмунд; 3. Пілігрым, архп. Кёльн; 4. Гардакнут, кр. (Данія) Лунд; 5. Бернольд, яп. Утрэхт; 6. Завушнічка скарбу Дзягцяны, 7-11. Рэчы скарбу Каменка; 12. Скарб манэтаў і аздобаў з Дзягцянаў.

ДНЁКАЕ І БЛІЗКАЕ

Беларускае замежжа: гісторыя і сучаснасць

Леанід Лыч

Узнікненне блізкага беларускага замежжа паходзіць з далёкіх часоў гісторыі. Геаграфічныя контуры яго ніколі не заставаліся нязменнымі. Быў час, што блізім беларускім замежжам нельга было называць Смаленшчыну, значную частку тэрыторыі сённяшніх Пскоўскай, Бранскай, паасобных раёнаў Чарнігаўскай, Калужскай і Тульскай абласцей. Нельга называць таму, што тут, як і на іншых этнічных беларускіх тэрыторыях, адбываўся звычайны працэс фармавання беларускай народнасці. Нагадаем, што ў самым росквіце Вялікага княства Літоўскага яго крайні і ўсходні пункт знаходзіўся ўсяго толькі за 107 верст ад Масквы. І было ўсё гэта за вялікім князем Вітаўтам (1392--1436 гг.). Пазней становішча карэнным чынам змянілася. Усе пералічаныя тэрыторыі адыйшлі іншым дзяржавам і сённяшнія беларусы, што жывуць там, гэта ўжо нашае блізкае замежжа. Такім жа замежжам з'яўляюцца для Беларусі — метраполіі і яе супляменьнікі Беластоцчыны, Віленшчыны і Латгаліі, хаця і жывуць яны на сваёй этнічнай тэрыторыі, на якой узгаданыя многія пакаленні беларусаў.

У далёкім і адносна нядаўнім мінулым былі і іншыя шляхі фармавання блізкага беларускага замежжа, незалежна ад таго, датычыла гэта гістарычнай тэрыторыі беларусаў ці якіх-небудзь іншых, зусім чужых для іх земляў. З айчыннай гісторыі вядома, што ва многіх княжацкіх і магнацкіх сем'ях нашага краю ўзгадоўвалася шмат ня толькі прыгожых, але і прыстойных паводзінамі

дачок, пабрацца шлюбам з якімі жадалі сыны такіх-жа багатых і вядомых родаў з іншых краін. Пры адносна высокім у сярэднявеччы ўзроўні этнічнай самасвядомасці нашых продкаў і тым больш княжацкіх і магнацкіх сем'яў іх дачкі, трапіўшы ў чужыя краіны, не забываліся да якой краіны належаць, і пачуццё павагі да яе нават выходзілі ў сваіх дзяцей. Ці не пацверджвае гэта вяртанне на радзіму полацкай князеўны Рагнеды Рагвалодаўны са сваім сынам Ізяславам пасля шлюбу з кіеўскім князем Уладзімірам? Не забывалася на родны край і дачка полацкага князя Брачыслава Аляксандра, якая была замужам за князем Аляксандрам Неўскім.

І ўсё-ж несямейныя, шлюбныя дачыненні былі галоўнай крыніцай закладкі і папаўнення беларускага замежжа. Знаходзячыся па суседзтву з блізкароднаснымі, паводля гістарычнага мінулага, па культуры і мове расейскім, украінскім і польскім народам, беларусы пры пэўных акалічнасцях маглі самі выбіраць і выбіраць для сталага пражывання. А калі-ж Маскоўская дзяржава распачала палітыку збірання вакол сябе ўсіх усходняславянскіх земляў, на першае месца выйшлі паланенне нашых баяраў і гвалтоўны выган на ўсход насельніцтва. На вялікі жаль, такая палітыка Маскоўскай, а пазней Расейскай цэнтралізаванай дзяржавы доўжылася стагодзьдзямі, таму ў нас больш падставаў гаварыць пра гвалтоўныя, а не добраахвотныя матывы складання блізкаўсходняга беларускага замежжа. Сам факт існавання

ў беларусаў у супольнасці з летувісамі, а затым з палякамі сувэрэнных фэдэратыўных дзяржаваў Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай ніяк ня браўся пад увагу расейскімі царамі, якія, каб апраўдаць свае агрэсіўныя пляны, беспадстаўна называлі беларускія землі спрадвечна расейскімі, уварваўшыся сюды, паводзілі сябе, як заваёўнікі. Так, у час адной з самых жорскіх кровапралітных войнаў, якая цягнулася на працягу 1654-1667 гг. расейскім царком Аляксеем II ставілася задача вывезці з Беларусі 300 000 чалавек. Гэта аказалася нерэальна ажыццявіць з-за страшэннага зруйнавання тэрыторыяў у выніку ваенных дзеянняў, што прывялі да велізарных людзкіх ахвяр. Шмат беларусаў трапіла не па сваёй волі ў Расейскую дзяржаву ў выніку такой-жа спусташальнай Паўночнай вайны 1700-1721 гг.

Далёка не задавальняла наш народ палітыка, якую праводзілі сьвецкія і духоўныя ўлады Рэчы Паспалітай, асабліва з канца ХVIII ст., калі беларускую мову выключылі з усіх асноўных сфэраў грамадскага жыцця. Пачасціліся выпадкі выезду інтэлігентных людзей, прычым і вельмі таленавітых, у іншыя краіны. Назавем тут хоць некалькіх асобаў, якія папоўнілі блізкае беларускае замежжа. Гэта Сімяон Полацкі, якому ў Маскве нават даверылі выходзіць царскіх дзяцей. Ілья Капіевіч, які з прапановы Пятра I выдаў на расейскай мове шмат падручнікаў, слоўнікаў, вучэбных дапаможнікаў. Ён склаў першую на расейскай мове зорную карту і, пераехаўшы ў Маскву, атрымаў пасаду ў Пасольскім Прыказе. Вартым быць прыгаданым і ўраджэнец Прапойска Восіп Казлоўскі, вядомы як аўтар паланэза «Гром победы раздавайся», прысвечанага ўзяццю Аляксандрам Суворавым турэцкай крэпасці Ізмаіл. Затым гэты

музычны твор нашага земляка стаў гімнам Расейскай імперыі.

А ці-ж ня робіць гонару блізкаму беларускаму замежжы, што ў створаным ў Маскве ў 1672 г. першым расейскім тэатры з агульнага ліку 78 артыстаў 70 былі нашыя суайчыннікі? Пецярбург і Масква ахвотна ўзялі да сябе на працу ў 1800 годзе танцораў і музыкантаў шкоўскага тэатра Зарыча, які спыніў на той час сваю дзейнасць у сувязі з смерцю яго кіраўніка.

Пры ўсім неправавым характары падзеяў Рэчы Паспалітай і далучэнні беларускіх земляў да Расейскай імперыі два суседнія славянскія народы, апынуўшыся па волі цара ў адной дзяржаве, уступалі ў рознакаковыя кантакты паміж сабой. Ад гэтага часу значна павялічыўся выезд нашых суайчыннікаў на ўсход, але ў дзяржаўна-прававым сэнсе яны ўжо не стваралі блізкае замежжа, бо тэрытарыяльнае перамяшчэнне адбывалася на абсягах адной і той-жа краіны Расейскай імперыі. Такі від замежжа больш правільна называць беларуска-этнічным ці беларуска-нацыянальным. Даводзіцца з горыччу канстатаваць, што з далучэннем Беларусі да Расейскай імперыі замежжа не ў малой ступені папоўнілася таксама гвалтоўным шляхам.

Першы сур'ёзны ўдар нанеслі ў пачатку 20-х гг. XIX ст. рэпрэсіямі супраць сяброў тайных студэнцкіх таварыстваў філаматаў і філарэтэў Віленскага ўніверсітэту. Прыкладна 135 чалавек папаліліся ссылкай у далёкія землі за сваё жаданне быць вольнымі. Але разумныя і стойкія характарам людзі і там не загінулі, больш таго, праславілі сваё імя і той народ, да якога належалі. Так, Ігнат Дамейка плённа займаўся даследаваннямі ў галіне геалёгіі. Язэп Хадзько выканаў трыягуляцыйны здымак Закаўказзя і Каўказскага хрыбта. Аляксандр

Хадзько ўпершыню выдаў гераічны эпас усходне-азіяцкіх народаў «Кёр-Оглы» і вершы туркменскага клясыка Махтумкулі.

Надзвычай багатыя духоўныя набыткі на творчым шляху іх сябры В. М. Кавалеўскага, ураджэнца Гародні. Месцам ссылок і яго стала Казань. На яго, аднаго з самых здольных выпускнікоў Віленскага ўнівэрсытэту, адразу зьвярнуў увагу рэктар Казанскага ўнівэрсытэту Мікалай Лабчэўскі і пасадыў іначай накіраваньню яго ў навуковую экспедыцыю ў Забайкалье і Манголію. Вынікам такой экспедыцыі сталі буйныя навуковыя творы В. Кавалеўскага: «Кароткая граматыка мангольскай кніжнай мовы», «Мангольская хрэстаматыя ў двух тамах», «Мангола-руск-французскі слоўнік ў трох тамах». У 1833 г. В. Кавалеўскаму прысвоена званьне прафэсара, а ў 1846 г. члена-карэспандэнта Пецябургскай Акадэміі навук. У 1855 г. ён становіцца рэктарам Казанскага ўнівэрсытэту. Яго працам двойчы прысуджаліся поўная Дзямідаўская прэмія Пецябургскай АН.

Не абмінулі суровыя рэпрэсіі многіх інтэлігентных шляхетных людзей Беларусі, што ўдзельнічалі ў паўстаньні 1830-1831 гг. Але самыя найбольшыя высяленьні беларусаў за межы Бацькаўшчыны адбываліся пасля задушэньня паўстаньня Кастуса Каліноўскага. Цяпер ужо лік ішоў не на сотні, а на тысячы. Гэта мажліва ім Якуб Колас прысьвяціў наступныя вершаваныя радкі ў паэме «Сымон-музыка».

*Эх, чаго нам не прыйшлося,
Браце мілыя ужыць!
Колькі талентаў зьявілася,
Колькі іх і дзе ляжыць.
Невядомых, непрызнаных,
Не аплаканых нікім.
Толькі ў полі адсьпяваных
Ветру посьвістам пустым...*

Захоп Расейскай дзяржавы ў час войну ў Вялікім княстве Літоўскім і Рэчцу Паспалітай гістарычных беларускіх земляў, перамяшчэньне з самых розных прычынаў карэннага насельніцтва амаль па ўсіх абсягах гэтай вялізарнай імперыі прычыніліся да фармаваньня даволі значнага па колькасьці блізкага беларускага замежжа, зусім неадпаведнага ліку беларусаў у складзе насельніцтва Расейскай імперыі. У час уліку насельніцтва афіцыйная статыстыка зафіксавала, што ў 1859 г. на тэрыторыі Смаленскай губэрні кампактныя пасяленьні беларусаў адсутнічалі толькі ў двух павэтах Гжацкім і Сычоўскім.

У пачатку 60-х г. іх улічана: у Курскай губэрні 23 тысячы, у Харкаўскай — 10 тысяч. А вось што паказаў Усерасейскі пералік насельніцтва 1897 г.: у Чарнігаўскай губэрні 150 тыс. беларусаў, у Смаленскай — 101, Ковенскай — 38, Сувялскай — 26, Курляндскай — 12 тысяч. Па сутнасьці беларусы жылі ва ўсіх асноўных раёнах Сібіры і Далёкага Усходу. Найбольш беларусізаваным аказаўся Усурыйскі край, які быў такім блізім да нашай Бацькаўшчыны, дзякуючы мноству лясоў, азёраў, рэк.

Адначасова з рэпрэсіямі механіцы рух людзей выклікаўся й эканамічнымі фактарамі. Беларусы лічыліся ледзь не самымі жаданымі на будаўніцтве расейскіх чыгунак, сетка якіх расла даволі хуткімі тэмпамі. Часам на сталае жыхарства ў чужых краях пасяліліся і беларусы, што ўдзельнічалі ў адыходніцтве. У канцы XIX ст. штогод ім было ахоплены прыкладна 300 тысяч чалавек, з улікам і тых, хто часова наймаўся на працу ў межах Беларусі. Нашых адыходнікаў можна было сустрэць на самых цяжкіх і чарнавых працах: у шахтах Данбаса, на цукровых заводах Украіны, прадпрыемствах Масквы, Пецябурга ды іншых гара-

доў. Працавітасьць беларусаў, спаважлівасьць у паводзінах ды прыродная прыгажосьць — вось чалавечыя каштоўнасьці, якія былі вельмі да спадабы расейскім і ўкраінскім жанчынам, якія ахвотна ўступалі ў шлюб з нашымі адыходнікамі. І гэта часта служыла прычынай невяртаньня іх на сваю радзіму.

З аднаго прыгоннага права, разьвіццём капіталістычных адносін у сялян зьявіліся шырокія магчымасьці займацца ня толькі адыходніцтвам, а і ўвогуле актыўна ўключыцца ў міграцыйны рух з мэтай прыдбання зямлі на Урале, у Сібіры, на далёкім Усходзе, у чым было зацікаўлена і само расейскае самаўладзьдзе. На рубяжы XIX—XX стст. Беларусь, без перабольшаньня, уступіла ў вялікае аграрнае перасяленьне на ўсходнія землі царскай імперыі. Што яно і сапраўды было вялікім, сьведчаць такія факты: толькі зь Менскай, Віцебскай і Магілёўскай губэрняў у далёкую Сібір за 1896-1910 гг. перасяліліся 492 тысячы чалавек, за 1911-1915 гг. — 70 тысячы. На гэтыя тры беларускія губэрні прыходзілася прыблізна 70-80% перасяленцаў у Сібір з усіх раёнаў нечарназёмнай паласы Расеі.

Шляхі перасяленцаў зь ліку беларускіх сялян былі пракладзены ў іншыя аддаленыя, мала ці зусім неасвоенныя раёны. Для доказу прывядзем толькі адну лічбу: за перыяд 1905-1912 гг. зь Віцебскай, Менскай і Магілёўскай губэрняў у розных напрамках выехала каля 600 тысяч душ. І калі ў эўрапейскай Расеі лік перасяленцаў за 1896-1910 гг. склаў 5% ад колькасьці сельскага насельніцтва ў 1897 г., дык у вышэй пералічаных беларускіх губэрнях адпаведна 19,7% і 15%.

Нікога, так як беларусаў, не сарвала з родных месцаў першая сусьветная вайна. Нават і тых, каму яна асабліва нічым не па-

гражала, ваенныя ўлады стараліся любымі сродкамі вывезьці ў глыбокі тыл краіны. Кагосьці везьлі ў арганізаваным парадку, а хтосьці са страху самастойна пракладваў шлях у невядомае. Усяго ў Беларусі бежанскім рухам было ахоплены больш за 1130 чалавек. Вось так, у каторы ўжо раз вялікая нацыянальная трагедыя станавілася фактарам пашырэння прасторы рассяленьня і павялічэньня ліку насельнікаў беларускага замежжа.

Хаця ў новых мясцінах многія зь бежанцаў стварылі свае гаспадаркі, наладзілі звычайнае сялянскае жыцьцё, усё-ж як толькі закончылася вайна і ўзьнікла рэальная магчымасьць вярнуцца на Бацькаўшчыну, людзі, не задумваючыся, выкарысталі такі шанс. Але ня ўсе. Адныя ня рушылі ў далёкі і цяжкі шлях з-за кепскага здароўя кагосьці з членаў сям'і. Другія — з-за жаданьня даць падрослым дзецям закончыць ту ці іншую навучальную ўстанову, чаго нельга было здзейсьніць дома. І трэба сказаць, што па гэтай прычыне Беларусь не далічылася многіх таленавітых сыноў і дачок, якія былі так патрэбныя ёй і мірным часам. Бадай найбольшая нястача зьведалася ў настаўніках, якіх нямала знаходзілася сярод бежанцаў першай сусьветнай вайны. Урад савецкай Беларусі неўзабаве пасля свайго ўтварэньня зьвярнуўся да Расеі і Украіны з просьбай пасады іначай вяртаньню на радзіму яе педагогаў. Прыбылі далёка не ўсе: трохі больш за 500 чалавек.

Расейваньню беларусаў на абшарах былой Расейскай імперыі добра пасады іначай падзеі Кастрычніцкай рэвалюцыі і грамадзянскай вайны. Тады з нашым замежжам адбылася дзівосная зьява. Выклікана яна была тым, што на патрабаваньні савецкай Расеі Беларусь аддала ёй у лютым 1919 г. Віцебскую, Магілёўскую і Смален-

скую губерні. Неўзабаве значная частка яе апынулася пад уладай агрэсыўна настроненага заходняга суседа Польшчы, якая згодна з рабоўніцкім Рыжскім дагаворам 1921 г. адхапіла 40% беларускіх земляў, на якіх пражывала больш за трэць нашага насельніцтва. БССР-жа размяшчалася на тэрыторыі толькі былой Менскай губерні, колькасць жыхароў якой у некалькі разоў уступала беларускаму блізкаму замежжы ў краіне Саветаў, калі разглядаць яго ў дзяржаўна-прававым пляне. Але і ў такой маленькай дзяржаве як БССР мала хто з кіраўнікоў сур'ёзна думаў пра стабілізацыю месцапражывання яе людзей. Гадоў праз пяць пасля заканчэння грамадзянскай вайны, ужо ў спакойны, мірны час дзяржаўныя і партыйныя органы рэспублікі заняліся плянамерным перасяленнем беларускага сялянства ў аддаленыя раёны СССР. Афіцыйная прычына такой з'явы: аграрнае перанасяленне беларускай вёскі. Зразумела, яно мела месца, але можна было б знайсці й іншыя сродкі для барацьбы з такой прычынай, не звяртаючыся да масавай міграцыі вясковага насельніцтва. Такіх сродкаў нашыя ўлады не пажадалі шукаць, а замест гэтага звярнуліся ў Цэнтр з просьбай дапамагчы Беларусі перасяліць за 1926-1935 гг. на ўсход СССР 1 мільён сельскага насельніцтва. На шчасьце, ва Усесаюзнага перасяленчага камітэту не знайшлося столькі месцаў, і Беларусі вызначылі квоту на 579 тысяч перасяленцаў.

Ад таго што перасяленне набыло дзяржаўны характар, адразу-ж павялічыліся яго маштабы. Калі за пэрыяд 1923-24, 1925-26 гг. штогод зрывалася з месца ў пошуках шчасця ў чужых краях прыкладна 10-12 тысяч беларускіх сялян, дык ужо ў 1926-1927 годзе — 25 тысяч. У 1927-28 гг. толькі ў Сібір выехала 27 тысяч чалавек. Не сакрэт,

у суровыя і неабжытыя ўсходнія раёны краіны выбіралася самая здаровая і працавітая частка сялян, чым толькі падрываўся генафонд беларускай вёскі.

Масавы рух сялянаў у аддаленыя раёны СССР карэнным чынам паўплываў на тэрытарыяльную структуру беларускага замежжа. Паводля ўсесаюзнага перапісу 1926 г., на Сібір і Далёкі ўсход даводзілася адна трэць беларусаў, што жылі не ў сваёй рэспубліцы. Там іх было больш, чым у Цэнтральных губернях Расейскай федэрацыі ці на ўкраіне.

Добра пастараліся аб павелічэнні насельніцтва беларускага замежжа тыя, хто ў нашай рэспубліцы праводзіў стратэгічны курс партыі на суцэльную калектывізацыю і на барацьбу з кулацтвам. На Поўнач, у далёкую Сібір былі загнаны масы найбольш гаспадарлівых сялян, якія ў сябе на радзіме стараннай працай змаглі пакончыць з галечай, зажыць заможна, што прыйшлося не да спадабы мясцовай савецкай уладзе.

Не пасьпелі закончыць з перасяленнем кулакоў, як услед за імі рушыліся на чужыну ахвяры сталінска-яжоўска-бэрыяўскіх рэпрэсіяў, якія мацней за ўсё паласанулі па нацыянальнай інтэлігенцыі. Пакуль што невядома, колькі кулакоў і рэпрэсаваных апынулася па-за Беларусьсю, але трэба лічыць за дзесяткі тысяч чалавек.

Досыць добра вядомыя выпадкі, калі людзі, прыпушчаючы, што яны будуць ахвярамі карных органаў, самі пакідалі родныя куты і падаваліся ў чужыя землі ў надзеі знайсці там паратунак. Такі варыянт выбраў вядомы педагог, аўтар многіх падручнікаў і праграмаў у беларускай мове, педагог-метадыст Іван Самковіч.

Нарубяжы 20-30 х гадоў пачаўся перыяд страшэннай, зацяжной дэнацыяналізацыі беларускага народу, прымусовая высылка

з яго гістарычнай тэрыторыі, бо заможныя, працавітыя сяляне — «кулакі», інтэлігенцыя ўносілі ня толькі істотны ўклад у эканамічнае і духоўнае развіццё Беларусі, але і вызначаліся высокім узроўнем этнічнай самасвядомасці. Руйнаванне нацыянальнага патэнцыялу ў самой мэтраполіі беларусаў адмоўна адбівалася і на яго блізкім замежжы. А да гэтага часу яно папоўнілася новымі дзесяткамі тысяч беларусаў зь ліку так называемых нацдэмаў і кулакоў. Многіх іх на радзіме называлі буржуазнымі нацыяналістамі. Вельмі проста было атрымаць такое кляймо і на чужыне, калі толькі мясцовыя ўлады даведываліся, што тая ці іншая сям'я прытрымліваецца сваіх беларускіх нацыянальна-культурных традыцый. Больш-менш яны захоўваліся ў нашым блізкім замежжы, але толькі на сямейна-бытавым узроўні на вёсках, дзе выключна ці пераважна жыло беларускае насельніцтва. Асабліва трагічна, што такая нацыянальна-культурная метамарфоза адбывалася з маладымі пакаленнямі беларусаў, якія жылі на этнічнай тэрыторыі сваіх продкаў у Смаленскай, Бранскай, Пскоўскай, Чарнігаўскай і іншых абласцях. Па незалежных ад самой беларускай нацыі прычынах няўмольна адбываўся татальны распад этнічнай самасвядомасці людзей, нават значнай часткі творчай інтэлігенцыі. Уносячы свой уклад у развіццё расейскай культуры і навукі, часта яна была ня ў стане ўсвядоміць сваю беларускасць, афіцыйна, дакументальна засьведчыць аб ёй, каб узвысіць сваю нацыю ў вачах грамадзкасці.

Агульнай заканамернасцю было і застаецца, што ў фармаванні блізкага замежжа любога народу найбольшую актыўнасць праяўляе моладзь. На працягу ўсяго міжваеннага пэрыяду найлепшая частка

маладых пакаленняў беларусаў пастаянна вымывалася з роднай зямлі праз навучанне ў вышэйшых і сярэдніх спецыяльных установах Масквы, Ленінграду, Кіева, Казані ды іншых гарадоў СССР. Набываць адукацыю па-за межамі рэспублік вымусіла адсутнасць магчымасці БССР рыхтаваць кадры па многіх прэстыжных спецыяльнасцях. Факт дазволу выхадцам зь Беларусі вучыцца ў вядучых універсітэтах і інстытутах краіны павінен расцэньвацца як станоўчая з'ява, асабліва ў тых выпадках, калі па заканчэнні вучобы нашыя суайчыннікі абавязаны былі варочацца на працу на радзіму. Але многія, паводля плянавага размеркавання ці па сваёй ініцыятыве, не вярталіся дахаты, выбіралі месца працы ў іншых краях. У якіх маштабах магла вымывацца такім чынам моладзь зь Беларусі, даюць уяўленне наступныя лічбы: у 1923 г. толькі у Маскве навучалася больш за 1000 студэнтаў-беларусаў, у 1926/27 гг. — 1500 студэнтаў. Паводля нацыянальнага паходжання ня ўсе яны былі беларусамі, але працэнтаў 60-70 абавязкова даводзілася на іх. У ВДУ Расіі ў 1926/27 гг. налічвалася 1864 беларусаў, на ўкраіне — 125, на рабфаках адпаведна 748 і 67 чалавек. У іх лік маглі ўваходзіць і асобы беларускага паходжання, сем'і якіх жылі на тэрыторыі Расіі, Украіны і не выракліся сваёй нацыянальнасці.

Шмат каго зь беларусаў скранула з месца другая сусветная вайна. У парадку эвакуацыі ў савецкім тыле апынулася каля паўтара мільёна жыхароў Беларусі. Калі пачалася рээвакуацыя, кіраўнікі шэрагу прадпрыемстваў і ўстановаў усяляк імкнуліся ўтрымаць у сябе найбольш кваліфікаваную рабочую сілу і таленавітых спецыялістаў, ідучы на стварэнне для іх пэўных сацыяльных льгот, чаго не маглі

Протокол допроса

26 апреля 1945 года Действующей Армии

Я, начальник I отдела Управления контрразведки «Смерш» Украинского фронта гвардии подполковник Кудрявцев, сего числа допросил в качестве задержанного Езовитова Константина Борисовича, 1893 года рождения, уроженец города Двинск, Латвийской ССР, с 1917 по 1921 год состоял в партии Белорусских социалистов-федералистов, в настоящее время беспартийный, образование высшее, военное—окончил Павлов-ское военное училище, руководитель военного отдела Белорусской Центральной Рады в городе Берлине, военное звание—генерал-майор, проживал в городе Берлине на Ансбахер штрассе №12, 3 этаж, квартира фрау Урбан.

Об ответственности за подачу ложных показаний в порядке арт. 95 ЦК РСФСР—предупрежден.

Константин Езовитов (подпись)

Вопрос: Где проживали до начала войны 1941 года?

Ответ: Мое постоянное местожительство является город Рига.

Вопрос: Где и в качестве кого Вы работали?

Ответ: Я был пом. заведующего и инструктором отдела Белорусских школ Латвии и с 1921 по 1934 года проводил большую работу по организации этих школ, за что несколько раз арестовывался Латвийским правительством.

Вопрос: Чем Вы занимались, проживая в городе Рига с начала войны 1941 года?

Ответ: В ходе войны в 1941 и 1942 годах после значительных усилий в работе по организации белорусских школ немцы поддержали их развитие в Латвии, и мне удалось восстановить около 40 школ и две гимназии. Когда я наладил работу в школах со мной стала считаться в Минске и Берлине белорусская эмиграция. В январе месяце 1942 года и вторично в декабре месяце

1942 года меня вызывали в город Минск. Бывший эмигрант-доктор Ермоченко, в то время работал председателем Белорусской самопомощи и предложил работу в минских-белорусских учреждениях, взяв на себя отдел пропаганды. Я отказался, сказал, что охотнее взял-бы отдел образования. Так как школьное дело вел ксендз Гадлевский, который не был заинтересован в школьном развитии и тем более не были заинтересованы в развитии школ немцы, этого отдела мне не дали. Не договорившись о работе, я уехал снова в Ригу. В городе Рига, благодаря местным связям, мне удалось организовать издание белорусских нот и некоторых школьных учебников, в том числе вышла моя книга «Белорусская школа», для чтения в 1 и 2 классе. Интересно, что эти книги в Минске не допускали. Я продолжал работать 1943 и до 1 июля 1944 года, в качестве заведующего Белорусской вечерней школы для взрослых и в качестве председателя Белорусского объединения по белорусским вопросам, помещал статьи в прессе, в городах: Берлине, Белостоке, Вильно и Минске, стараясь при этом проводить тенденцию, чтобы было то, что имели латыши в Латвии. Латыши имели свою директорию, то есть самоуправление, тогда, как в Белоруссии немцы держали все управления в своих руках. Эти мои статьи имели успех среди белорусской общественности, в результате чего я был предупрежден в угрожающей форме со стороны заведующего культ. отделом—он-же главный цензор по Белоруссии—немцем

знайсьці ў зруйнаванай вайной Беларусі. Хтосьці зь яе спэцыялістаў не пажадаў вярнуцца, папоўнішы такім чынам блізкае беларускае замежжа. А ўжо ў першыя месяцы пасля вызвалення Беларусі ў арганізаваным парадку пачалі пасылаць рабочых на важнейшыя абарончыя прадпрыемствы глыбокага савецкага тылу. Прыклалі да гэтага руку і мясцовыя органы НКУСа, якія стараліся як мага лепш выканаць волю цэнтру. Яшчэ не паспелі адгрымець апошнія залпы вайны, а ўжо Нарком унутраных справаў БССР С. Бельчанка дакладваў Л.Берыю, што для дэпартацыі насельніцтва з рэспублікі падрыхтавана 17 тысяч чалавек з ліку былых старастаў, бургамістраў, паліцэйскіх, а таксама асобаў, што прыцягваліся акупантамі для службы ў розных адміністрацыйных і гаспадарчых органах. Практыкавалася дэпартацыя і пазней. Для пасляваеннага перыяду вядомыя й іншыя крыніцы ўцечкі насельніцтва сярод якіх на першае месца трэба паставіць паступленне моладзі на вучобу ў грамадзкія і вайсковыя навучальныя ўстановы ня толькі сваёй, але і іншых рэспублікаў. У выніку ўсіх пералічаных і іншых прычын нязьменна разрасталася беларускае замежжа. Паводля Усесаюзнага перапісу насельніцтва 1959 г. яно складала 1370 тысяч чалавек. Да ліку пяці саюзных рэспублік, дзе найбольш жыло беларусаў, адносіліся Расейская Фэдэрацыя, Украіна, Казахстан, Латвія, Літва. Зьвяртае ўвагу наяўнасць беларускага замежжа ў нацыянальных рэгіёнах Расеі: у Коміі АССР—22, Якуція—2,5, Хакасія—3,6, Усць—Ардынская Бурацкая акруга —1,4, Ханты-Мансійская нацыянальная акруга —1,3 тысячы беларусаў.

Наступныя дзесяцігодзьдзі не вызначаліся значнымі ўсплёскамі міграцыйных патокаў зь Беларусі ў іншыя саюзныя рэ-

спублікі, хаця тэмпы колькаснага росту яе блізкага замежжа ніяк нельга назваць маруднымі. Яны маглі-б быць яшчэ зьменшанымі, калі-б дзеці, што нараджаліся па-за межамі Беларусі ў аднанацыянальных беларускіх сем'ях, у большасці выпадкаў выбіралі-б сабе нацыянальнасць сваіх бацькоў. Яшчэ больш губляла беларускае замежжа, калі ў сям'і быў толькі адзін беларус па нацыянальнасці.

Сёння на неабсяжных прасторах краінаў СПД у жылах многіх людзей цячэ беларуская кроў. Аднак, на жаль, яны не дакумэнтальна, ні этнічна не звязваюць з ёю сваю нацыянальнасць. Падобна, што такая-ж зьява мае месца і на самой тэрыторыі Рэспублікі Беларусь. Прычыну гэтаму трэба шукаць у страшэннай разбалансаванасці нацыянальна-культурнага патэнцыялу яе асноўнай этнічнай часткі жыхароў.

Галіна Хінько-Янушкевіч. «Паланез Агінскага»

Зивицам. 20 июня 1944 года я через немецкие учреждения получил извещение, что 25 июня 1944 года я обязан быть в городе Минске на Всебелорусском Конгрессе, но только в качестве гостя от латвийских белоруссов и без права выступления. Конгресс состоялся 27 июня 1944 года в городе Минске. По просьбе минских белоруссов, которые не решались поднять вопрос о независимости Белоруссии, я выступил с приветственной речью, где поставил вопрос, что Белоруссия должна быть признана независимой — это мое выступление имело большой успех, меня избрали в президиум председателем редакционной комиссии, одновременно я был избран членом Белорусской Центральной Рады.

Вопрос: Когда и при каких обстоятельствах Вы выехали в город Берлин?

Ответ: 29 июня 1944 года с началом наступления Красной армии на город Минск Рада эвакуировалась в Германию, а я вернулся в город Рига, но 21 августа 1944 года, очевидно по требованию белорусских организаций, немцы посадили меня на пароход и в порядке принудительной эвакуации отправили через Данциг в Берлин.

Вопрос: Чем Вы занимались, проживая в городе Берлине?

Ответ: Проживая в городе Берлине, август, сентябрь и половина октября м-ца 1944 года никакой специальной работы не вел, а с половины октября месяца 1944 года мне поручил президент Белорусской Центральной Рады — Островский Родослав заведование военным отделом Белорусской Центральной Рады, на что я дал свое согласие.

Вопрос: Кто входил в состав Белорусской Центральной Рады?

Ответ: В состав Белорусской Цент-

ральной Рады входили в президиум:

1. Президент Центральной Белорусской Рады Островский Родослав — в настоящее время находящийся в Баварии

2. Председатель пленарных заседаний Соболевский Юрий — тоже находится в Баварии,

3. Его заместитель Адамович Антон — тоже находится в Баварии.

4. Секретарь президиума — Кандыбович Степан — тоже находится в Баварии.

5. Председатель коллегии Народных секретарей — Шкелёнок Николай,

6. Управляющий военными делами — я.

7. Управляющий социальным обеспечением — Белениус (имя не помню), все эти лица проживали в городе Берлин по улице Рунге штрассе, доме 25/26 в помещении Рады и второе помещение по улице Гумбинер штрассе дом № 26/28, в этих домах и находились общежития

8. Управляющий пропагандой и просвещением Колубович Евгений — проживал в Тюринген, город Амбек.

9. Управляющий здравоохранения — доктор Минкевич Николай — Вестфалия-городок Рекстер.

10. Управляющий Административными делами — инженер Томашик, проживал в городе Берлине на частной квартире, адрес не знаю.

Члены рады:

1. инженер Косяк Леонид, проживал в городе Дрездене адреса не знаю.

2. адвокат Голяк Леонид, проживал в городе Гекстер.

3. майор Родько Всеволод, находился с частями.

4. майор Рагуля Борис, находился с частями.

5. Поэт Хмара Сергей, проживал в городе Берлине Александра Плац, дом органи-

зации Вийера.

6. Инженер Калоша, проживал в городе Берлине, имел частную квартиру, не знаю где.

7. Букатько, имя не помню, проживал в городе в Берлине, улицы не помню.

8. Бакач Петр, также проживал в городе Берлине, улицы не помню.

9. Доктор Абрамова, не точно, кажется, Надежда проживала в городе Прага.

10. Ганько — имя не помню, проживал в городе Берлине, улицы не знаю.

11. Орс Петр проживал в городе Берлине, дом Белорусской Центральной Рады, последнее время в Воксейре.

12. Полковник Кушель Бронислав, проживал в бригаде.

13. Доктор Станкевич Станислав, выехал в Баварию, за несколько дней до моего отъезда из Берлина, работал редактором газеты «Раница»

14. Капитан Гелда Иван, из Берлина выехал в Чехославию.

15. Судья Свирид Павел проживал в городе Берлине, в доме Белорусской Центральной Рады.

Вопрос: Какие задачи ставила Белорусская Центральная Рада?

Ответ: Белорусская Центральная Рада ставила своей задачей создание самостоятельной Белоруссии.

Вопрос: Каким путем это Вы хотели осуществить?

Ответ: Белорусская Центральная Рада полагала, что немцы, заняв территорию Белоруссии, дадут возможность организовать самостоятельное государственное управление в Белоруссии и поэтому совместно с немцами вели вооруженную борьбу с СССР.

Вопрос: Какие вооруженные части были у Белорусской Центральной Рады?

К. Езавитаў памылкова называе Францішка Кушала Браніслава — Рэд.

Ответ: У Белорусской Центральной Рады всего было организовано сорок пять батальонов, из них: пехоты 39 и саперных 6 батальонов. Это называлось все вместе взятое — Белорусская Краёвая Оборона, кроме того было создано 15 полицейских батальонов, один железнодорожный и один батальон СС, последние в Краевую Оборону не входили, а были непосредственно подчинены немцам.

Вопрос: Кто руководил войсками Белорусской Краёвой Обороны?

Ответ: Командующим войсками Белорусской Краёвой Обороны являлся подполковник Кушель

Вопрос: Каким образом контактировали работу военный отдел Белорусской Центральной Рады с немецким командованием?

Ответ: Общий контроль над работой военного отдела Белорусской Центральной Рады осуществлялся особым бюро немецкого командования во главе которого был немец подполковник Арльдт. Для связи и контактирования был немецкий капитан Малкин.

Вопрос: Кто осуществлял разведывательную работу Белорусской Центральной Рады?

Ответ: В связи с тем, что немцы нам не особо доверяли, поэтому разведывательной работы Белорусская Центральная Рада не вела и поэтому никакого органа разведки в Белорусской Центральной Раде создано не было.

Допрос прерван.

В протоколе с моих слов записано все верно, протокол мною прочитан, в чем и расписуюсь.

Уинишанни Сидни

Допросил: Начальник 1 отдела Управления контрразведки «Смерш» 1-го Украинского фронта Гвардии подполковник (Кудрявцев)

Канстантын Езавітаў
1883-1946

ГІСТОВА ЭМІГРАЦЫЯ

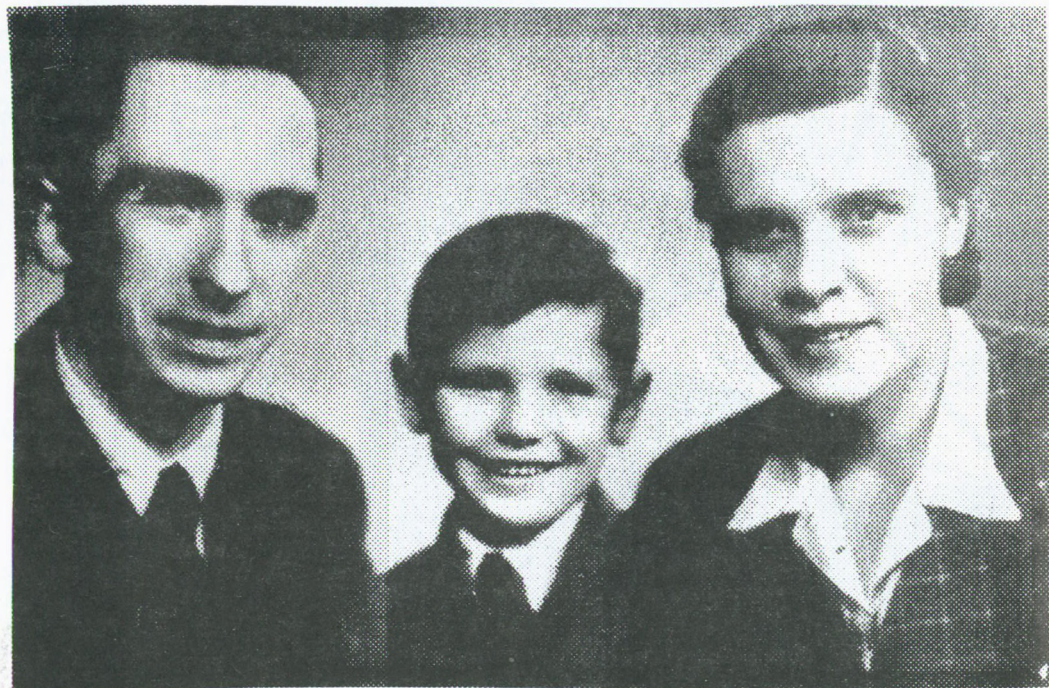
Жыццё для Айчыны

Эмігранцкі лёс Ларысы Геніюш

Леў Мірачыцкі

З глыбокім узрушэннем і спагадай сям'я Геніюшаў успрыняла чэскую мабілізацыю. Каб адудзячыць чэскаму народу «за асьвету і за гасьціннасьць» муж Ларысы Янка пайшоў на прызыўны пункт і запісаўся добраахвотнікам. Гэтая частковая мабілізацыя была аб'яўлена чэхаславацкім урадам, таксама як Францыяй і Савецкім Саюзам, якія згодна Гарантыйнай умове ад 1935 г. абавязаны былі аказаць дапамогу. Аднак рашучасьць Чэхаславакіі адстойваць сваю незалеж-

насьць абмякавала была сустрэта прэм'ер-міністрам Вялікабрытаніі Чэмберленам, які заявіў, што яго краіна ня будзе ўступаць у вайну з-за чэхаславацкага пытаньня. У такой складанай сытуацыі перагледзела сваю пазыцыю і Францыя, палічыўшы, што яна таксама не гатова ўступаць у вайну. Савецкі Саюз афіцыйна запэўніў урад Чэхаславакіі, што выканае свае абавязкі, якія належаць па дагавору. Не палічыўшыся з воляй народу краіны, чэхаславацкі ўрад

Ларыса Геніюш з мужам Янкам і сынам Юркам на эміграцыі ў чэскай Празе.
Здымак з архіву Міхася Чарняўскага.

капітуліраваў, падпарадкаваўшыся мюнхенскаму дыктату¹. А гэта азначала, што Чэхаславакія страчвала пагранічныя вобласці Чэхіі і Маравіі, Цешынскі край, які аддаваўся Польшчы, часткі Паўднёвай і Усходняй Славакіі, а таксама часткі Закарпацкай Украіны перадавала на карысьць Венгрыі. Мюнхенскі дыктат даваў зразумець, што з гэтага часу Чэхаславакія будзе знаходзіцца ў сфэры ўплыву гітлераўскай Нямецчыны. Такое становішча прывяло да ліквідацыі ў краіне дэмакратычнага лягеру, які групаваўся вакол прэзыдэнта Эдуарда Бэнэша. Прагрэсыўныя патрыятычныя сілы рэспублікі прасьледаваліся. У такой сытуацыі Бэнэш вымушаны быў адмовіцца ад пасады прэзыдэнта і падацца на эміграцыю ў Англію. Як на гэта зарэагаваў просты чэскі люд і сама Ларыса Геніюш? Пра гэта яна пісала, так, што калі Эдуард Бэнэш пакідаў сваю Бацькаўшчыну, «усе плачучы слухалі ягоную апошнюю прамову. Ён разьвітваўся з сваім народам, змушаны пакінуць яго. Мне так захацелася ў гэты час падзякаваць яму за ўсё, што чэхі зрабілі для нас, што я, каб муж ня ведаў, напісала яму на Град падзяку ад нас, усіх беларусаў у Празе, шчырае спагаданьне з прычыны такой гістарычнай сумнай падзеі. Мужу пасля толькі паказала падзяку з Граду, якая, як адказ на мой ліст, надыйшла з Граду».²

Рэакцыйныя колы, дабіліся, каб на пост прэзыдэнта быў назначаны іх кандыдат др. Эміль Гаха, былы кіраўнік Вярхоўнага адміністрацыйнага суда, кансэрватыўны чыноўнік аўстра-венгерскай школы. Яго, Ларыса Геніюш назвала «трагічнаю асобаю», даючы зразумець, што ягоны «новы ўрад», які ўтварыўся, будзе паслухмяным сваім апякунам у Бэрліне.

У Славакіі палітычную ўладу захапіла

партыя Глінкі на чале з д-рам Езэфам Цісо, якая ў пачатку сакавіка 1939 г., каб паралізаваць дзейнасьць дэмакратычных сілаў, аб'явіла ў краі надзвычайнае становішча і зьвярнулася да А.Гітлера з прозьбай аб дапамозе. 14 сакавіка 1939 г. была абвешчана Славацкая дзяржава. А назаўтра, 15 сакавіка, прэзыдэнт Гаха, бяз згоды чэхаславацкага нацыянальнага сходу, падпісаў у Бэрліне пагадненьне, згодна якога «лёс чэскага народу быў давераны правадыру вялікай нямецкай імперыі і заснаваны Пратэктарат Чэхіі і Маравіі». Чэскія землі акупавалі гітлераўскія войскі. Астатнюю частку былой рэспублікі — Карпацкую Украіну й Усходнюю Славакію — заняла Венгрыя.³

Акупацыйны рэжым Пратэктарата прыкрываўся фікцыяй дзяржаўнага прэзыдэнта й ураду. Яны-ж, імкнучыся ўзмацніць сваю палітычную вагу, намагаліся стварыць масавую партыю Нацыянальнага Аб'яднаньня. Аднак гэта гітлераўцаў насцьцярожала, паколькі такія арганізацыі маглі паслужыць базай антынацыскага руху. Таму яны зацікаўлены былі ў функцыянаваньні нешматлікіх арганізацыяў, нахшталт самапомачы, якія можна было трымаць пад кантролем. Да таго-ж лічылася, што існаваньне такіх арганізацыяў спрыяе больш пасьпяховаму вырашэньню гаспадарчых справаў, не абцяжарваючы імі акупацыйныя ўлады. Канчатковай мэтай гітлераўцаў было ператварыць пратэктарат Чэхіі і Маравіі ў непадзельную складовую частку Нямецкай імперыі, якая павінна выліцца ў «германізацыю насельніцтва тэрыторыі». Ажыццяўленьне такой задачы ставілася ў залежнасьць ад канчатковай перамогі таталітарнага рэжыму гітлераўскай Нямецчыны.⁴

Маланкава надыйшла ў Прагу трывожная вестка пра навісшую пагрозу над Польшай, дзе на заходнебеларускіх землях жылі

бацькі і ўся радня (браты і сёстры) Ларысы Геніюш. Стала вядома, што Гітлер, злучыўшы пад сваёй уладай Аўстрыю і Чэхаславакію, адначасова падрыхтаваўшы вялізарныя запасы зброі і ваенных матэрыялаў, накіраваў нямецкую імперыю на заваяваньне найбліжэйшага суседа на ўсходзе Эўропы. Зачэпкай паслужыла патрабаваньне гітлераўцаў ад польскага ўраду згоды на далучэньне да сваёй дзяржавы места Гданьска і выдзяленьня праз паморскія землі нейтральнай паласы, г.зв. «калідора» для пабудовы шляхоў зносінаў да Усходняй Прусіі. На што, загадзя было вядома, што Польшча згадзіцца ня можа.

Заручыўшыся дагаворам з Савецкім Саюзам аб ненападзе (23 жніўня 1939 г.) і сакрэтным пратаколам аб сферах уплыву ва Усходняй Эўропе, пра якія тады апрача правадыроў двух вялікіх дзяржаваў і іх памагатых ніхто ня ведаў, гітлераўцы 1 верасьня 1939 г. распачалі вайну з Польшчай, першай славянскай краінай. Разам з палякамі яе самаахвярна баранілі і беларусы. «Казалі, што беларусы вельмі добра біліся, — з сумам згадвала Ларыса Геніюш, — але ўсё гэта было дарма, і, вось паявіліся нашыя палонныя, а было іх шмат.» Балела душа таленавітай паэтэсы і шчырай славянкі за палякаў і за беларусаў, за ўкраінцаў, чэхаў і славакаў, іншых маладых хлопцаў, якія ўдзельнічалі ў гэтай абарончай вайне.

Неўзабаве беларускія эмігранты ў Празе даведаліся аб трагічных падзеях зь іх блізкімі і лёсам інтэлігенцыі на Бацькаўшчыне. Многія зь іх былі кінуты ў турмы і адтуль ужо ніколі не выйшлі на волю, астатнія трапілі на высылку ў аддаленыя раёны СССР. Бацька Ларысы Геніюш быў забіты ў Горадзенскай турме, а маці зь дзецьмі саслана ў Казахстан. Балюча было пачуць тое: «Я не знаходзіла сабе месца, усё пыталася,

за што, за што? Я хацела кончыць жыцьцё, пусьціўшы газ... муж мяне вывалак зь маленькай кухні».⁵

І ўсьлед нарадзіліся вершаваныя радкі, поўныя горычы і адчаю:

*Не веру, не веру, каб днём жыцьця шэрым
камусь заламалась крыло,
не веру, не веру, каб згасла, замерла,
што некалі песняй жыло.⁶*

Не пакідаў паэтэсу роздум аб волі, што яна для чалавека азначае, што гэта такое? Як яе разумець, адчуць, усвядоміць? І, нарэшце, яна адказвае на гэтае пытаньне:

*Воля — не тое, што рукі разьвяжучь,
зьменяць на большую клетку малую.
воля — не тое, што*

«вольны ты» — скажучь.

Воля — то воля, якую адчую.⁷

Здавалася, перажываньням паэтэсы не будзе канца, а яны параджалі безьліч пытаньняў з прычыны «злога лёсу», які склаўся і распаўсюджаўся й у Эўропе па міласьці вялікіх дыктатараў, правадыроў нацыяў і народаў, іх таталітарных дзяржаўных сыстэм, прагай правіць сьветам. І ў такую кашмарную хвіліну, нават край чэскі, мілы і гасьцінны, які ласкава прытуліў, казаўся аднак чужынаю, бо нявольны і няздольны разьвеяць людзкае гора. У галаву прасіліся думкі, быццам здольныя загаіць цяжкую душэўную рану, неймаверны боль і тады...

*ўспомняцца родныя межы, загоны,
ля хаты на прызьбе чакае сям'я, —
І сьлёзы гарачыя ціха зазвоняць,
сум беднае сэрца саўё, як зьмяя.⁷*

А яшчэ палоніць думкі пра матулю, зь якой «шэрам нявінныя дзеці» тужаць і за краем родным, які тыранам адабраны, а ёй жа самы наймілейшы «на шырокім, забытаным сьвеце», бо «родны, бо свой». Але ж туды няма звароту. Туды нельга вярнуцца. Можна толькі ў думках, у сьне, магчыма,

нават у «белым сьне».⁹ Складаным было жыцьцё ў пратэктараце Чэхіі і Маравіі. Тут «усё пераважна залежала ад немцаў. Беспрацоўных цяпер не было. Немцы ваявалі, а чэхі йшлі на іх месца». Ад чэхаў патрабавалася працоўная сіла для Нямеччыны. Беларускія эмігранты, якія тут знаходзіліся, былі заклапочаныя, як жыць далей, што рабіць, каб ратавацца ад адпраўкі на працу ў Нямеччыну. За некаторым выключэньнем жылі яны беднавата. «Загадкава багата жыў толькі адзін Іван Абрамачэнка. Быў гэта лекар, які меў багатыя апартаменты ў цэнтры Прагі».¹⁰

Многія беларускія эмігранты пасьля разгрому польскай дзяржавы, грамадзянамі якой былі, згубілі сваё подданства. А гэта было ня толькі непрыемна, але і небясьпечна, бо «кожны чужынец быў узят пад строгі кантроль», і ў складанай жыцьцёвай сытуацыі не было каму за яго заступіцца. З дазволу Беларускага прадстаўніцтва ў Бэрліне, якое функцыянавала пры Міністэрстве ўнутраных справаў Нямецкага рэйха і мясцовых уладаў, суполка беларусаў у Празе арганізавала Беларускі Камітэт Самапомачы. «Нас было мала, — успамінае Ларыса Геніюш, — не было ні памяшканьня, ні сродкаў на гэта, было тугавата. Сабраліся ў кафэ ўсе разам. Выбралі кандыдата ў старшыню, але мы зь дзядзькам Васілём (Захаркам — Л.М.) свае кандыдатуры адразу зьнялі, засталіся двух Русак і Ермачэнка, Апошні палохае нас, дае пазнаць, што ён усясьліны і бяз яго нічога нельга рабіць. Выбралі яго адным голасам болей. Людзі яго не любілі, крыху баяліся, дзядзька маўчаў. Сакратаром выбралі Бакача, мяне скрабнікам, і выкруціцца мне было нельга, бо прычыны пераканаўчай для гэта не знаходзілася».¹¹

Зразумела, што рамкі дзейнасьці Камі-

тэта самапомачы былі абмежаванымі, перадусім — дапамогай людзі прыходзілі. Аднойчы, згадвае паэтэса, Васіль Русак, былы случкі паўстанец, прывёў Вольфсана, яўрэйскую сям'ю якога, сына і дачку (якіх нават ніколі не бачылі) трэба было выратаваць. Ад Камітэту самапомачы яны, як і ўсе беларусы, атрымалі «легітымацыі» (пасьведчаньні) і так, дзякуючы ім «выжылі».¹²

Аднойчы здарылася, што цераз польскія землі знаёмыя пераслалі Ларысе Геніюш ліст ад маці, якая па волі сталінскай палітыкі апынулася зь дзецьмі ў паўночным Казахстане на станцыі Кіялы, дзе было ім няшчасным «галадно, халадно і цяжка». А яшчэ пісала, што «зайздросьціць цётцы Мані, якую забілі разам з мужам і з сынам». Моцна плакала над лістом маці, дрыжала і баялася за яе жыцьцё, за лёс сястрычак і брацікаў. Перажываньні прасьледавалі паэтэсу на кожным кроку. Вечарам, калі вярталася з мужам да хаты, і холад біў у твар, ёй здавалася, што гэта «быў холад дзікага Казахстану».¹³

І ўсё-ж Ларыса Геніюш, як-бы цяжка ні было на сэрцы, імкнулася чымсьці заспакоіць сябе, мужацца, працаваць творча, каб прыдаць сілы сабе і тым, каго агортвае страх і боль, тым, хто хоча змагацца за родны парог, за мілую Айчыну.

*Калі цябе, мілы, Краіна пакліча,
за родны змагацца парог,
то суму не будзе ў мяне на абліччы
І страху не будзе ў грудзях.
Дзявочае сэрца ў хвіліне так важнай
ад жаху мацьней не заб'е,
а буду не менш за цябе я адважнай,
каб сілы дадаці табе.
Ты пойдзеш у бой, а я плуг пакірую,
каня накармлю, напаю, —
і так абаронім, засеём, збудуем
з табою Краіну сваю.¹⁴*

Паэтэса душой і сэрцам прадчувала складанасці лёсу сваіх суайчыннікаў у цяжкую часіну, якая й зноў можа надыйсці, і ім прыйдзеца здзейсніць патрыятычны абавязак. А тым часам гітлераўцы лютавалі, наводзілі парадак. «У Празе гудзела, як у вульлі, быў страх і перапалох, усюды гэтапа ліквідавал ўсё, чаго раней не пасьпела». Трэба было неяк ратавацца. А як? Паслаць, напрыклад, вялікаму нямецкаму правадыру прывітальную тэлеграму? Правадыры такое любяць. Абавязак інтэлігенцыі іх заспакоіць, каб зьберагчы народ, такі і зрабілі, толькі бяз вершаў. У душы Ларыса Геніюш успрымала Гітлера як «заваёўніка» і «паганага палітыка». Вырасла для сябе, што ніводнага ніколі не напіша радка для ўслаўлення дыктатара. Так і рабіла. «Жылі мы з дня на дзень, вечныя чужынцы, птушкі бяз гнёздаў, і якіх надзея толькі на Бога».

У Празе Ларыса Геніюш пільна сачыла за ходам падзеяў у Эўропе. Шкадавала, што гітлераўцамі ўжо паканана Францыя. У адзіночку змагаецца «старая, мудрая Англія». Усведамляла трагізм эўрапейскіх народаў і дзяржаваў, якія падалі «адна за другую», калі Гітлер з сваёй кампаніяй плянуе новыя напады, ёй здавалася, што другі правадыр, вялікі Сталін, пацірае рукі «над загубай Эўропы», «людзі—адныя ратаваліся як маглі, а другія стагналі ў мучэннях».¹⁵

Творча дапамагла актывізавацца паэтэсе беларуская бэрлінская газэта «Раніца», куды пачала пасылаць свае вершы, у якіх выказвала амаль усе свае трывогі. Яе творы зь вялікай цікавасцю чыталі палонныя беларусы ў Нямеччыне й эмігранты. Ім, а таксама палякам, чэхам і лужычанам надта падабалася яе паэзія. Іх узрушваў шчыры патрыятызм аўтаркі, яе праўдзівасць пачуццяў, сардэчнасць і глыбокая чалавеч-

насьць. Вершы Ларысы Геніюш з газэты «Раніца» пачалі часта перадрукоўваць іншыя выданні. Кожны радок яе паэзіі шчыра прамаўляў да душы чытача, заклікаў яго задумацца над сваім лёсам і лёсам сваёй Бацькаўшчыны, уважыць свае мажлівасці, як лепш ёй паслужыць.

Многія беларускія эмігранцкія цэнтры, што знаходзіліся ў эўрапейскіх краінах, папалі ў сферу ўплыву нямецкай палітыкі і былі пад пільным наглядом і вымушаны былі лічыцца з імперскімі прапановамі. Так, восеньню 1939 г. іх прадстаўнікі акуратна ў пазначаны тэрмін прыбылі ў Данцыг (Гданьск) на канфэрэнцыю для абмеркавання нутраных мігранцкіх праблемаў. На гэтай канфэрэнцыі было створана беларускае бюро даверу нямецкай палітыцы. Зразумела, што ў той складаны час канфліктаваць зь нямецкай таталітарнай палітыкай было небяспечна. Адсюль і націск на атрыманьне патрэбнай падтрымкі, на штальт правядзеньня агульнага сходу беларусаў, пражываючых у пратэктараце Чэхіі і Маравіі. На ім 27 чэрвеня 1941 году была прынята тэлеграма канцлеру Нямецкай імперыі Адольфу Гітлеру і пратэктару Чэхіі і Маравіі барону фон Нэйрату, а таксама «рэзалюцыя Агульнага сходу беларусаў», у якой выказвалася падзяка правадыру нямецкага народу, які «павёў сваю непераможную армію на ўсход Эўропы дзеля барацьбы і поўнага зьнішчэння бальшавізму». Далей у духу вернападданства гаварылася аб спадзяваньні, што «беларускі народ у новай, створанай Вамі Эўропе таксама зойме сваё пачэснае месца ў сям'і вольных народаў».¹⁶

Беларуская калёнія ў Празе вымушана была таксама прыняць пастанову аб адлічэнні дзённага заробку ў касу Нямецкага Чырвонага Крыжа.

У гэты складаны і трывожны час адшматлікіх перажыванняў аб лёсе блізкіх людзей, лёсе свабодалюбівых народаў Ларыса Геніюш знаходзіла паратунак у актыўнай творчай працы. Яе творы, зьмешчаныя на старонках тыднёвіка «Раніца», моцна крапалі чытачоў, асабліва беларусаў, былых жаўнераў польскага войска, якія ў верасьні 1939 г. трапілі ў нямецкі палон. Іх надта ўзрушалі вершы «Братом палонным», «Чужына», «Калісьці», «Беларуска», «Ня сумуйце», «Як хмарны дзень». Па сьведчаньню паэта Юльяна Сяргіевіча, удзельніка ў верасьнёўскай абарончай кампаніі, творы Ларысы Геніюш заўжды падкуплялі чытачоў газэты «Раніца» жывым струменем беларускасці, глыбокай патрыятычнай думкай, сапраўднай паэтычнасцю і шчырым сумленьнем»¹⁷. Яе зборнічак вершаў «Ад родных ніў», выдадзены ў Празе ў 1942 г. Беларускім Камітэтам Самапомачы ў Нямеччыне, сцвярджаў Мікалай Кадан, былы ваеннапалонны, «люблілі чытаць нават тыя, хто раней мала цікавіўся паэзіяй. Гэтую кніжку палонныя беларусы ўспрымалі як дарагі падарунак таленавітай пясняркі». Атрымалася так, што дзясяткі тысяч палонных беларусаў адразу-ж пасыла выхаду кнігі стараліся набыць яе. Аб гэтым яны пісалі ў сваіх лістах у Беларускі Камітэт Самапомачы ў Нямеччыне і рэдакцыю газэты «Раніца».¹⁸

Кніга паэзіі «Ад родных ніў», набыўшы шырокую папулярнасьць сярод беларусаў-ваеннапалонных, трапляла і ў эміграцыйныя цэнтры многіх краін, хаця ўжо і бушавала бязьлітасная вайна ў Эўропе і на другіх кантынентах. Яе ахвотна набывалі многія замежныя вучоныя-славісты. Так, чэшскі прафэсар Францішак Ціхі быў надзвычай высокай думкі аб гэтай кнізе, якую ставіў на першае месца сярод усёй беларускай эміграцыйнай літаратуры.¹⁹

Бясспрэчная вартасьць кнігі была ў тым, што пяснярка змагла абудзіць мастацкім словам сыноўня пачуцці беларусаў у далечыні ад роднага дому, да сваёй старонкі, да матчынага слова, да сваіх палеткаў і сенажацяў, да садоў, што прывабна цвітуць вясною, мілых і сардэчных дзяўчат, што чакаюць доўга на зварот з палону. Паэтычны зборнік хораша ўзнаўляў матывы родных песень і Край незабыўны, дзе хлопцы нарадзіліся і расьлі.

Цікава, што ў зборніку быў таксама зьмешчаны верш «Як хмарны дзень», у якім адчуваецца водгук пясняркі на трагічную падзею, якая адбылася 22 чэрвеня 1941 г.

*Як хмарны дзень — так маё сэрца сёння...
Дождж з непагодных сыплецца вачэй...
Таму, што гэта Край мой любі стогне,
кроў у воды Нёмну жыламі цячэ.*

Так, менавіта тады «Край наш» з прычыны прывіднага сяброўства двух вялікіх правадыроў аказаўся ў «вагні». Сэрца паэтэсы поўнілася болей за бясконцую ахвярнасьць людзей:

*Уціш мяне, што гэта не пажары,
што не сяло, не лес стары гарыць!
Наш Край злажыў даволі ўжо ахвяраў,
каб выпешчанай убачыць свет зары!»¹⁹*

Гэты верш, як высветлілася пазьней, Ларысай Геніюш быў напісаны 22 чэрвеня 1941 г. у Празе.

З выхадам кнігі «Ад родных ніў» вядомасьць Ларысы Геніюш хутка расла. Той, хто меў уяўленьне аб гісторыі разьвіцця беларускай паэзіі, адразу-ж заўважыў, што ў славянскую літаратуру арганічна ўвайшоў самабытны талент, які найбліжэй стаіць да Янкі Купалы і Максіма Багдановіча.

А тым часам у сьвеце працягвалася вайна Пад Прагаю ў Богніцкім санаторыі для цяжкахворых туберкулёзных дажываў свой век беларускі эмігрант Васіль Захарка.

Знаёмыя і землякі яго часта наведвалі, бо вельмі яго шанавалі. Аднойчы Геніюш атрымала ад хворага запрысканую крывёю паштовую картку. Вонкавы выгляд яе адразу насыцярожыў. Адчуўшы набліжэнне жыццёвай разьвязкі, Захарка прасіў хутчэй да яго прыехаць. Пры наведваньні ён стараўся быць спакойным і засяроджаным, каб сказаць важнае: з сумам паведаміў, што «надыходзіць канец жыцця яму, аднаму з тварцоў акту Дваццаць Пятага Сакавіка 1918», што пасля сьмерці Пётры Крэчэўскага ён «зьзяўляецца Старшынёю БНР і як выбраны народам сябра Ураду, адыходзячы, хоча перадаць свае поўнамоцтвы дастойнаму чалавеку».

Хворы дзеяч БНР, пытаючыся: «Што рабіць?» — сам і адказаў: «Патрэбен адпаведны чалавек», «ёсьць толькі такая жанчына, а жанчына ня можа быць Прэзыдэнтам». З глыбокай перакананасьцю ён даводзіў, што «нельга браць у магілу ідэі незалежнасьці нашага народу! Нікому ня веру, дочка. Ёсьць многа людзей, але ў кожнага на некага арыентацыя, а тут трэба быць верным толькі народу. На гэтае становішча я мог бы паставіць толькі цябе, каб ты не была жанчынай». Тады Ларыса Геніюш запрапанавала Міколу Абрамчыка, які знаходзіўся на эміграцыі ў Парыжы. Захарка вагаўся: «Крыху замяккі, крыхі задобры.. Прышлося пераконваць, што ён ведае мовы, добра арыентуецца ў палітыцы, умее «выкарыстаць любую нагоду, каб толькі нешта вартаснае зрабіць для Беларусі»²⁰.

Тут-жа, папрасіўшы паперу, Захарка сеў і пачаў пісаць тэстамент, а затым прасіў усё перапісаць у трох экзэмплярах... Да падрыхтоўкі згаданага дакумэнта спрычынілася і пані Косач-Шыманоўская, сястра Лесі Ёўкраінкі, якая сама выказала ахвоту «хораша» яго перапісаць. У ім Мікола

Абрамчык назначаўся Прэзыдэнтам БНР на эміграцыі, а Ларыса Геніюш — Генеральным сакратаром БНР.

На іх абоіх пераходзіў і дзяржаўны архіў, які патрэбна было зьберагаць і вывезці з Прагі, каб «яго не захапілі немцы». На жаль, у ім ужо не аказалася «Акту прагалашэньня незалежнасьці», захоўваліся дагаворы зь літоўцамі, з Галіцкай Украінскай Рэспублікай і інш., папкі з архівамі міністэрства БНР і іншымі дакумэнтамі²¹.

З гэтага часу на Ларысу Геніюш як на палітычную дзяячку і вядомую беларускую паэтэсу пачалося «паляваньне».

Бібліяграфія

¹ У Мюнхене 29 верасня 1938 г. па ініцыятыве Чэмберлена была склікана кан-фэрэнцыя чатырох дзяржаваў — Вялікабрытаніі, Францыі, Італіі і Нямеччыны, якія разглядалі чэскае пытаньне і прынялі рашэньне задаволіць патрабаваньні Гітлера.

² Маладосць. 1990, №2, с. 145.

³ Кафка Францішек, Чэхасловакія, Исторический очерк. Прага, 1968, с. 179.

⁴ Там-жа, с. 184.

⁵ Маладосць, 1990, №2, с. 150-151.

⁶ Геніюш Ларыса, Невадам з Нёмана. с. 64

⁷ Там-жа, с. 66

⁸ Там-жа, с. 70.

⁹ Там-жа, с. 70

¹⁰ Там-жа, с. 148

¹¹ Там-жа, с. 150

¹² Там-жа с. 150

¹³ Там-жа, с. 152

¹⁴ Геніюш Ларыса, Невадам з Нёмана.

¹⁵ Маладосць. 1990, №1, с. 153

¹⁷ Маладосць. 1990, №1, с. 139-140

¹⁸ Запісана з успамінаў Юльяна Сяргіевіча

¹⁹ Запісана з успамінаў Мікалая Кадана.

²⁰ Маладосць. 1990, №3, с. 93

²¹ Геніюш Ларыса. Ад родных ніў. с. 158:

Яе-ж : Невадам з Нёмана. с. 95

РДНАЕ СЛОВА

Ларысе Геніюш

Васіль Супрун

Над магілай Ларысы Геніюш

Ах, як любіла ты кветкі,
сад,

шчабятаньне вясны.
золата жытніх палеткаў.
водар настояў лясных!

Як любавалася полем,
мовай і краем сваім?
Сёньня-ж...

зь нязьмераным болем
мы над магілай стаім.
Так жа зрываецца вецер,
сонца над Зэльвай плыве.
— Усё, як было ў гэтым сьвеце.
быццам нязьменна жыве.

Але зьмянілася многа.
Лёсам валодае час.
Не ля старога парога
цёплай сустрэла ты нас.

Боль разьвярэдзіла памяць.
Жаль разьдзірае душу.
Кветкі тут сэрца мне ранаць.
Сьлёзы-ж даруй мне — прашу.

На ганку хаты Геніюшаў

Да пятах угодкаў з дня сьмерці Ларысы Геніюш
Адчыні мне дзьверы,
мілая сяброўка,
запрасі да хаты,
на стары парог.
Бовось тут, на ганку,
гасьцяваць няёмка.
ды й стаміўся крыху
зь неблізкіх дарог.

Адчыні мне дзьверы,
як калісь бывала,
пачастуй з парога
кавай, пірагом;
раскажы аб долі, —
дзён сплыло нямала.
Час усё пакрыху
зьменьвае кругом.
...Не звініць званочак.
Ганак стаў маўклівы.
Не бяжыш насустрач
зь цёплым словам Ты.
Толькі успамінаў
цяжкі боль шчымлівы
заглядае ў шыбаў
халадок пусты.

Апусьцела хата.
як старэнькі вулей.
колісь такі людны,
гаваркі і свой.
Нават і сьцяжынка
не жыве тут болей, —
густа зарастае,
як і двор, травой.

Зэльва, 7 красавіка 1988 г.

Беларускім паэтам на чужыне

Адзінакрэўныя браты,
Адзінамоўныя паэты,
Вяртаецца зб небыццця,
Вяртаецца зб немагчымага,
Як зноў замгненні плачэты,
Што даюць і да адкрыцця.

Тугой душэўныя браты,
Пяшготай гнёўныя паэты.
Люліцца рэкі сон збміцця.
Же раздзялілі нас драгі,
Жіццёвы шлях да сьветлай мэты.
Настала покаяная куцця.

Дух прапашуе трамае вочы,
Каб думцы вырастаў ханала.
І, абавертнуўся на крыж,
Вас хожа раенавцаў Купала.

12 траўня 1993 г.

Роман Барануш

Паэт беларускі, ці іншыя...

Янка Юхнавец

...ня клікалі цябе калісьці, і цяпер—
палохаюцца паклікаць злыдні,
памагчы сьмяротнікам ухіліцца кары,
што паляць усё сваё жыццё—
асьветліць дзеі добрыя;
паплакаць і пахваліцца
над доляй мацеры і народу
словамі шчодрымі
бы паводля плачаў ад Кірылы Тураўскага.

...ты ўвесь тойсамы для чалавека
на сёння і у мінулым.
Сусед надзейны ты і ведаеш чаму.

...увесь тойсамы ты.
Вельмі часта падарваны — спалоханы натоўпам,
у свой закутак адступаеш і сьціпла
сябе судзіць і іншых
смуткам і радасьцяй да цябе падобная.

...сумленьня ёсьць. Неспакойнае яно.
Калі на штосьці забывецца —
у вочы сьціліцца бяро (блізу Біблійнае),
за якім убачыш толькі-столькі
усякіх таяўніцаў,
што днём не скрадзіцца блуклівай сьляпатою.
...двайніком ты можэш быць.
У запраўды хадзіць умееш па кругу,
адмераваць яго адлегласьць (параджаны Канфуцыям).
У круцельству ён няроўны
прад часным позіткам тваім—
скрыўлены тымі-самымі дваінікамі—
пікарам — дзяцічая гульня
не заўжды пастаўлены ў цэнтар.
...а ты увесь тойсамы.
Ключы таемна трымаеш у кішэні
тым дзьверы адчыніць.
Як ты ня сьпіш,
але забыліся, дзе іх кватэра.

Із агню ды ў полымя

Міхась Кавыль

Быліца дзясятая

Дарэмна Аляксей Новік пахваляўся летчыку Цішкевічу, што ён «ляціць арганізоўваць партызанку, бо штосьці нашы землякі ня вельмі сьпяшаюць партызаніць». Сьпяшалі землякі, яшчэ як сьпяшалі. Асабліва стараліся партыйныя і камсамольскія актывісты, ня кажучы пра энкавэдэшнікаў. Сам таварыш Панамарэнка, каб уратаваць галаву ад кулі Сталіна за здраду (не пасьпеў уцячы, застаўся пад немцамі) схапіўся за адзіны ў той час паратунак — за арганізацыю партызанкі і падполья. І гэта яму ўдалося, бо ня ён адзін трапіў у фашыстоўскую пастку. Тысячы недабіткаў бадзяліся па лясох, ня ведаючы, што рабіць. Панамарэнка даў ім працу. А ў Менску камуністы пазалазілі ў норы, прытаіліся, чакалі сігналу, там да прылёту Новіка арудавалі: няўлоўны Кабушка, няпераможны «Победит», хітры Зорык і сотні іншых адчай духаў. Аляксей Новік, перабраўшыся ў Старасельскую пушчу, праз Віктара Лабача навязаў кантакты зь некаторымі падпольшчыкамі Менску, атрымліваў ад іх весткі, якія яго цікавілі, і перадаваў у Маскву. Часта, не задавальняючыся агентурнымі весткамі, Новік ішоў у Менск сам. Цікавіла яго ў першую чаргу разьмяшчэньне вайсковых часьцей. Віктар Лабач, да якога Новік заглядаў у першую чаргу, адрасоў ня ведаў, разьмяшчэньне воінскіх часьцей яго ня цікавіла, а пра ўмацаваньні Менску Аляксей пераконваўся асабістымі нагляданьнямі — іх у Менску ня было. Затое для падпольшчыкаў «умацаваньні» служылі крушні дамоў, куды і пры дзённым сьвятле немцы баяліся заглядаць.

У час адсутнасьці Новіка атрадам ка-

мандаваў яго заступнік па палітычнай часьці маёр Барыс Сечкін, якога партызаны за вочна называлі «маёр Сучкін». Такую мянушку ён заслужыў за свой доўгі язык і безалабернасьць у сваіх паступках. Віктар Лабач ня мог забяспечваць атрад прадуктамі, сабранымі ў калгасьнікаў і рабочых менскіх прадпрыемстваў, «для дзяцей-сірот і інвалідаў», а таму Сечкін арганізоўваў паходы ў вёскі, дзе ня было «беларускай самаабароны», для «нарыхтовак». Ня ў прыклад памяркоўнаму Аляскею Новіку, Сечкін у кожным беларусе, які ня ішоў у лес, бачыў нямецкага калябаранта і паступаў адпаведна...

Неяк у сакавіку 1942 году пайшоў Сечкін са сваімі адборнымі галаварэзамі ў вёску Забалоцьце. На вуліцы спаткалі Пятра Драча. Сечкін загадаў яму запрагаць каня і напоўніць воз бульбай. Пятрок паслухаўся: паклаў на воз тры мяшкі бульбы — ўсё, што ў яго было непрыхаванае. Сечкін разлаваўся і вызьвярыўся: «Хоць да «фрыцаў» сваіх ідзе пазыч, а воз мусіць быць напоўнены зь вярхом». Пятро да фрыцаў ня пайшоў, а папрасіў суседзяў, каб выручылі зь бяды. Суседзі выручылі: наладавалі воз, і Пятрок адвёз бульбу ў лес каля вёскі Слабодка. Цёшча Пятра, як прадчувала бяду, прасіла Сечкіна: «Даражэнькі таварышку, не затрымлівайце доўга майго зяцька, ён мусіць паправіць страху у маёй хаце». Сечкін супакоіў старую «сволочь»: «Вернецца твой зяцёк, калі рак сьвісьне». І калі бульба была ў лесе, сьвіснуў Сечкін гарачым волавам Пятру паміж вачэй. Праз некаторы час, загатаўляючы прадукты ў тым-жа Забалоцьці, Сечкін як ні ў чым не бывала,

зайшоў да Пятровой цешчы, каб разжыцца самагонкай. Тая адразу пазнала Сечкіна і запытала: «А што вы зрабілі з маім Пятром?» Сечкін прыкінуўся нявінным ягняткам і адказаў: «Ня мы нешта зрабілі з тваім Пятром, а фашысты, якім вы ліжаце задніцы. Яны ня толькі твайго зяцька ўкакошылі, але і Вікенція Чарняка із Замасточча». Пра забойства Чарняка Сечкін казаў праўду, але ня ўсю. Чарняка немцы забілі праз тыдзень пасля таго, як ён застрэліў Пятра Драча. Рука забойцы ня дрыганулася нават, калі падымаў шклянку з самагонкай, чокаўся з заплаканай жанчынай «за памін душы беднага Пятра».

У часе гэтага паміну ў хату ўвайшла нечакана жонка Пятра Надзя. Яна зь Пятром уцяклі із Забалоцьця ў Замасточча, дзе была Беларуская Самаахова, доўгая адсутнасьць Пятра занепакоіла Надзю, і яна пайшла ў Забалоцьце.

Даведаўшыся, што Надзя жонка Пятра, Сечкін вывеў яе за хлеў і застрэліў як нямецкую шпіёнку. Надзіну маці Сечкін чамусьці не зачапіў. Пазьей яе забілі немцы, якія палявалі на партызанаў. Забілі за тое, што не затрымалася на кліч: «Гальт». А яна не затрымалася, бо не разумела, што значыць тое «гальт».

Пасьля пасьпяховае акцыі Сечкін хадзіў, як кажуць «гогалею». Аляксея яшчэ не было: затрымаўся ў Менску на канфэрэнцыі камуністаў. Алкагольныя чорцікі яшчэ падбрыківалі ў мазгавеньцы маёра Барыса, штурхалі яго ў жаночую зямлянку. Не даходзячы пару крокаў да зямлянкі, Сечкін успомніў крык «сопатою подстилки Новика», як ён называў пра сябе Клашу, і затрымаўся. «Что-б твоя нога здесь больше не была, — крычала на яго Клаша, калі Сечкін палез да яе, — или я пожалеюсь Алескею». Болей да Клашы ён не чапляўся, а гэты раз зацікавіла

яго Маня Вярбіцкая, якая ня так даўно зьявілася ў атрадзе. Сечкін пайшоў у агульную зямлянку, паклікаў аднаго з партызанаў, загадаў яму схадзіць да жанчынаў і сказаць Мані Вярбіцкай, каб тая неадкладна зьявілася ў штаб, то-ж бо ў зямлянку, дзе жылі Новік і Сечкін.

Маня ведала ад Клашы, што маёр Сечкін «добры кабель», а таму вагалася, ісьці ці ня ісьці ў штаб. Парадзіцца ня было з кім. Клашы ў зямлянцы ня было, хадзіла правяраць пасты, а зь Юляй Барсук, якая таксама нядаўна прыйшла ў партызаны, радзіцца не жадала, бо тая нічога не магла парадзіць добрага. Маня пераканала сябе, што яна сумее пастаяць за сябе, і пайшла. Але замест пастаяць, мусіла «легчы». Выскачыўшы, як ашпараная, із штабу, пабегла аглядаючыся, ў зямлянку. Аглядалася Маня, каб пераканацца, што за ёй не бяжыць яе нарочаны Алесь Лявончык, былы артыст БДТ, із-за якога яна, прыбіральшчыца тэатру, пабегла ў лес. За сабой яна нікога не пабачыла, толькі шумлівы кустарнік. Абрадалася грэшніца, што Алесь нічога ня ведае і не даведаецца, бо яна ў будучым насмехацца над сабою нікому не дазволіць. Ускочыўшы ў зямлянку, убачыла Клашу, якая ўжо вярнулася з абходу і прылягла на саломе, кінулася побач Клашы і разраўлася. Клаша ня пыталася, што здарылася, бо Юля ёй сказала, што Маню выклікалі ў штаб, а для чаго Сечкін выклікае, Клашы ня трэба было тлумачыць і яна стала супакойваць Маню: «Не плач. Вернется Алексей, я все ему расскажу. Мы пошли в партизаны, чтобы бороться с фашистами, а не обслуживать своим телом разных «сучкиных».

Маня перастала плакаць і папрасіла Клашу, каб яна начальніку нічога не казала пра яе бяду, бо пра гэта можа даведацца яе Лявончык, а тады ён не даруе Сечкіну. Кла-

ша запэўніла Маню, што Лявончык не даведаецца пра гэты сакрэт, бо яна прыкажа Аляскею «не болтаць». Маня прамаўчала, а неўзабаве яны абняліся і заснулі. Назаўтра раненька вярнуўся Аляксей. Вярнуўся не адзін, а з прыгожай маладой жанчынай Лі-зай Гулько. Яна ў Менску працавала ў нямецкім казіно. Жыла яна адна на вуліцы Люксембурга недалёка ад Віктара Лабача. Перад вайною вучылася ў Белпэдтэхнікуме, закахалася ў аднакурсніка камсамольца Пятруся Грэчыца, але той не адказаў узаемнасьцю. Каб адпомсьціць Пятрусю за няўвагу, выскачыла замуж за суседа, ад якога пасьля першай ночы, ня ведала як пазбавіцца. На дапамогу прыйшла вайна: Лізіна «палавіна» загінуў бяз весткі. Загінулі тысячы. Менск апусьцеў: ні старых мужчын, ні пажылых, ні маладых. А Ліза-ж у самым саку кабёціна, толькі і думала пра мужчынаў, асабліва тады, калі стала працаваць у казіно і тады-сяды выпівала кілішак «шнапсу». Прыгледзелася да аднаго прыгожага афіцэра, стала падлабывацца, паказваць белыя зубкі, а болей, падаючы закуску, нахіляцца так, каб фрыц бачыў праз расхіл блузкі пульхлыя грудзі. Ганс «клянуў» на прынаду. Для Лізы насталі вясёлыя дзёнчкі і салодкія ночкі. Але, як і ўсе ў жыцці, асабліва ў часе вайны, хутка закончылася: Ганс у казіно не паказваўся пару дзён, бо да яго прыехала з Бэрліну жонка Гэльда. Аб гэтым пранюхала Ліза і рашыла адпомсьціць Гансу. Яна была ў сяброўскіх адносінах з жонкай Віктара Лабача Верай, зь якой рашыла парадзіцца, як адпомсьціць праклятаму нямецкаму. Пабегла да Веры, а там пазнаёмілася з Новікам. Вера, выслу-хаўшы Лізу, сказала Віктару пра намеры Лізы, а Віктар у сваю чаргу Новіку. І закруці-лася калясо вялікай акцыі. Віктар меў адну міну, якую даў яму «на памяць» адзін

«прымак», які хаваўся ў Віктаравым доме. Віктар казаў Новіку, каб той забраў міну, але Алякей казаў трымаць, пакуль спатрэбіцца. І вось, спатрэбілася.

Аляскей растлумачыў Лізе, як заводзіць міну. Яна паклала «падарунак Гансу» ў палатняную сумку і, папрасіўшы Аляксея чакаць яе ў Віктара, пайшла дадому. Цэлы дзень праседзела дома, а ўвечары пайшла на працу, на другую зьмену. Немцы яшчэ не ляцелі ўверх тармашкамі ад выбухаў мінаў, а таму не абыскавалі работніцаў казіно і рэстаранаў. Ліза спакойна прайшла ў залю, а пасьля ў разьдзявалку, паклала міну ў шкафчык, распранулася, надзела на сінюю сукенку зь белым каўнерыкам, аблямаваны чырвонымі жыжкамі белы хвартух, і пайшла на кухню. Праз дзьверы паглядзела ў залю. Шмат якія столікі ўжо было заняты. Афіцэры парамі і па аднаму запаўнялі невялікую залю. Нечакана ўбачыла Ганса і яго Гэльду. Яны сядзелі ўдваіх у куцэ, недалёка ад кухні. У куцэ стаяў вялікі вазон. Каб падыйсьці да століка, трэба была абмінуць вазон. Гэта аблягчыла Лізіну акцыю. Як кажуць, на паляўнічага і зьвер бяжыць. Столік, за якім сядзелі Ганс з Гэльдай, па графіку абслугоўваць павінна была Ліза. Яна хуценька пашыбавала да століка прымаць заказ. Падыйшоўшы з паперкай і алавіком у руках, сказала: «Гутэн абенд. Вас волэн зі?». Ганс не адказаў на прывітаньне Лізы, а толькі падмігнуў няўпрыкмець ад жонкі і загадаў «але, вас хабен...»

Вяртаючыся на кухню, Ліза заскочыла ў разьдзявалку, ўзяла міну, завяла і паклала назад у шкафчык. На кухні атрымала заказанае «вас хабен» пабегла ў разьдзявалку, схпіла міну, паклала на паднос, паўз бакі міны паклала лусты хлеба і, прыслухоўваючыся да ціканьня міны і стуку сэрца, пайшла да стала. Мінуючы вазон, хуценька высмыг-

нула міну, пхнула ў вазон і падыйшла да стала.

Міна была заведзена на пятнаццаць хвілін. Трэба была зматвацца. Забэгла на кухню, сказала загадчыцы казіно фраў Шульц, што яна «кранкен» працаваць ня можа. Фраў Шульц адносілася да Лізы пачалавечы, а таму адпусьціла «кранкен» Лізу. Тая прайшла ў разьдзявалку, апранула пальто і, зачыніўшы за сабою дзьверы, пабегла да Віктара. Аляксей непакоіўся, чакаючы Лізу, і як толькі забрахаў сабака, падаў руку Веры, Віктару і пасьпяшыў да варотаў, там схпіў за руку Лізу, і яны пайшлі не сьпяшаючыся, як закаханыя ў час «сапцырэн ў Серабранку».

І вось, Ліза з Аляксеем у Старасельскай пушчы. Аляксей адвеў Лізу ў зямлянку да Клашы і, знаёмячы, сказаў: «Вось вам яшчэ адна сяброўка». А Клаша, доўга ня думаючы: «Яшчэ адна ахвяра для маёра Сучкіна».

Аляксей здаўмеўся, што ў час яго адсутнасьці нешта здарылася, а таму ўзяў Клашу за руку, пацягнуў зь зямлянкі на вонкі. Там Клаша й дала характарыстыку «кабляю Сучкіну, які не даваў супакою ёй, а ўчора згвалціў Маню».

Аляксей ня вельмі праняўся пачутым ад Клашы, бо і сам быў ня лепшы. Ідучы ў сваю зямлянку, спаткаўся Аляксей з партызанам Вінцуком Чэрнікам, які нядаўна прыйшоў у атрад. Чэрнік, няўмела казырнуўшы, папрасіў удзяліць яму пару хвілінаў для «важнай справы». Новік зацікаўлена: «Што ў цябе за справа?» Чэрнік пачаў пыкаць-мыкаць па-расейску, але Аляксей спыніў яго: «Кажы па-нашаму, я таксама беларус» І Чэрнік казаў: «Вы, напэўна, ведаеце пра забойства Пятра Драча?» Аляксей Новік ня ведаў, бо аб гэтым ведалі толькі тыя партызаны, якія езьдзілі зь Сечкіным у Забалоцьце. У іх ліку быў і Чэрнік.

Новік паціснуў плячыма й адказаў: «Не, я толькі што вярнуўся із Менску, і ніхто мне не паведамляў. Кажы, што ведаеш». Чэрнік расказаў, як Сечкін забіў Пятра Драча, а пасьля і яго жонку. «Я добра ведаю і Пятра, і яго жонку Надзю. Ніякія яны ня ворагі са-вецкай ўлады, а сумленныя людзі, дапамагалі партызанам, як маглі. За што таварыш Сечкін пазабіваў?»

—Я, таварыш Чэрнік, даведаюся, як і што,—адказаў Новік і, паціснуўшы руку Чэрніку, пакрочыў, правальваючыся ў сьнег, у штаб.

Сечкін ляжаў, як кажуць, бяз задніх ног, на зямлі, на яловых лапах, засланых саматканаю каляроваю коўдраю. Ляжаў у керзавых ботах, у сялянскім лапсардаку, бяз шапкі. На пяньку які, замяняў столік, стаяла паўлітровая пляшка і недапітая шклянка самагонкі. Новік глытнуў раз, а пасьля другі, а пасьля апаражніў шклянку. Самагонка сьмярдзела буракамі і паддала Аляксею злосьці на свайго зампаліта. Ён выхапіў з кішэні наган і смялянуў у шапку Сечкіна, якая ляжала недалёка ад галавы Сечкіна. Шапка ажно падскочыла і шлёпнулася Сечкіну на нос. Той прахапіўся, ускочыў на ногі, убачыў Аляксея з наганам у руцэ, перапалохаўся і ня мог прамовіць слова. Ачухаўшыся, накінуўся на Новіка з пагражальнымі словамі, бо-ж лічыў сябе вышэйшым па званьню і ўпаўнаважаньні, забываючы, што яго «маёрства» ў партызанцы — ноль бяз палачкі, як кажуць, а ўпаўнаважыў яго заступнікам палітычнай часьці ня Сталін, а Аляксей Новік. Сечкіна Аляксей даўно недалюбіваў за самадурства, але цяпеў, не хацеў задзірацца, а цяпер, трымаючы ў руцэ наган, строга, дзіўляючыся за сваёй строгасьці, спытаў: «За што пазабіваў Драчоў Пятра і Надзю?» Сечкін прысеў на пяньку і стаў не апраўдвацца, а

павучаць Новіка: «Я забіў толькі двух халуёў фашыстаў, а іх усіх трэба пусьціць у расход. Чаму яны ня ідуць да нас, каб разам змагацца з фашыстамі?»

—А хто будзе забясьпечваць таварыша Сечкіна самагонам, калі ўсе пойдучь да нас?— запытаўся Новіч, паказваючы рукой на пляшку.

Сечкін маўчаў, а Новік працягваў: «Мы пайшлі ў лес змагацца зь немцамі, а ня зь беларускім народам. Да нас не сьпяшаць бегчы беларусы, таму што ня бачаць розніцы паміж намі і фашыстамі, якія, які і мы, забіваюць нявінных людзей. Я, вось прывёў новую беларусачку, але ня ўпэўнены, што яна не пабяжыць назад у Менск, таму што таварыш Сечкін можа згвалціць яе так, як згвалціў Маню Вярбіцкую».

Сечкін маўчаў, нэрвова кусаў ніжнюю губу. Новік ня стаў раскрываць пытаньня гвалту, бо ў самога была «пыса ў пушку», бо і сам узяў Клашу гвалтам.

Узяў зь вялікім боем, але ўзяў. Паабдзірала Клаша яму морду кіпцюрамі ды крыві. Ягонай крывёю вымазала сабе спадніцу і райтузікіі, тыцкаючы Аляксею пад нос «вещественным доказательством» крычала, што ён адабраў у яе нявіннасьць, што яна ні з кім яшчэ такога сораму ня мела. Аляксей верыў Клашы, бо Клаша была ў яго першай «нявіннай» дзяўчынай. Ён радаваўся, што яму пашанцавала ўзяць такую прыгажуню «нявіннай» дзяўчынай. Да Клашы ён меў толькі Арыну «мать солдатскую». Ні да Арыны, ні да Клашы Аляксей ня меў пачуцьцяў, якія называюцца каханьнем, а глядзеў на слабы пол, як на шклянку самагонкі, ад якое бушуе кроў і кружыцца галава. Жаданьне гэтай «самагонкі» зьяўлялася ў Новіка часта, але абставіны не дазвалялі яму дабрацца да Клашы. Выкарыстаў ён нагоду, калі ўдваіх яны пайшлі на

магілкі разьвешваць антэну, каб зьвязацца з Масквой, перадаць сабраныя весткі. Лезьці на дрэва падахвоцілася Клаша. Аляксей служыў як драбінай. Ён прыгнуўся, Клаша села яму на шыю, Аляксей выпрастаўся, Клаша схпілася за галіну, падцягнулася і стала яму на плечы, а тады пакарабкалася да вяршыны бярэзіны. Аляксей стаяў пад бярэзінай, трымаў руку на шыі, якую Клаша быццам апякла сваімі гарачымі нагамі, і зь цікавасьцю, каўтаючы сьліну, узіраўся ў белыя ножкі. Калі Клаша павесіла антэну і стала злазіць, калі ізноў села яму на шыю, Аляксей ня вытрымаў дотыку маладога гарачага цела, зграбастаў Клашу і паваліў на траву, паміж двума магіламі. Клаша і крычала і кусалася, але дарэмна. І вось, прыпомніўшы гэтую гісторыю, Новік «зразумеў» Сечкіна, зьмякчыўся і загаварыў зусім пра другое, пра тое, што даведаўся ў Менску: «Бабы бабамі, а справы дрэнь. Немцы актывізуюцца. Арыштавалі падпольны камітэт: 28 чалавек павесілі, а 251 расстралялі. Трэба чакаць гасьцей з чарапамі на шапках. Я думаю адсюль зматвацца, бо мы пакуль што эсэсаўцам ня можам даць адпор. Як ты думаеш?»

Сечкін ня быў-бы Сечкін, каб не паказаў сваю ваяўнічасць: «Я думаю, пакуль што нікуды зматвацца ня трэба. Нас жменька. Немцы пра наша існаваньне наўрад ці ведаюць, бо мы да гэтага часу сядзелі і яшчэ сядзім, як мышы ў сьвіронку, хрумсаем сухары ...».

—...і запіваем бурачным квасам,—пад'ялдычыў Новік і працягваў.—Хаця наша аснаўная задача—збор вестак, але і ад тэарыстычных актаў мы рукі ня ўмываем.

—Што ты маеш на ўвазе, таварыш Новік?—Сечкін сеў па-турэцкі і палез у кішэню па кісет махоркі.

—Маю на ўвазе тое, што ты думаеш, та-

варыш маёр. Я табе ўжо казаў, што я прывёў сягоньня слаўную бабёху, пальчыкі абліжаш. Але яна ўкакошыла палкоўніка СС і ягоную фраў. Укакошыла за здраду. Не падумай і ты, Дон Жуан, сватацца.

Сечкін узарваўся:

—Я што? Хіба ты ўжо сватаў?

—Не, я маю каго сватаць.

—Зайздросьчу, але нямецкімі шлюхамі ня цікаўлюся. Зьдзіўляюся табе, Аляскей Рыгоровіч, як ты бяз клясавага падыходу сьцягваеш да сябе ўсякую шваль?

—Чаму шваль?

—Таму што яна качалася з фашыстам, які ёй, як ты кажаш, здрадзіў.

Новік быў згодны зь Сечкіным, але свой недагляд не хацеў прызнаць і адказаў:

—Але-ж яна сваю віну іскупіла: угрбіла Ганса ды не яго аднаго. Мы, калі ўцякалі із Менска, чулі, як грывнула. Там не адзін Ганс з Гэльдай ўверх тармашкімі паляцеў. Апрача гэтага, Ліза яшчэ нам саслужыць службу. І давай на гэтым паставім кропку. Займёмся справай. Зматвацца адсюль пакуль што ня будзем, толькі трэба усіліць пасты. Займіся гэтай справай, а я мушу ісьці перадаць у штаб весткі пра расстрэляных і павешаных падпольшчыках.

Клаша, Юля і Маня спаткалі Лізу холадна, бо ім траім было цесна ў невяліччай зямлянцы. А яшчэ таму, што яна глядзела на іх неяк з-пад ілба, быццам папікала: «Добра вам паводзіцца, калі другія галавою рызкуюць. Але пазьней, калі Ліза выпаведаваўся, дзяўчата падабрэлі, прынялі ў свой хор, засьпявалі:

Дремлет в тесной печурке огонь.

На поленьях смола, как слеза...

Ліза не магла сьпяваць далей, прыціснулася да Клашы і заплакала. Клаша і Маня таксама расчуліліся, і перасталі сьпяваць,

сталі хныкаць. Ліза плакала ад нядаўна перажытага стрэсу. Ёй шкода чамусьці стала Ганса і ягоную фраў. А яшчэ прыпомніла загадчыцу казіно фраў Шульц, добрую немку, ды і пару беларусак там працавалі. «І што я натварыла?»

Маня перажывала ўтрату дзявочага гонару, хаця гэты гонар яна аддала Лявончыку, але-ж Лявончык—яе нарачоны, якому яна і сваю будучыню аддала—пайшла за ім у лес, а тут падсек яе нейкі Сечкін. Юля не сьпявала і ня плакала, а думала, як уцячы назад у Менск.

Клаша толькі трохі пахныкала, успомніўшы Язэпа, а пасьля магілкі і сябе паміж магілаў, дала сабе слова—болей з Аляксеям разьвешваць антэну не хадзіць. Сьлёзы, хныканьне і роздумы спыніў Новік, які нечакана зьявіўся ў зямлянцы.

—Клаша, — гукнуў, як толькі адхіліў дзьвуржку, якая служыла замест дзьвярэй, — зьбіраўся ў паход: тэрміновыя весткі...

—Мне ня трэба зьбірацца, я гатова, але прашу даць мне некага, хто зможа несці рацыю і лезьці на дрэва.

Аляксей зразумеў, на што Клаша націскае, ведаў, што яна зь ім ня пойдзе, і спытаў: «З кім ты хочаш ісьці?»

Клаша назвала Маню і Лявончыка. Новік згадзіўся, даў лісток паперы, на якім былі напісаны прозьвішчы сяброў падпольнага камітэту, расстраляных і павешаных СД. Там-жа было паведамленьне пра выбух ў казіно. Клаша сказала, што пра выбух казіно яна ведае: Ліля апавадала, Аляксей перабіў: «Скажаш, тое, што я напішу». А напісаў так: «У вечары 28 лютага 1942 г. камсамолка Ліля Андрэяўна Барсук, выконваючы заданьне менскага гаркома камсамолу, падклала танкавую міну ў казіно на вуліцы Урыцкага. Забіта шмат фашысцкіх вышэйшых камандзіраў і начальнікаў цывільнай

адміністрацыі. Міну раздабыў таварыш Лабач Віктар, супрацоўнік нацыяналістычнай Беларускай самапомачы, а тэхнічны інструктаж Лілі Барсук даў таварыш Новік Аляксей Рыгоровіч. Ліля пасля выканання задання спаткалася з Новікам А.Р. на кватэры Віктара Лабача і цяпер знаходзіцца ў атрадзе. Камандзір спэцатрады Новік А.Р.»

Клаша, прачытаўшы пра камсамолку Лілю, што і выконвала заданне Менскага гаркома камсамолу, усміхнулася пра сябе, а калі Новік пакінуў зямлянку, спытала ў Лізы: «Ты камсамолка?» Ліза пакруціла галавою — не. Пра тое, што Ліза падклала міну, каб адпомсціць Гансу за здраду, Клаша ўжо ведала, бо-ж Ліза прабалталася, а таму падумала: «Можа, яно так і патрэбна на вайне: і з нямецкай патаскухі рабіць гераіню ды запісваць у камсамол». Клаша зіркнула з усмешкай на Лізу і сказала Мані: «Пойдзеш са мною».

Я.Ціхановіч

Новік распарадзіўся, каб Клаша ішла на старое месца, то-ж бо на магілкі ў пасёлку Ракаў, туды дзе...Клаша не жадала ўспамінаць пра тыя магілкі, дзе Аляксей насмяяўся над ёю, і ісці туды ня збіралася, хаця Аляксею нічога, не сказала. Праходзячы каля мужчынскай зямлянкі. Маня па прозьбе Клашы заскочыла туды і сказала свайму хахалю Алексею Лявончыку суправаджаць яе і Клашу на заданне. Адыйшліся яны недалёка ад лагеру, Лявончык распнуў на дубе антэну. А назаўтра на сьвятанні заіграла агнём і жалезам «Валшэбная флейта». Да павешаных і расстреляных падпольшых далучыліся душы разарваных бомбамі пяць «асабістаў» атрады Новіка ды партызанкі Юлі Барсук. Налёт «сцяграватнікаў» на Старасельскую пушчу — віна Клашы. Немцы засеклі хвалі рацыі. Яна ведала пра здрадлівасць хваляў, але Аляксея не паслухала. І вось, маеш.»

ПАМ'ЯЦЬ ЗЯЧІ

Скарбы Менскіх праваслаўных цэркваў

Антон Шукелойц

У кастрычніку 1596 г. у Берасьці была абвешчана вуніяткая царква, а кароль Жыгімонт Ваза 15 кастрычніка 1596 г. выдаў свой унівэрсал, у якім абяцаў узяць вуніятскую царкву пад сваю апеку. Ад 1596 г. пачынаецца прасьлед праваслаўных у Рэчы Паспалітай і ліквідуецца праваслаўныя япіскапствы. У 1633 г. на ўсю Беларусь была толькі адна япіскапія ў Магілёве

У 1654 г. Багдан Хмяльніцкі з сваімі казакамі падпарадкоўваецца Маскве, і гэта выклікала кровапралітнае змаганьне, якое закончылася ўмоваю ў Андрэўскае 30 студзеня 1667 г. Згодна ёй Расея атрымала Смаленшчыну, Севершчыну, Чарнігаўшчыну і Кіеўшчыну. У сувязі з гэтым у Маскве вырашылі далучыць і ліквідаваць Кіеўскую мітраполію. Паколькі Кіеўская мітраполія была пад апекаю Канстантынопальскага патрыярха, то ў Канстантынопаль з багатымі падарункамі была послана дэлегацыя. Ня толькі Канстантынопальскі, але і Ерусалімскі патрыярх непрыхільна аднесліся да маскоўскіх прапановаў. Але маскоўскія пасланцы падкупілі турэцкага візара і турэцкіх чыноўнікаў, якія прыгразілі патрыярху Дзіянісію, і ён быў прымушаны падпісаць грамату аб перадачы Кіеўскай мітраполіі Маскоўскаму патрыярху. Гэтак ад 1686 г. япіскапы Беларусі пачалі атрымліваць хіратонію ня ў Кіеве, а ў Маскве.

У 1772 г. наступіў першы падзел Рэчы Паспалітай. Магілёў адыйшоў да Расеі, і фактычна Беларусь страціла свайго адзінага япіскапа. Архіепіскап Магілёўскі Юры (Георгі) Каніскі, разумеючы сытуацыю, упаўнаважыў архімандрыта Слуцкага Троіцкага манастыра Віктара (Садкоўскага) на арганізацыю Менскай япархіі. У 1785 г. адбылася хіратонія архімандрыта Віктара. Уладыка Віктар неўзабаве быў абылганы, арыштаваны, сасланы, і Менская япархія і беларускія землі ў складзе Рэчы Паспалітай апынуліся без архіепіскапа. Калі пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай Беларусь апынулася

ў межах Расейскае імперыі. Яп. Віктар вярнуўся ў Менск 12 красавіка 1795 г. яму надалі сан архіепіскапа, а 13 травня 1796 г. перавялі ў Чарнігаў.

13 травня 1796 г. ў Менск быў прысланы яп. Іов (Пацёмкін). Ён прабыў у Менску да 7 лютага 1812 г. У лютым ў Менск з Смаленска перавялі яп. Серафіма (Глаголеўскага), але не на доўга. 7 лютага 1816 г. з Палтавы ў Менск пераведзаны быў яп. Анатоль (Максімовіч). Прабыў ён на кафедры 16 год. Пятым менскім япіскапам быў Яўген (Бажанаў). У 1834 г. ён атрымаў тытул экзарха Грузіі. 5 верасня 1834 г. з Калугі на яго месца прыехаў яп. Ніканор (Клеменьцеўскі).

У 1840 г. 28 студзеня зь Берасьця ў Менск пераводзяць яп. Антонія (Зубко). Ён 5 красавіка 1841 г. атрымлівае сан архіепіскапа і да свайго тытулу «Архіепіскап Менскі і Бабруйскі» дадае «Вікары Літоўскі». 31 сакавіка 1848 г. ён адыходзіць у манастыр каля Коўна і памірае там у 1868 г. Менскую, цяпер ужо архіепіскапію займае зноў пераведзены зь Берасьця яп. Міхал (Галубовіч). Праз 5 гадоў, 19 красавіка 1853 г. ён атрымаў сан архіепіскапа. На менскай кафедры прабыў 20 год і 23 студзеня 1868 г. пайшоў у Жыровіцкі манастыр. Замяніў арх. Міхала яп. Ковенскі Аляксандр (Дабрынін) 14 жніўня 1868 г...

Прыведзеныя вышэй дадзеныя — гэта толькі частка гісторыі ўтварэння Менскай япархіі, 200-годзьдзе якой адзначаецца 25-27 чэрвеня гэтага году. Няпростым быў шлях яе станаўленьня. Колькі разоў з прыходам новых уладаў і сыстэмаў перарывалася спакоўнае жыццё япархіі. Колькі разоў рабаваліся яе цэрквы, сховішчы, зьніклі бясцэнныя дары. Але ня гледзячы на ўсё гэта, япархія працягвала існаваць.

Ніжэй часопіс «Полацак» друкуе ўспаміны Антона Шукелойца пра каштоўнасьці Менскіх праваслаўных цэркваў, якія загінулі пасля вайны.

Незадоўга пасля прыходу немцаў у Менску пачала дзейнічаць Праабражэнская царква, якая знаходзілася на Праабражэнскай вуліцы або на сённяшняй Інтэрнацыянальнай. Будынак царквы раней належаў каталіцкаму жаночаму манастыру, пасля быў ператвораны ў праваслаўны жаночы манастыр, а ў савецкія часы перабудаваны ў спартыўны клуб. З усяго манастыра на ўскраіне Менску ўцалелі 4 манахі, якія выжылі толькі таму, што шлі коўдры для «япархіі» савецкай адміністрацыі. Гэтыя манахі, калі прыйшлі немцы, вярнуліся ў манастыр і адраділі яго.

Немцы прывезлі ў Праабражэнскую царкву беларускага сьвятара, ераманаха ўладзіміра Фінкоўскага, які неўзабаве пачаў тут службы. Так як алтар царквы быў поўнасьцю знішчаны, то айцец Уладзімір Фінкоўскі аднаго дня зьявіўся ў гістарычным музэі, каб узяць некаторыя іконы і царкоўныя культывыя рэчы для царквы.

Гістарычны музэй, знаходзіўся ў Юбілейным доме, куды яго перанеслі пасля разгрому нацдэмаўшчыны. Да гэтага ён называўся Беларускай дзяржаўным музэем і знаходзіўся ў былым Архірэіскім доме (сённяшнім будынку Дома афіцэраў). Пасля арышту Ластоўскага, які быў музэйным дырэктарам, музэй фактычна ліквідавалі. У Юбілейным доме існавала некалькі аддзелаў, якія павярхоўна алястроўвалі развіццё грамадства ў пэрыяды рабаўладальніцтва, феадалізму, капіталізму, а найбольш у час сацыялістычнага будаўніцтва, згодна падручніку гісторыі СССР.

У свой час пры Дзяржаўным музэі існаваў музэй царкоўнага-гістарычнага таварыства, дзе была сабрана вялікая калекцыя царкоўных рэчаў. Таксама тут захоўваліся і старыя царкоўныя кнігі. Вось усе гэтыя каштоўныя рэчы, якія не ўвайшлі ў малень-

кую залю капіталізму, былі выкінуты ў драўляны дрымотнік, які стаяў каля Юбілейнага дому, дзе яны і праляжалі да пачатку вайны. Між іншым, у гэтым дрымотніку разам з мяшкамі вугля знаходзілася і ікона Менскай Божай Маці, якую пасля такога «перахаваньня» прыйшлося рэстаўраваць.

Пасля прыходу немцаў, іконы былі перанесены ў музэй. Тыя абразы і карціны, якія былі пашкоджаныя і патрабавалі рэстаўрацыі, мы паставілі на першым паверсе, у правым пакоі пры ўваходзе ў Юбілейны дом. (Сярод твораў, якія патрабавалі рэстаўрацыі была вельмі прыгожая карціна аднаго расейскага мастака Якобі, якая алястроўвала сцэну з Варфаламееўскай ночы. На думку многіх мастакоў, гэта была адна з найкаштоўнейшых карцінаў у Менску. Але яна патрабавала рэстаўрацыі, бо нехта выразаў на палатне галовы людзей).

А. Уладзімір Фінкоўскі замест некалькіх іконаў забраў усё, што мог панесці за адзін раз з сабой. Больш таго, ён прыйшоў за іконамі яшчэ раз. Мастак Гаўрыіл Біер, які ў той час працаваў загадчыкам музэя, ня ведаў, што яму рабіць, бо ён быў адказны за музэйныя экспанаты. Ён звярнуўся да гарадзкіх уладаў з просьбай дапамагчы яму, і тыя накіравалі мяне ў музэй. А. Фінкоўскі забраў у царкву багата старажытных іконаў, многія з якіх належалі Магілёўскай мастацкай школе ХУІ—ХУІІ стст. Іконы былі расставлены ў іканастасе згодна царкоўных традыцыяў. Але так як іканастас быў непрыстасаваны пад памеры музэйных іконаў, то адчувалася нейкая ягоная недапасаванасьць. Таму, калі я прыходзіў у царкву, у мяне заўсёды складалася ўражаньне, што я трапіў у музэй.

Праабражэнская царква вызначалася ня толькі сваім незвычайным іканастасам.

Пры ёй яшчэ ў 1941 г. быў арганізаваны доктарам медыцыны Надзеяй Абрамавай Саюз Беларускай Моладзі. Таксама тут у 1942 годзе адбыўся Царкоўны Сабор, які адрадіў Беларускаю Праваслаўную Аўтакефальную Царкву. Гэта і паслужыла тым фактарам, што царква пасля прыходу Саветаў была разбураная.

Другой праваслаўнай царквой, адноўленай у час вайны, быў Петрапаўлаўскі сабор, найстарэйшы ў Менску, пабудаваны ў 1612 г. Гэтая царква заўсёды была праваслаўнай, нават у самыя моцныя часы націску на праваслаўе польскага каталіцызму і вуніятства. Настаяцелем царквы быў а. Іван Балай, вельмі адукаваны сьвятар, адзін з найбольш прамоўцаў, якіх мне калі-небудзь прыходзілася чуць. Іканастас у Петрапаўлаўскім саборы быў новы, яго зрабіў мастак

Гаўрыіл Біер. У адным з кіётаў царквы стаяла і адноўленая Віерам ікона Менскай Божай Маці, якую ён рэстаўраваў даволі доўга. Я ведаю, што ікона захавалася і знаходзіцца ў Сьвята-Духаўскім саборы, а вось што стала з іканастасам і гістарычнымі культывымі рэчамі — невядома.

Трэцяя царква, якая адкрылася пры немцах, належаў Сьвята-Духаўскаму манастыру. Настаяцелем быў, пераехаўшы з Жыровіцаў, архімандрыт Серафім. Я меў гонар прысутнічаць на ўрачыстым адкрыцці царквы, якое адбылося ў 1944 годзе. Іканастас рабіў мастак Мікалай Гусеў, які меў высокую мастацка-рэлігійную і агульнамастацкую асьвету. Гусеў пасля прыходу Саветаў, як і Дучыц ды іншыя мастакі, прасьледаваўся за сваю дзейнасьць у часе вайны. Быў ён вельмі здольным мастаком і іканастас.

Пачатак утварэньня Саюзу Беларускай Моладзі з а. Уладзімірам Фінкоўскім і Надзеяй Абрамавай (2 рад, першая зьлева) пры Праабражэнскай царкве. 1941. Фота з калекцыі Яні Кахановскай і Юлі Андрушынай.

зроблены ім, вызначаўся арыгінальнасьцю колераў і прыгажосьцю. У манастыры перахоўваліся таксама вельмі старыя царкоўныя кнігі, якія атрымаў з гістарычнага музэю а. Серафім. Памятаю, калі я ўжо працаваў у школьніцтве, аднойчы па нейкай справе зайшоў у гістарычны музэй. Там ужо заведывала немка д-р Хаупт. Яна пажалілася мне, што неяк прыйшоў у музэй старэнькі сьвятар з памочнікам і сказаў: «Я чуў, што вы маеце тут нейкія старыя кнігі. Ці магу я паглядзець іх?» «Чаму не, — адказала загадчыца музэя. — Можаче нават узяць некаторыя». Айцец Серафім, узрадаваўся гэтай прапанове і стаў складаць кнігі ў сваю торбу, запісваючы на іх і ў рэгістрацыйнай кнізе «Свята-Духаўскі манастыр». Загадчыца музэю, на яе пытаньне, навошта яму спатрэбіліся кнігі, напісаньня на старой беларускай мове, а. Серафім адказаў, што манахі Сьвята-Духаўскага манастыра, маючы багата вольнага часу, мусяць чытаць іх, каб вывучаць мудрасьці чалавечага жыцьця.

Пры немцах была адбудавана таксама царква на Старажоўскіх могілках. Прыгожы іканастас у ёй зрабіў, калі я не памыляюся, мастак Віер. А настаяцелем быў немалады сьвятар, які прыехаў недзе з Усходняй Беларусі. Таксама ў Менску царкоўныя службы адбываліся ў царкве Аляксандра Неўскага, якая была ў найлепшым стане. Гэта была другая праваслаўная царква, якая пачала дзейнічаць у беларускай сталіцы. Настаяцелем тут быў айцец Ян Кушнер, вельмі адукаваны сьвятар, з вышэйшай духоўнай асьветаю. На жаль, ён загінуў у 1943 годзе, наехаўшы на міну. Пахаваны на Вайсковых могілках пры сьцяне царквы А. Неўскага. (Зараз магіла а. Яна Кушнера, паводля Геннадзя Шэйкіна¹ побач з магілай іерэя Абрама Шаблінскага ў алтарнай сьцяне храма

Аляксандра Неўскага — С.Б.).

У час вайны дзейнічала так званая Чыгуначная царква, настаяцелем якой быў а. Мікалай Лапіцкі, які таксама скончыў Варшаўскі ўнівэрсытэт. Іканастас у Чыгуначнай царкве рабіў, мажліва, мастак Віер.

Так як патрэба ў царквах была вялікая, а некаторыя праваслаўныя храмы, як Чыгуначны сабор або Петрапаўлаўскі кафедральны сабор былі ўзарваны перад II сусьветнай вайной, а іншыя царквы былі ператвораны ў клубы, спартовыя залі, то ў часе нямецкай акупацыі ў 1943 годзе ў вёсцы Козыраве была пабудавана яшчэ адна праваслаўная царква. Пабудавалі яе беларускія дойліды, у беларускім стылі. Царква была драўляная. У ёй быў прыгожы іканастас.

Такім чынам, на тэрыторыі Менску ў час вайны дзейнічала 7 праваслаўных храмаў, якія захоўвалі нямала каштоўных гістарычна-рэлігійных скарбаў. Дзе знаходзяцца тэа скарбы зараз, што сталася з старажытнымі іконамі, экспанатамі гістарычнага музэя, кнігамі, якія забраў а. Серафім — аб гэтым мусілі-б паклапаціцца беларускія дасьледчыкі.

Бібліяграфія

¹ Геннадий Шейкин, «Церковь Александра Невского». Минские епархиальные ведомости. №5(21), 1991 г.

Думаю, што нам прыйдзеца пагадзіцца з крытыкам Дрэмам, аб тым, што не ўсякая тэма можа служыць мастэрыялам у мастацтве. Хопіць ужо палотнаў на ваенную тэму, хопіць смакаваць забойствы, настаў час пісаць характэрнае жыццё, прыроды і чалавека ў ёй.

Мастак Зайцаў нейкі час знаходзіўся ў дзеючай арміі, здаецца, у той гарачай бойцы, калі немцаў адкінулі ад Масквы.

У тую вельмі халодную зіму 1941-42 гг. ён бачыў вынікі гэтага моцнага наступу. Зайцава тады здзівіла вялікая колькасць забітых немцаў (дагэтуль ён толькі бачыў адступленьне і вось — перамога). Вачыма мастака ён глядзеў на прыкрыя выпадкі, калі на твар немца-нябожчыка нехта апаражніў свой страўнік. Зайцаў мне апавядаў пра вайну і пра вось такія здарэньні, якія былі неадзіночнымі.

— На нашым шляху, — казаў ён, — адкідаваючы немцаў ад Масквы, мы бачылі забітых немцаў у розных позах, заморажаных і пакрытых інеем і абавязкова забруджаных чалавечым калам на самым твары. Карціна жудасная, каб такім чынам выказаць сваю помсту ўжо ня ворагам, а мерцвякам.

Добра нам зараз разважаць так, а што адчувалі тыя, хто атрымаў вестку аб тым, што іхнія дзеці і жонка спалены разам з вялікай пуняй, у якую сагналі ўсіх сялян — старых і малых. І ўсё-ж такі...

Мой сябра скульптар Адашковіч бачыў на фронце яшчэ больш жудасную карціну, калі савецкія войскі прарваліся на нямецкую тэрыторыю ды гвалцілі жанчын, а немаўлятак хапалі за ножкі ды білі іх галоўкамі аб сьцены. Можаче мне ня трэба пісаць аб гэтым у сваіх успамінах, але я

мушу гэта рабіць хоць-бы са словаў Сяргея Адашковіча, бо, ведаю, сам ён не напіша ніколі, а разьлічваць на тое, што гэтыя факты хтосьці апіша ў будучым, мне таксама не прыходзіцца.

Тут я павінен адхіліцца ад апавяданьня пра Зайцава і прадоўжыць думку наконт твораў аб вайне. У нашай беларускай літаратуры аб ёй пісалася шмат, а болей за ўсё пра партызанскі рух, бо вядома, гэтая тэма беларусам бліжэй за ўсё.

І тут вартым будзе прыгадаць творы Васіля Быкава, які пісаў пра вайну тое, што бачыў сваімі вачыма, што перажыў, як звычайны салдат, а потым, пасля вучобы ў ваенным вучылішчы, як афіцэр, удзельнік у баях на 2-м і 3-м Украінскіх франтах.

У даведніку «Пісьменьнікі Савецкай Беларусі» выданьня 1970 г. гаворыцца, што Васіль Быкаў «друкавацца пачаў у 1949 г». Значыць, на вайне Быкаў яшчэ ня быў пісьменьнікам, а толькі мастаком, бо да вайны ён вучыўся ў Віцебскім мастацкім вучылішчы. (Ня ведаю дакладна, ці скончыў Быкаў вучылішча, ці вайна прыпыніла вучобу, а

таксама, у каго з мастакоў вучыўся будучы пісьменьнік. Мне цікава гэта ведаць, бо я таксама вучыўся ў Віцебскім мастацкім тэхнікуме з 1929 па 1932 год, і гэта была адзіная ў Беларусі вучэбная мастацкая ўстанова).

Вядома, што мастак у салдацкім шынэлі ніколі не занатуюе накідкаў алоўкам і не намалюе карціны. Толькі вока мастака, як кажучы, мае зрокавую памяць, у аднаго яна болей, у другога меней, гэта залежыць ад здольнасці мастака. Вось так, мне думаецца, і ў Быкава адкладалася ў памяці шмат такога, што потым легла на паперу ў літаратурных вобразах.

Памятаю, як аднойчы мы з мастаком Р.Ранам зайшлі ў літаратурны музэй Янкі Купалы да дырэктара Янкі Шарахоўскага параіцца зь ім, куды нам паехаць, каб зрабіць малюнкi ці жывапісныя краявіды мясцінаў, дзе бываў, працаваў Купала, дзе адпачываў улетку беларускі паэт, адным словам усё, што будзе патрэбна музею.

Я ведаў Шарахоўскага яшчэ як галоўнага рэдактара Дзяржаўнага выдавецтва БССР, калі працаваў над афармленьнем Коласаўскага зборніка дзіцячых апавяданняў ды іншых твораў пісьменьнікаў. Ведаў і таму, што быў сьведкай гісторыі, якая сталася з маім сябрам Лазарам Ранам.

Лазар Ран падаў заяву ў народны суд на выдавецтва, дзе яму выплацілі ганарар не па цане дагавору, а значна меней. У суд як сьведку Шарахоўскі накіраваў мастака графіка Яфіма Тараса, які працаваў у выдавецтве загадчыкам мастацкага афармленьня кнігі. Але Тарас ня здолеў атрымаць перамогу ў судзе, бо і сам ня ведаў, чаму Шарахоўскі скараціў ганарар амаль на палову. Цікава, што калі судзьдзя запытаўся ў Тараса, хто ён ёсьць па прафэсіі, і той адказаў: «Я графік», — судзьдзя шматзначна заў-

важыў: «Разумею, каліграфіст, можаце сядаць». Атрымалася так, што каліграфіст як сьведка па ацэнцы мастацкага твору не можа быць экспертам.

Так Шарахоўскі і прайграў, дзякуючы «каліграфісту» Тарасу, і яшчэ таму, што мы з мастакамі Давідовічам і Іванам Ахрэчыкам складалі «брыгаду падтрымкі» мастака, які апынуўся ў бядзе.

Гэта і нешта ішнае не падабалася нам у характары чыноўніка Шарахоўскага, але што зробіш, ад яго залежыць заказ твораў «па Купалаўскіх мясцінах»

...Шарахоўскі ўважліва выслухаў нас, паклікаў да сябе Ядзьвігу Раманоўскую, параіўся зь ёю, затым даручыў ёй падрыхтаваць для нас плян маршрутаў і прынесці яго нам.

Пакуль Я.Раманоўская рыхтавала плян, нам прыйшлося слухаць разважаньні Шарахоўскага аб стане нашай беларускай літаратуры. Ягонныя думкі выказваліся з такой пампэзнасцю і такім абагульняючым поглядам, быццам-бы прамоўца і сапраўды ведаў, куды трэба рухацца нашай беларускай літаратуры разам зь іншымі «братнімі» літаратурамі.

«Але вось што турбуе нас усіх, — казаў ён, — гэта тое, што зьяўляюцца ў нашай савецкай беларускай літаратуры такія горапісьменьнікі як Васіль Быкаў. Яшчэ малады пісьменьнік, а ўжо задзірае нос. Гэта-ж трэба было дайсьці да таго, каб пераможаў фашызму, нашых слаўных салдат ды афіцэраў, так моцна абразіць і ганьбіць, спыняючыся на дробных фактах, каб не ўбачыць, чаго каштавала нашая перамога. Увесь народ, асабліва наш, беларускі, ніколі не даруе Васілю Быкаву за скажэньне мастацкімі сродкамі сутнасці нашай перамогі». Шарахоўскі спасылаўся і на генэралітэт савецкай арміі, які не праміне, каб усе-

народна «осудить» пісьменьніка.

Да таго часу я чытаў «Мёртвым не баліць». Мне падабалася, як Быкаў прадставіў афіцэра Сахно, які загадваў салдатам, узяць «вышыню», не звяртаючы ўвагі на тое, колькі сваім загадам ён загубіць салдат, якія кідаюцца зь вінтоўкамі супраць немцаў, узброеных аўтаматамі.

Памятаю, як у часы акупацыі, калі я пісаў партрэты нямецкіх афіцэраў, тыя казалі, што савецкія салдаты лепшыя ў сьвеце пасля нямецкіх, а вось афіцэры нічога нявартыя, калі яны сваіх салдатаў, амаль абязброенных, кідаюць супраць шквалу нямецкага агню аўтаматычнай зброі. Я ўважліва слухаў афіцэраў вэрмахту, прафэсыяналаў-вайскоўцаў, і разумеў — праўду гавораць.

Васіль Быкаў ня толькі бачыў гэтую праўду, але і казаў яе ўслых. Ён пісаў аб тым, што бачыў, пісаў без прыхарошваньня. Да яго і пасля яго ніхто не пісаў пра вайну так праўдзіва. Быкаў не азіраўся па баках, ня слухаў парадаў «аўтарытэтаў», як і што трэба пісаць пра вайну.

Зараз дзіву даешся, як вытрымаў Васіль Быкаў гэты шквал агню, абразав і паклёпаў ў бок самога яго й ягонай літаратуры. Мабыць, не фізічная моц дапамагла яму выстаяць, а духоўная правата ды падтрымка такіх-жа сумленных людзей.

Калі я пісаў гэтыя радкі сваіх успамінаў, мой сын Генрых спытаўся: «А ці ведаеш ты пра Быкаўскае выступленьне на зьездзе пісьменьнікаў у шасьцідзесяты гады?»

На тым зьездзе Быкаў выступіў зь вялікай прамоваю, а на заканчэньне яе сказаў: «Досыць вытаптаваць каваным ботам наш літаратурны агарод!»

Запіс выступленьня Быкава для Дома радыёрабіў студэнт тэатральнага факультэту Беларускага дзяржаўнага тэатральна-

мастацкага інстытуту. Калі скончылася прамова, той, хто запісаў выступленьне Быкава, хутка перапісаў яго і схваў у сябе, бо добра ведаў, што абавязкова зьявіцца «госьці» з КДБ і забяруць увесь ролік. Так яно і адбылося, але выступленьне было захавана і прамова пайшла па руках. Яе слухалі й абмяркоўвалі ўсе, хто падзяляў смелыя думкі Васіля Быкава.

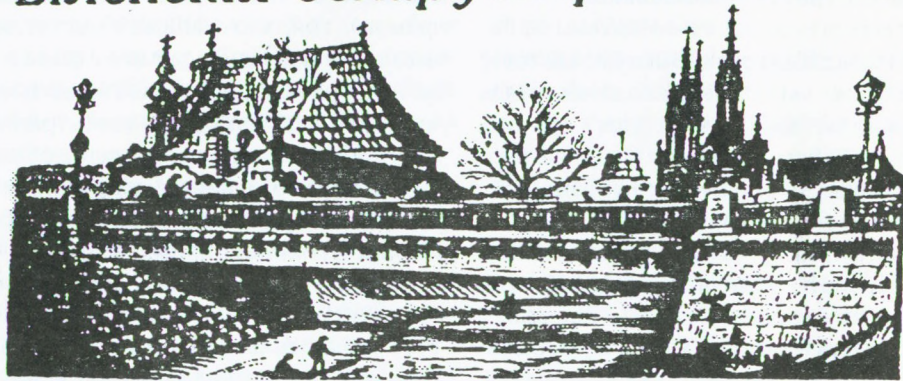
У наступныя пасля зьезду дні група студэнтаў тэатральна-мастацкага інстытуту перапісала ад рукі прамову Быкава. Яны разумелі, што праўдзівыя словы, паказ сапраўднай рэчаіснасьці ў нашай літаратуры выкліча рэакцыю ў грамадзкасьці ня толькі Беларусі, але і суседніх рэспублік. І як доказ гэтаму, праз некаторы час з Масквы яны атрымалі для распаўсюджваньня тэкст прамовы Васіля Быкава ў перакладзе на рускую мову. У гэтым была братняя дапамога расейсцаў. Словы Быкава кранулі за душу ўсіх сумленных людзей.

Прайшло вышш трыццаці гадоў ад тае прамовы, а Быкаў усё працягвае барацьбу, праўда, ужо ў іншых умовах. Кожны ягоны артыкул у друку, кожная прамова накіраваны на ўсьведамленьне беларусаў сваіх каранёў, сваёй мовы, свайго шляху да сапраўднай незалежнасьці, якую нам ніхто не дасьць, пакуль мы самі яе не здабудзем.

І як і тады, трыццаць гадоў назад, Быкава слухаюць людзі. Яны вераць яму і чакаюць новых ягоных твораў, бо ў іх паказаны кірунак нашага выратаваньня.

Віленскія беларусы расказваюць...

Святлана Белая

Зь сямейнага альбому Раіса Галяк дас-
тала ліст, датаваны 24 травеня 1990 г. Вы-
глядала, што ён быў дарагім для сп-ні Раі-
сы, бо ў тым альбоме ляжалі найбольш каш-
тоўныя фотарэліквіі.

Сярод звычайных апісаньняў-пытаньняў
аб здароўі, надвор'і, былі ў тым лісьце ўс-
паміны, якія не маглі пакінуць аб'якавым.

«Хачу я вельмі апісаць табе маё пада-
рожа з малым сынам. Два месяцы я была ў
дарозе. Зь Менску выехала зь ім, калі меў 7
месяцаў. Аб'ездзілі мы зь ім цэлую Кара-
гандыскую вобласць, нідзе не захацелі
прыняць з малым дзіцям, бо траплялі мы ў
мужчынскія лягеры. Мароз быў да 30 гра-
дусаў, а мяне везлі ў грузавой машыне.
Добра, што я карміла яго грудзёзю, бо на
дарогу давалі сухары і сухую рыбу. Часта
і вады не было, давалі міску сынегу. Мела
я многа пакарму, хапала для сына, мыла яго
сваім малаком, дакармляла другіх дзяцей.
Відаць, гэта было дадзена ад Бога. Зачаў ха-
дзіць на 11 месяцаў. Забралі ад мяне, калі
меў 14 месяцаў. Плакаў дзень і ноч, мяне
не дапускалі да яго. Нічога не хацеў есці.
Калі мяне дапусьцілі, ужо было позна.

Далучу да ліста верш, напісаны пасля
сьмерці праз маю сяброўку.

Памяці маленькаму сыночку
Сыну маленькі, народжаны вязнем
У мурах сыцюдзёнай сталічнай турмы.
Раней, чым сьвет Божы, ты краты пабачыў...

Працяг. Пачатак у № 3(13)—7(17), 9(19), 1992,
1(21), 2(22), 1993

За кратаў да неба цягнуліся думы,
Што пядзёзю блакітна сінеючы удалі
Над верхняю шыбай у акне.
Чорнай пялёнкай усьцяж засьцялалі,
Хаваючы блескі і сонца, і дня.
Сыну мой любы, прайшоў ты са мною
Ўсе мукі ў падвалах замежных цямніц.
Праз рад перасылак зімою сыцюдзёнай
Дабраліся з табою да кінгірскіх граніц.
Сколькі ад болю ў нас выліта сьлёзаў,
Сколькі цяргеньня на нашым шляху,
Сэрца ад жалю парвалася-б можа,
Каб не замкнута ў грудзях для пакут.
Сыну, мой любы, знявагі і болі
Цярпела я, сыну, у імя тваё.
Ты мая радасьць і шчасьце, і доля,
Ты мая мэта, каторай я шла праз жыцьцё.
І вочкі твае, як льны на радзіме,
Як яснага неба блакіт,
Ласкай каханьня, як ручкамі зніму я
Цяжар паднявольнай тугі.
А сеньня ўсё згасла, зайшло маё сонца
Разбілася надзея мая.
Мэты і мары аб роднай старонцы
Пагасьлі з адлётам майго салаўя.
Прашчай, родны сыну, мой ангел нябесны,
У чужой зямельцы ня тужы,
Ня вынес ты няволі і ў сьмерці бясспечнай
Прытулак знайшоў і спачын.
Прашчай, родны сыну, Найвышняму Богу
Малітву ад нас занясі,
Ад вязьняў няшчасных,
Ад усіх, што ў трывозе,
Волю для нас папрасі.
Спі мая крошка, чужая зямелька
Пухам хай стане табе,
Пустыня жытам хай каласіцца
Камень аб краю п'яе!

—Верш напісаны пасля сьмерці Славіка,
сына Веры, не раней 1949 г.—сказала сп-я
Галяк. Вера была маёй сяброўкай, і ў часе
вайны мы былі разам. Пасля нашых шляхі
разыйшліся. Мы з мужам паехалі на захад,
яна, пасля прыходу Саветаў, была выслана
на ўсход. Я не называю ейнага прозьвішча,
бо ў Верыным лёсе адбіўся лёс многіх
сьвядомых беларусаў.

Перачытваю яшчэ раз ліст Веры. Сапраў-
ды, наколькі трагічна тыповым быў яе лес
для беларускай жанчыны. Разлука з мужам.
Нараджэньне ў турме сына. Этапы зь немаў-
ляткам. Сьмерць самых блізкіх людзей. Вяр-
таньне на Бацькаўчыну. Пачатак новага
жыцьця. Жыцьця ў адзіноце, без моцы, на-
дзеі, веры і былой адвагі. Колькі гадоў Вера
хавала ў сваім сэрцы боль, каб нарэшце вы-
плакаць яго сухімі ўжо вачыма былой ся-
броўцы, зь якой некалі ўсе радасьці, гора,
як і апошні кавалак хлеба, дзялілі разам.

—Верын лёс,—ціха працягвае Раіса Га-
ляк,—падобны на лёс многіх нашых ся-
броў, якіх таксама-б чакала высылка, каб не
ад'езд на Захад, які адбыўся за некалькі
месяцаў пасля сустрэчы на сьвяткаваньні
25-годзьдзя Віленскай Беларускай гімназіі.
І крыху памаўчаўшы, сп-я Раіса зноў па-
чала ўспамінаць пра Беларускаю гімназію
ў Вільні. Ніжэй мы друкую яе ўспаміны.

У нашай гімназіі выдаваўся часопіс
«Вучнёўскі звон», і рэдактарам аддзелу «Гу-
мар» быў Чэслаў Будзька. Ён заўсёды зьмя-
шчаў у «Гумары» нешта цікавае. У свой час
сярод гімназістаў была вельмі папулярнай
песенка.

Когда гимназия отрылась,
Тогда разверглись небеса
Дух в виде голубя спустился,
И зазвучали голоса:
Курите, пейте, веселитесь,
Посадят в карцер — не беда
Учить уроков, не трудитесь,
Ведь это всё же ерунда.

Папулярнай песенка была ня толькі за
свой жартаўлівы характар, але і за прыго-
жую медодыю. У часопісе друкаваліся
розныя варыянты гэтай песьні, а пазьней на
яе музыку быў пакладзены верш Жылкі.

гэтая песьня стала гімнам віленскіх гімна-
зістаў.

У часопісе «Вучнёўскі звон» вучні пісалі
аб тым, што найбольш хвалявала іх. Памя-
таю як Лёня Галяк, будучы ў 8 клясе, пра-
чытаў артыкул, прысьвечаны фізкультуры.
Гэты друкаваны матэрыял настолькі ўразіў
Леаніда, што ён напісаў у вучнёўскі часопіс
свой артыкул. Зьмест яго я ўжо не памя-
таю, але сэнс зводзіўся да думкі, што ў
здоровым целе — здаровы дух.

У гімназіі нас выходзілі сьвядомымі
беларусамі. Мы адзначалі 25 Сакавіка, ар-
ганізоўвалі літаратурныя вечарыны. Сярод
беларускіх мерапрыемстваў мне запом-
нілася акадэмія, прысьвечаная 10 угодкам
сьмерці Івана Луцкевіча. Рэфэрат чытаў
Стась Станкевіч. Гэта былі ўспаміны аб Лу-
цкевічу. Вельмі ўдала выступіў Антон Трэп-
ка. Запомнілася адна фраза зь ягонай пра-
мовы, прысьвечанай самаахвярнасьці й аль-
труізму Івана Луцкевіча: «Ён еў усё, бо бед-
ны быў. І ён нічога ня еў».

Выступаў таксама з дакладам віленскі
адвакат Казімір Петрусевіч, які прыймаў
удзел у I зьездзе РСДРП. «Іван Луцкевіч,
—казаў ён быў быў Дон Кіхот. І таму існа-
вала думка, што стварэньне незалежнай
Беларусі ёсьць донкіхотаўства». Хаця пра-
мова К.Петрусевіча выклікала нямала спрэ-
чак, але пасля таго яскравага выступ-
леньня грамада запісала Петрусевіча ў
беларусы. Таксама выступалі Антон Луц-
кевіч і Юліяна Дубейкоўская, якія бывалі
на ўсіх імпрэзах, якія праводзіліся бела-
русамі.

Між іншым, Антон Луцкевіч выкладаў у
нашым клясе беларускую літаратуру. Пась-
ля ягонага арышту—заняткі праводзіў Мі-
хал Заморын, а потым Ігнат Дварчанін.
Гэта былі цікавыя настаўнікі, якія вучылі
нас ня толькі свайму прадмету, але пры-

вучалі да самастойных разважанняў, на-зіранняў.

Памятаю, як у сярэдзіне 20-х гадоў, у Вільні адбылася вялікая агульная краёвая выстаўка. На яе зь усяго краю былі пры-везены на паказ розныя жывёлы, сельска-гаспадарчыя прадукты, вырабы тавараў прамысловасьці. Менавіта тады першы раз паказвалі цэлафан. Усе гаспадыні былі ў захапленні ад таго, што такім лёгка, празрыстым і прочным матэрыялам можна закрываць банкі з варэньнем, павідлам, і яны будуць стаяць, не губляючы сваіх якасьцей. Уражаныя пасьля выстаўкі былі вельмі моцныя. І я з задавальненьнем напісала аб іх у сваім сачыньні, якое ў якасьці хатняга заданьня задаў нам М.За-морын. Пасьля таго як выкладчык правярэў гімназіцкія творы, ён зрабіў такі камэнтар: «Лукашэвіч (дзявочае прозьвішча Галяк—С.Б.) па тэме піша сачыньні горш за ўсіх, а на вольную тэму — лепш за ўсіх». А яшчэ ён парадзіў мне паступаць на гуманітарны факультэт Віленскага ўнівэрсытэту, але я пайшла на прырода-матэматычны.

Усе гімназісты любілі сваю гімназію. Та-му мы, ня глядзячы на ўсе цяжкасьці, саб-раліся ў ёй зімой 1944 г., каб адзначыць 25-годзьдзе Віленскай Беларускай гімназіі (1 лютага 1919 г. лічыцца днём заснаваньня гімназіі — С.Б.). Ехалі мы цягніком з розных месцаў: Баранавіч, Менска, Маладэчна... І на кожнай станцыі да нас далучаліся новыя пасажыры — былыя гімназісты і сябры па Вільні, актывісты беларускага руху. (Прыехалі Н.Арсеньнева, Ф.Кушаль, М.Шчорс, А.Калубовіч, Я.Кахановіч, С.Станкевіч, Р.Астроўскі). Нас сустрэлі нашыя былыя выкладчыкі: кс.Адам Станкевіч і Алена Са-калова-Лекант, якія без перапынку 25 гадоў працавалі ў гімназіі, Аляксандар Данілевіч, даўнейшы выкладчык матэматыкі, а таксама

новыя настаўнікі, многія зь якіх вучыліся ў гімназіі: дырэктар гімназіі Францішак Грышкевіч (выкладаў беларускую мову), заступнік дырэктара Пётр Радзюк (настаўнік фізыкі), а.Алексей Нестаровіч, выкладчык праваслаўнай рэлігіі, Ніна Падагел—Ма-цёніс, Лідзія Шафаловіч, (выкладчыцы бе-ларускай мовы), Теміра Сасіновіч, Софья Теадаровіч (настаўніцы нямецкай мовы), Мікола Анцукевіч (выкладчык лаціны і гіс-торыя), Раіса Радабедзянка —выкладчыца гісторыі), Натальля Міцава (выкладчыца прыроды і геаграфіі), Анатоль Карнюк (вы-кладчык хіміі), Таццяна Мацвеева, (вык-ладчыца матэматыкі), Мікола Мацейчук (выкладчык біялёгіі), Вольга Фёдарова (выкладчыца мастацтва), Леанід Фёдараў (выкладчык музыкі), Станіслаў Марцінкевіч, Алёна Сырмянка (выкладчыкі гімнастыкі), К.Галкоўскі — (выкладчык драматургіі і дэклярацыя).

Сьвяткаваньне пачалося службай у кась-цёле сьв. Міхаіла. Касьцёл гэты быў вядомы ў Вільні, бо ягоным фундатарам быў Леў Сапэга. (Дарэчы, там пахаваныя дзьве ягоныя жонкі). Пасьля службы мы зрабілі здымкі на памяць і пайшлі на акадэмію, якая адбылася ў гімназіі. Гімназія тады мела будынак на Вострабрамскай вуліцы. Дырэктарам гімназіі ў нямецкія часы быў былы вучань Францішак Грышкевіч. У сваім прывітальным слове ён сказаў, што «...вучні нашай гімназіі — гэта аграмадны нацыянальны скарб. Хопіць толькі ўспомніць некалькі прозьвішчаў гадунцоў нашае гім-назіі — пяснярка Натальля Арсеньнева, культурныя і палітычныя працаўнікі — інж. Адольф Клімовіч, магістар М. Пяцюкевіч, Юліян Саковіч, магістар Ян Шутовіч, др. М.Ільяхэвіч, Вінцук Грышкевіч, Станіслаў Станкевіч, мастак Раман Семашкевіч... 25 год працы нашае гімназіі ў Вільні знойдзе

ўжо хутка сваю заслужаную ацэнку на ба-чынках беларускае гісторыі. Кожны, хто ў нашай гімназіі працаваў і вучыўся, можа з гордасьцю сказаць, што браў удзел у вель-мі важнай справе Беларускага Народу.»

Канстантын Езавітаў, адзначыў: «Пэ-дагагічная Рада Віленскай гімназіі павінна скласьці точныя сьпісы ўсіх вучняў, якія скончылі, а таксама і тых, якія ня мелі маг-чымасьці з тых ці іншых прычынаў скончыць поўнага курсу навучаньня ў гімназіі, каб прасачыць іхні далейшы жыцьцёвы шлях і працу. Біяграфіі настаўнікаў і вучняў Ві-ленскай гімназіі за першыя 25 год ейнае працы трэба сабраць, апрацаваць і выдру-каваць, пакуль яшчэ ёсьць магчымасьць гэта адносна лёгка зрабіць. Кніга гэтая бу-дзе дужа важным матэрыялам для будучага Беларускага біяграфічнага слоўніка».

Пасьля акадэміі адбыліся ўзнагарода Р.Астроўскім старэйшых выкладчыкаў гім-назіі: Алены Сакалоўскай і кс. Адама Стан-кевіча і канцэрт. Пані Алена хадзіла кара-левай. Нягледзячы на цяжкі час, яна была

вельмі добра апранутая і трымала ў руках прыгожыя ружы. На канцэрце выступілі Менскі хор, з сольнай праграмай некалькі вучняў. Прыгожа сьпявалі музычная група з Наваградка і Людміла Рагуля, але любім-цам публікі быў, без сумніву, Забэйда-Су-міцкі. У зале, падчас акадэміі і канцэрту прысутнічаў біскуп Віленскі. Не абыйшлося на вечары і без кур'ёзаў. Канферасье аб'явіў, што прывітаньне скажа найлепшы вучань гімназіі. Усе мы пачалі прыпушчаць, хто такі. І не змаглі стрымацца ад сьмеху, калі на сцэну выйшаў Лубановіч па мянушцы Бульбяшка, самы хуліганісты хлапец за ўсе часы існаваньня гімназіі. Пасьля канцэрту мы пайшлі ў рэстаран. Хаця быў шэры дзень, і нейкая невядомасьць глуміла душу, усё-такі мы былі вельмі задаволеныя, што сустрэліся ўсе разам. Мы прадчувалі, што бачымся зь некаторымі апошні раз. Так яно і сталася... У гэтых-ж дзень, а хто і назаўт-ра, мы раз'ехаліся па дамах. А праз некалькі месяцаў многія з былых вучняў Беларускай гімназіі мусілі ад'язджаць на захад.

У час спатканьня на сьвяткаваньні 25-годзьдзя Беларускай гімназіі ў Вільні

З ЖЫЦЦЯ ЭМІГРАЦЫІ

FROM :

PHONE NO. : 0172 27 45 21

FOI

МІНІСТЭРСТВА ЗАМЕЖНЫХ СПРАВАў
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS
REPUBLIC OF BELARUS

FAX: 0172-274521
Phone: 0172-272922

№ 03/42484
" 01 " 06 1993 г.

Сп. Міхасю Белямуку
(216)-651-34-51

Шаноўны Міхасю Белямук!

З прыемнасцю даведаўся аб наданні Вам звання ганаровага сябра Інстытута гісторыі Акадэміі навук Рэспублікі Беларусь.

Горача віншую Вас з гэтай выдатнай падзеяй — сапраўдным прызнаннем Вашых вялікіх заслуг перад беларускай гістарычнай навукай.

У Вашай асобе мы маем нястомнага рухліваца на ніве навукі, а таксама вядомага грамадскага дзеяча нашага беларускага замежжа.

Зычу Вам, дарагі Міхась, доўгага веку, моцнага здароўя, багатага творчага плёну на карысць нашай адзінай Маці-Беларусі.

З пашанай,

Міністр

Пётра Краўчанка

Шаноўны спадар М.Белямук

Маём гонар павесдаміць, што рашэннем Вучонай рады Інстытута гісторыі Акадэміі навук Беларусі (прат. № 5 ад 25 траўня 1993 г.) за навуковыя распрацоўкі пытанняў сфрагістыкі, геральдыкі, складання збору манетна-рэчавых скарбаў IX--XI ст.ст. з тэрыторыі Беларусі, актыўную дзейнасць па распаўсюджванню педаў па беларускай гісторыі і ўклад у справу выдання гістарычнага часопіса "Полацк" Вам нададзена званне Ганаровага члена Інстытута.

Уручэнне граматы адбудзецца пад час Вашага прыёму на Сусветны з'езд беларусаў у лютні.

Вучоны сакратар
Інстытута гісторыі
АН Беларусі

М. Кошалеў

Менск, 9 чэрвеня 1993 г.

Шаноўны спадар Міхась Белямук!

Сябры Менскага грамадскага-асветніцкага клубу «Спадчына» шчыра віншуюць Вас з наданнем Вам звання ганаровага сябра Інстытута гісторыі Акадэміі Навук Рэспублікі Беларусь.

Гэты акт з боку нашай Акадэміі сведчыць аб тым укладзе, які Вы зрабілі для развіцця беларускай навукі праз выдавецтва і распаўсюджванне часопіса «Полацк». Гэты акт засведчыў і тое, што ўрэшце афіцыйная гістарычная навука прызнае ролю, значэнне і дасягненні беларускіх даследчыкаў, якія жывуць па-за межамі Бацькаўшчыны, доўгія гады ігнараваліся і нават шальмаваліся ёю. І Вы па праву сталі першым, хто паяднаў беларускую навуку Бацькаўшчыны і Замежжа.

Яшчэ раз прыміце ад сяборў клюбу «Спадчына» найлепшыя пажаданьні. Новых творчых поспехаў Вам у асьвятленьні гісторыі нашай Бацькаўшчыны.
Жыве Беларусь!

Старшыня клюбу «Спадчына» Анатоль Белы

Прыхажанкі Кліўлендзкай царквы Жыровіцкай Божай Маці ў дзень Маці

Дзень Маці, па амэрыканскай традыцыі сьвятакаваўся ў Кліўлендзкай царкве Жыровіцкай Божай Маці 9 травеня. Пасьля сьв. літургіі і малебну за ўсіх мацярок, бабуляў, прабабуляў у царкоўнай залі адбылося прыняцьцё. Таксама была падрыхтована і канцэртная праграма. Люба Блізнюк выканала некалькі беларускіх песняў, і прысьвяціла іх адной з найстарэйшых прыхажанак царквы, шаноўнай сп. Юлі Палонскай, якая 2 ліпеня будзе адзначаць сваё 90-годзьдзе.

Рэдакцыя часопіса «Полацак» таксама віншуе Юлю Палонскую зь яе юбілеем і жадае ёй, каб у добрым здароўі і настроі сустрэла яна сваё 100-годзьдзе.

Парафіяльнае сьвята Жыровіцкай Божай Маці ўрачыста было адзначана 23 траўня ў Кліўлендзе. Пасьля літургіі, адслужанай а. Міхасём Страпко, хроснага ходу, малебну адбыўся пачастунак, якія прыгатавалі жанчынны царкоўнай рады Лёля Міхальчык і Вольга Дубаневіч. У гэты-ж дзень адбылася прэм'ера відэастужкі «Беларусы, якія жывуць у Амэрыцы», якая летась была адсьнята кінагрупай з Бацькаўшчыны. На пачатку прагляду аўтарка і рэжысёрка фільму Вацлава Вярбоўская падзякавала Кліўлендзкі аддзел БАЗА за спонсарства фільму і паведаміла, што рыхтуецца да мантажу яшчэ адна стужка пра беларуса ў далёкага Замежжа.

Янка Салавянюк. Ікона Еўфрасіньні Полацкай

